

MAGYAR
MÚZEUMOK

Bartók-év

2006. március 17-én országos méretű ünnepélyes külsőségek között nyílt meg a Néprajzi Múzeumban a népek hangszereit bemutató időszaki kiállítás, mellyel hivatalosan kezdetét vette a Budapesti Tavasz Fesztivál és egyben a Bartók-év. A véletlen úgy hozta, hogy éppen az az intézmény részesült a ritka kitüntetésben, melyhez hosszú éveken keresztül Bartók Béla népzene kutató tevékenysége szorosan kapcsolódott, s mely intézmény jelentős hagyatékot őriz népzene kutató munkásságából. Ez jelképes alkalom még hangsúlyosabbá teszi a múzeumok értékmegőrző és közvetítő szerepét napjaink kulturális életében, a mindennapi legszélesebb körű művelődés területén. Az ünnep szinte egybeesik Bartók Béla születésnapjával, március 21-ével, melynek 125. évfordulójáról emlékezünk meg az egész esztendő folyamán.

Az évfordulóra tekintettel állítottuk össze lapszámunkat, hangsúlyt helyezve mindazon múzeumi és közgyűteményi vonatkozásra, mely Bartók Béla sokrétű tevékenységével kapcsolatban állt, mint pl. egy zenei múzeum létrehozásának gondolata, a Néprajzi Múzeumban végzett népzenei archiválási tevékenysége, a hazai és külföldi népdal- és hangszergyűjtései, a népi bútorokhoz, használati tárgyakhoz való vonzódása. Továbbá helyet kaptak azok az írások, melyek tárgyi emlékeit őrző gyűjteményekről, intézményekről, ill. emlékezetét idéző kiállításokról adnak számot.

Az évfordulós megemlékezések sorát bővíti Kepes György képzőművész-tudós centenáriumának Egerben egész évet kitöltő eseménysorozata, melynek szervezéséről a nevét viselő Vizuális Központ gondoskodik. Nagyobb teret kapott a Néprajzi Múzeum, nemcsak mint az évfordulós ünnepelés egyik fontos helyszíne, hanem a jelenkutatásban kezdeményező és szervező szerepvállalása okán is. Ez alkalommal több írás foglalkozik a mindeddig kevésbé szereplő színháztörténeti és zeneművészeti gyűjteményekkel, kiállításokkal.

Következő lapszámunk középpontjában a műtárgyvédelem valamint a restaurálás témaköre fog állni, ezzel kapcsolatban szívesen látnánk kollégáink írásait, gondolatait.

MAGYAR MÚZEUMOK

2006/1. TAVASZ

MŰHELY

Falvy Zoltán: 125 éve született Bartók Béla	3
Pávai István: Bartók a Néprajzi Múzeumban	4
Vikárius László: A budapesti Bartók Archivum története	8
Szirányi János: A Bartók Béla Emlékház megnyitása elé	11
Szójka Emese: Bartók Béla kalotaszegi bútorai	12
Szabó Zoltán: Bartók dudásai	16
Vitkay Katalin: Bartók Béla rákoshegyi lakóháza	20
Kelemen Éva: Kepes György Emlékév Egerben	21
Ringer István: Régészeti kútfeltárások Debrecenben	26

SZÁMVETÉS

Holló Szilvia Andrea: A gyűjteményalapítóból lett konzul. Interjú a Zászlómúzeum alapítójával	29
Szebenyi Ágnes: Gyerekfoglalkozások a Bajor Gizi Színészmúzeumban	31
Szunyogh Gábor: Az Országos Műszaki Múzeum foglalkozásai a Fizika Évéhez kapcsolódóan	32
Borók Zsuzsa: Szellemi családja. Kiállítás és fizikaórák a Nemzeti Múzeumban	35
Benkhardt Ágota: Kincskereső vasárnap. Születésnap a Néprajzi Múzeumban	36

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Basics Beatrix: Magyarországi Mária Pozsonyban	38
Sedlmayr Krisztina: A magyar ICOM tagok horvátországi kirándulása	39

KIÁLLÍTÁSOK

Cséve Anna: Ősidők végtelensége. A népdalgyűjtő Bartók Béla és Mórincz Zsigmond	42
Csaplár Ferenc: Barbár allegrók, éjszaka zenék. Bartók–Kassák kiállítás a Kassák Múzeumban	45
Szúdy Eszter: Bartók és a tánc. Kiállítás a Bajor Gizi Színészmúzeumban	46
Fejős Zoltán: Dől a dominó!	47
Pálóczy Krisztina: Népek hangszerei a Néprajzi Múzeumban	49
Elsje Janssen: Kárpit 2. „Átváltozások”. A szövött kárpit művészete egykor és ma	53
Basics Beatrix: Kép a képben a Szépművészeti Múzeumban	56

IN MEMORIAM

Szoleczky Emese: Belitschka-Scholz Hedvig (1944-2006)	58
---	----

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Szalontay Judit: Hímezések a veszprémi múzeumban	59
Gajdó Tamás: Magyar színháztörténet	60
Éri István: Egy régészeti detektívregényről	61
Gönczi Ambrus: Pamiatky a Múzeá 2005/2	62
Gönczi Ambrus: Museums Journal 2006/2	62

A PULSZKY TÁRSASÁG HÍREI 63

Museum.hu hírek 63

E számunk szerzői 64

A címlapon

Részlet az Ősidők végtelensége kiállításából, Fákó Árpád munkája: Bartók Béla népdalgyűjtő úton, Gyergyószentmiklós, 1907.

On the Cover

Detail of the exhibition Eternity of Ancient Times, work by Árpád Fákó: Béla Bartók on a folk song collecting trip, Gyergyószentmiklós, 1907.

Fotó – Photo: Kovács István (Bartók Archivum)

A hátsó borítón

Történelmi kárpit, Brüsszel (?) 1640-1665 között. A Szépművészeti Múzeum kiállításában

On the Back Cover

Historical carpet, Brussels (?), between 1640 and 1665, in the exhibition of the Museum of Fine Arts

Fotó – Photo:

MAGYAR MÚZEUMOK**A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület folyóirata**

Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer
XI. évfolyam 4. szám, 2005. tél

Főszerkesztő:

Selmeczi Kovács Attila

A lapszámot szerkesztette: Basics Beatrix

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus

A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix,
Cséve Anna, Holló Szilvia Andrea,
Kriston Vízi József, Wollák Katalin

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János

A szerkesztőbizottság tagjai: Bertáné
Varga Judit, Kóczyáné Szentpéteri Erzsébet,
Kovács Péter, Vándor László,

Fordítások: Gönczi Ambrus

Szerkesztőség:

1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.

Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336

E-mail: pulszky@bot.nhmu.hu

www.museum.hu/pulszkytarsasag

Felelős kiadó: Matskási István

Nyomdai előkészítés: Stúdió 12 Bt.

Műszaki szerkesztő: Németh János

Színes feldolgozás: Stúdió 12 Bt.

Nyomdai munkálatok: Prospektkop Bt.

Felelős vezető: Racskó József

Előfizethető a kiadónál

(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),

illetve postautalványon, csekkel vagy

átutalással az alábbi számlaszámon:

K&H Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként: egyéni
előfizetőknek 800 Ft, közületeknek 1250 Ft.

HU ISSN 1219-4662

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség

Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális

Alapprogram támogatásával

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

HUNGARIAN MUSEUMS 2006/1 SPRING

WORKSHOP

- Zoltán Falvy: The 125th Anniversary of Béla Bartók 3
István Pávai: Bartók in the Museum of Ethnography 4
László Vikárius: The Story of the Bartók Archive in Budapest 8
János Szirányi: In Anticipation of the Opening of the Bartók House 11
Emese Szojka: Béla Bartók's Pieces of Furniture from Kalotaszeg 12
Zoltán Szabó: Bartók and his Pipers 16
Katalin Vitkay: The House of Béla Bartók in Rákoshegy 20
Éva Kelemen: Memorial Year of György Kepes in Eger 21
István Ringer: Archaeological Excavations in Debrecen 26

RECKONING

- Szilvia Andrea Holló: From Founder to Consul. Interview with the Founder of the Flag Museum 29
Ágnes Szabényi: Workshops for Children at the Gizi Bajor Actors' Museum 31
Gábor Szunyogh: Events of the Hungarian Technical Museum in Connection with the Year of Physics 32
Zsuzsa Borók: Intellectual Family Tree. Exhibition and Physics Lessons in the Hungarian National Museum 35
Ágota Benkhard: Treasure Hunting Sunday. Birthday Celebration in the Museum of Ethnography 36

INTERNATIONAL RELATIONS

- Beatrix Basics: Mary of Hungary in Bratislava 38
Krisztina Sedlmayr: The Excursion of the Hungarian National Committee of ICOM in Croatia 39

EXHIBITIONS

- Anna Cséve: The Eternity of Ancient Times – Béla Bartók and Zsigmond Móricz, the Folk Song Collectors 42
Ferenc Csaplár: Barbaric Allegros, Night-Music. Bartók–Kassák Exhibition in the Kassák Museum 45
Eszter Szúdy: Bartók and Dance. Exhibition at the Gizi Bajor Actors' Museum 46
Zoltán Fejős: The Domino is Falling! 47
Krisztina Pálóczy: Musical Instruments of Nations in the Museum of Ethnography 49
Elsje Janssen: Tapestry 2. "Metamorphoses". The art of woven tapestry then and now 53
Beatrix Basics: Picture in a Picture in the Museum of Fine Arts 56

IN MEMORIAM

- Emese Szoleczky: Hedvig Belitschka-Scholtz (1944-2006) 58

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Judit Szalontay: Embroidery in the Collection in the Museum Veszprém 59
Tamás Gajdó: Hungarian Theatre History 60
István Éri: On an Archaeological Crime Story 61
Ambrus Gönczi: Pamiatky a Múzeá 2005/2 62
Ambrus Gönczi: Museums Journal 2006/2 62

NEWS OF THE PULSZKY SOCIETY

- Museum.hu news 63
Authors of this Issue 64

Műhely

125 éve született Bartók Béla

Falvy Zoltán

A legidősebb nemzedék között is alig van valaki, aki még láthatta törékeny alakját a Zeneakadémia nagytermében, aki még találkozhatott vele a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályán, aki még beszélgethetett vele hazafelé tartva a régi 5-ös autóbusszon a Csalán utca felé. Mindig komoly volt, mindig halk volt, mindig szótalan volt. Életének utódokra maradt fényképes – néha filmes – dokumentációjából alig ismerünk olyan képet, amelyen mosolyogott volna. Feszülten élt gyerekkora óta, édesapját hét éves korában elvesztette. Édesanyja lett társa, tanára, bizalmasa. Legtöbb levelét neki írta. Bartók életének történéseit, mindennapjának eseményeit ezekből a levelekből ismeri az utókor. A Mama volt a legbiztosabb pont az életében. Ameddig élt, 1940-ig Bartók életének fontos orientációs pontja volt. Beszámolt leveleiben életének minden eseményéről: a zenéről, amit éppen írt, műveinek fogadtatásáról, az előadási körülményekről, az operával való bajlódásairól, a tanításról, a hangversenyekről, melyekre készült és melyeket adott, vidéki útjairól, a népzene iránti érdeklődéséről, magukról a gyűjtésekről, azok nehézségeiről, a vidéken megismert barátairól, vagy az énekesekről.

Népzenei gyűjtését legelőbb a Néprajzi Múzeumban dolgozta fel. A népzenei támlapok vagy a benaplózott népdalok sok gondot okoztak neki, ugyanis nem álltak rendelkezésére modern eszközök, s a népdalok helyszíni felvételeit csak nehezen tudta lehallgatni. Minden lehallgatásnál a viaszhengerek koptak, ha többször akart valamit meghallgatni, a felvétel egyre rosszabb lett, és a felvett népdal finomságai lassan eltűntek. A népzenei támlapokat nagyon gondosan kezelte, a szövegvariációkat, melyek dallam-változatokkal is jártak, lehetőleg mindig külön feljegyezte. Általában kedvelte a múzeumi munkát, tevékeny precizitását itt volt alkalma kamatoztatni.

Napjaink zenei muzeológiájának gondolatát neki köszönhetjük. 1904 óta, amikor az első számozott opusza elkészült, sorra készültek a nagy művek, mint az I. Szvit majd a II. Szvit, vagy 1908-ban az I. Vonós-négyes. 1910-ben Kodály Zoltánnal szerzői esten mutatkoztak be. 1911-ben elkészült A Kékszakállú herceg vára, és többekkel megalakította az Új Magyar Zeneegyesüle-

tet (UMZE). Ebben az évben írta első Liszt-tanulmányát. Az UMZE-t értetlenség övezte, Bartók visszavonult, és a népzene gyűjtésbe menekült. Közben elkészítette a Négy zenekari darab első zongoraváltozatát. 1913-ban Észak-Afrikában arab zenét gyűjtött, a Román Tudományos Akadémia kiadásában megjelentek Biharban gyűjtött román népzenei. Mindezek mellett Kodállal tervezet dolgoztak ki a módszeres népzene kutatásról (Kisfaludy Társaság), amely tervezet válasz nélkül maradt. 1916-ban ismét komponált: II. Vonós-négyes, zongorás Szvit, dalsorozatok, népdalciklusok. 1917-ben az Operaház bemutatta A fából faragott királyfi-t, melynek jó lett a fogadtatása. 1918-ban elkezdte A csodálatos mandarin komponálását,

melyet 1919 tavaszán fejezett be. Ekkor köszöntött be a Tanácsköztársaság ideje. Bartók, Kodály és Dohnányi tanácsadói szerepet vállaltak Reinitz Béla vezetésével a zenei ügyek intézésére. Lukács György szerint Bartók úgy gondolta, hogy most minden zenével és intézményrendszerével kapcsolatos ügyet meg lehet valósítani.

Bartók ekkor terjesztette elő a *Zenei Múzeum* megszervezésének tervét, a zenei iskolázás rendezése mellett. Édesanyjának írt leveléből tudjuk, hogy a népbiztos, Kunfi Zsigmond (Bartók levelében Kunffy) alá is írta a felállítandó Zenei Múzeum tervét, de helyette a meglévő „múzeum keretén belül felállítandó önálló zenei folklóre osztály létesítése” valósult meg. Az új osztályt Bar-

Bartók Béla édesanyjával, 1925
Béla Bartók with his mother, 1925

Törökországi gyűjtőúton, 1936
On a collecting trip in Turkey, 1936
(MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archívum)

tók vezette volna, munkatársként Bartókné és Lajtha László csatlakozott volna. A tervek másként valósultak meg. A politikai változás után Kodály ellen per indult, Dohnányit szabadságolták, de Bartók ellen nem kezdtek semmilyen eljárást. November 28-án levélben számolt be édesanyjának az eseményekről, melyben ismét említette a múzeumi munkát: „...én már régóta szerettem volna a tanítást abbahagyni, és más, pl. múzeumi állást elfoglalni”.

1934 szeptemberében lett módja a tanítást abbahagyni, és a Magyar Tudományos Akadémián az addig gyűjtött magyar népzene rendezéséhez, majd leendő kiadásához hozzáfogni. Édesanyjának 1940-es halála, majd Bartók ugyanez évben történt emigrációja után Kodály Zoltán alakított Népzene-kutató Csoportot, aki a megkezdett munkát folytatta. Bartók életében tehát nem valósulhatott meg a Zenei Múzeum, de a Magyar Tudományos Akadémián 30-35 évvel később

mégis lehetőség nyílt a magyarországi zenei vonatkozású tárgyak összegyűjtésének megkezdésére. A Zenetudományi Intézetben belül megalakult a *Zenetörténeti Múzeum*, melynek fenntartását az Intézet, felügyeletét az MTA vállalta. A budai Országház utcában előbb kamarakiállításokon mutatta be érdekes hangszer-anyagát: a hegedűket, az ázsiai, afrikai hangszereket, a XVIII. századi hárfákat, a népi hangszereket, melyeket részben vásárlás révén, részben ajándékként kapott a múzeum. 1985-ben a felújított Erdődy-palotában (Táncsics Mihály u. 7.) egy gyűjtőkiállításon megszervezte az ország nagyobb múzeumaiból válogatott hangszer-érdekeségek bemutatását: *A magyarországi hangszeres kultúra emlékei* címmel (1985-2005).

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The 125th Anniversary of Béla Bartók

In 2006 we celebrate the 125th anniversary of the great composer Béla Bartók's birthday. His everyday life, work and ideas have become known from the correspondence with his mother. One of his great achievements was the collection of folk music from the Carpathian Basin. He processed this material at the Museum of Ethnography. He really enjoyed this meticulous work at the museum. The foundations of today's musical museology are connected to his work. He and Kodály wanted to establish a methodical way of investigating folk music, bringing music into education and they also called for a museum of musicology, which has not been able to come true until recently. The Hungarian Academy of Sciences Institute for Musicology established the Museum of Musicology, presenting a wonderful selection of musical instruments.

Bartók a Néprajzi Múzeumban

Pávai István

A Nemzeti Múzeum kereteiben működő Ethnographiai Tár részeként jött létre az az európai hírnevű *fonogramgyűjtemény*, melynek alapjait Vikár Béla rakta le 1896-ban megkezdett népzenei hangfelvételeivel. Bár a múzeumban tárolt népi hangszerek száma kezdettől elég magas volt, az önálló népzenei kollekciónak tekinthető múzeumi alegség – amelyet Seemayer Vilibáld 1916-ban már „zenei alosztály”-nak nevez – nem a hangszerkollekciónak, hanem a fonogramgyűjteménynek köszönheti létét. Ettől kezdve több évtizeden keresztül a Néprajzi Múzeum biztosított a kibontakozó magyarnépzene-kutatás számára intézményes kereteket. Itt kezdte zenefolklorista pályáját Kodály és Bartók is. A Magyar Dal 1936.

januári számában közölt interjúban Bartók így emlékszik a kezdetekre: „*Bekapcsolódtunk tehát a századeleji, Vikár Béla kezdeményezte gyűjtőmozgalomba, mely annyiban volt úttörő, hogy az egész világon talán leelőször alkalmazott pontos, tudományos megrögzítő gépet: fonográfot a népzenei anyag archívuma számára.*”

Lajtha László későbbi nyilatkozatában a fonográf jelentőségét pontosan abban jelölte meg, hogy zeneileg képzetlenek is készíthettek vele értékes felvételeket. Ilyen tekintetben külföldi példák mellett Vikár érdemeire is hivatkozott, de szerencsésebbnek tartotta a szakképzett kutatók munkáját: „Vikár kitűnő folklorista volt, ámde nem rendelkezett a szakzenész ismereteivel. Bartók Béla és Kodály Zoltán voltak az elsők, akik teljes felkészültséggel fogtak 1905-ben a fonográfval való gyűjtéshez. Hozzájuk csatlakozott később

még Kodály Zoltánné, Garay Ákos, Molnár Antal, Lajtha László.”¹ Vikár méltányolta a nála képzetlenebb szakzenészek munkájának magasabb tudományos értékét, de azért nem állt félre. Bartókkal és Kodállal megosztva a kutató területet 1905 után még több évig járta fonográfjával a terepet. Felvételeit kezdetben Kereszty István múzeumi könyvtárőr jegyezte le. Kodály már 1903 őszén, amikor először kereste föl Vikárt, s megnézhetette az addig végzett munka eredményeit, észrevette Kereszty hibáit. „*Kereszty lejegyzései elég vázlatosak voltak. Helyettük ma Bartók lejegyzései vannak a múzeumban, akkor készültek, mikor a 20-as években a Néprajzi Múzeumba volt beosztva szolgálattételre, tanítás helyett*” – írja később, majd azt is megállapítja, hogy Bartók lejegyzései „*a végső határt jelentik, ameddig emberi fül műszerek nélkül eljuthat.*

Ezen túl már csak a hangfényképezés következik.⁷² Módszerének jelentőségét Rajeczky is hasonlóképpen méltatja: „fel kell hívunk a népzene kutató figyelmét a Néprajzi Múzeum fonográf-henger-lejegyzéseire, melyek nagyrésze Bartók munkája. Nem azért, mert az ő kézírása, hanem mert a gondos tanulmányozó számára a legtanulságosabb lejegyző-iskola.”⁷³

Közismert a fonográf-naképdalkutatásban betöltött korszakalkotó szerepe, az esetenkénti fenntartásokkal együtt. Arra viszont Seprődi János világított rá, még Bartók előtt, hogy a népi tánczene gyűjtéséhez szinte elengedhetetlen.⁷⁴ Két évvel Seprődi közlése után Bartók is hasonlóan vélekedett a hangszeres népzene dokumentálásáról: „Már dallamok éneklésében is – főleg a kultúrától kevésbé fertőzött parasztnál – elég sok a cifrázás és az improvizáltság, úgy, hogy lejegyzésük a jó fülű, de ilyesmikben járatlan zenészt is zavarba hozhatja. A hangszeren előadott dallamokat a jó parasztmuzikusok annyira kicifrázzák, a cifrázatok és a tempó módosulásai annyira rögtönzöttek, tehát minden megismétlésnél változók, hogy lekottázásuk, ha nem is lehetetlenség, de legalább is roppant hosszadalmas. Egy-egy dallam lejegyzése eltarthat akár fél óráig is. A folytonos ismétlés az előadót annyira elcsigázza, hogy tömeges lekottázásról szó sem lehet. Ettől eltekintve, a lejegyzés mégis csak hozzátétőleges, mert a sok ismétléstől elfáradó muzikus előbb-utóbb mégis csak el-elhagyogatja a cifrázatok egy részét. A minden szépet leromboló találmányok kora, mintha valamivel úgy ahogy kárpótolni akarna bennünket a mérhetetlenül nagy pusztításért, nagyszerű eszközt adott kezünkbe: a fonográfot. Ennek segítségével néhány perc

alatt a legcikornyásabb dallamot felvehetjük a maga épségében, természetességében, melynek lejegyzése a fonogramról már könnyű munka.”⁷⁵

Seprődihez hasonlóan Bartók és Kodály is ragaszkodott a gépi felvétel mellett a helyszíni kézi lejegyzéshez, mint a gépi felvétel során felmerülő hibákat ellenőrző eszközhöz. Bartók azonban a népi tánczene megszólaltatói esetében ezt az ellenőrzést nem tartotta szükségesnek: „Hangszeres zene gyűjtésénél inkább tekinthetünk el a helyszíni lejegyzéstől; először is, mert a hangszeres – rendszeren »hivatásos« – muzikusok általában véve sokkal biztosabbak a dolgukban, tehát alig hibáznak; másodsor pedig, mert hangszeres zeneszámoknál alig akad annyira kevésbé eltérő variáns, hogy nem volna érdemes fölvenni.”⁷⁶ A hangszeres táncdallamok rögzítésében is Vikáré az úttörő szerep. A Székelyudvarhely című lap 1900. április 18-i száma tudósít arról, hogy Medeséren „Vikár Béla vette fel fonográfjába a Balogh bandájának kesergőit”. A felvétel alkalmával fénykép is készült, amelyről kiderül, hogy Balogh János zenekara hegedű-cimbalombógó összetételű. Az amúgy is nagyon rossz minőségű hangfelvételen viszont alig lehet érzékelni, hogy a hegedű mellett egyáltalán vannak kísérőhangszerek. A Bartók által lejegyzett és az 1. rapszódiajában felhasznált árvátfalvi kesergő támlapja csak a hegedű által játszott dallamot tartalmazza, s még megjegyzéssel sem jelzi, hogy ez egy zenekari felvétel. Pontosan a hangszeres zenét rögzítő hengerek egy részének lejegyzését volt kénytelen Bartók földadni, s ilyen esetekben gyakran találunk ehhez hasonló megjegyzéseket a támlapokon: „hangszeres zene. Nem jegyezhető le: túl gyenge”.

A Néprajzi Múzeum fonográf-henger gyűjteményének egyetemes jelentőségét növeli, hogy a nyelvtérület egészét átfogó magyar anyag mellett megtaláljuk benne a szomszéd népek és nemzetiségek dallamait, amelyek gyűjtésében Bartók kulcsszerepet játszott. Yrjö Wichmann, Róheim Géza és mások mellett azonban Bartók arab és török gyűjtései révén a gyűjtemény távolabbi tájak és népek irányába való kiszélesítéséhez is hozzájárult. Bartók arab hengereit ma az MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archivumában őrzik, 248 darab szlovák hengerét viszont még 1923 októberében eladta a turócszentmártoni székhelyű Matica Slovenskának.⁷⁷ László Ferenc szóbeli közléséből tudjuk, hogy Bartóknak egy kiadatlan levele tanúskodik arról, hogy korábban román felvételei egy részének bukaresti értékesítését is fontolgatta, de ez végül nem valósult meg. Valóban, a kimutatásban szereplő 450 hengernyi magángyűjteménye tetemes részét 381 román henger teszi ki. Valószínűleg ezek képezhették a sikertelen alku tárgyát. Később, 1939. június 11-én Bartók (akkor már csak) 447 darabból álló fonográf-henger-gyűjteményét a megfelelő támlapokkal együtt, darabonként 12 pengőért eladta a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének.

Bartók 1914. február 14-i keltezésű leveléből arról értesülünk, hogy felolvasást készülni tartani a Hunyad megyei román zenéről, amelyre a Néprajzi Társaság költségén eredeti adatközlőket kíván felhozni, s az előadás második pontjában azt fogja illusztrálni, hogy „miképpen készülnek a Néprajzi Osztály számára fonográf és grammofon-felvételek”. Bartók március 18-án megtartotta előadását, s a hunyadi adatközlők budapesti tartózkodása alatt a múzeum saját felvevőgépével 13 lemezen mintegy 30 dallamot rögzített.

Az első világháború idején történt még egy kísérlet a lemezre való népzene-archiválás terén, amelynek kezdeményezője gróf Teleki Pál volt, mint a Magyar Keleti Kultur Központ alelnöke. Az erre vonatkozó 1916. augusztus 25-én kelt levélből mindössze annyi derül ki, hogy „orosz” hadifoglyok körében végzendő sokoldalú kutatás között népzenei felvételek készítését is szorgalmazták. A Néprajzi Múzeum vezetője ehhez Sebestyén Gyulát, Vikár Bélát, Bartók Bélát és Kodály Zoltánt ajánlotta, nagymennyiségű nyerslemez és egy felvevőgép beszerzését, „gépet kezelő gépész”, valamint „oroszul és lehetőleg török-tatárul beszélő magyar drágomán tolmács” alkalmazását tartotta szükségesnek.⁷⁸

A fonográf-henger és a grammofonlemez közötti minőségbeli különbség, illetve előbbinek az utóbbira való átírásának lehetősége már 1924-ben felkeltette Bartók érdeklődését. Az archív népzenelemezek készítése azonban továbbra is késett, mert a sokszorosítási lehetőség révén olyan sorozatot szerettek volna kiadni, amely a

Bartók fonográf-felvételei gyűjtéséről (Zobordarás, Nyitra vm. 1908)

Bartók collecting material with the phonograph (Zobordarás, Nyitra county, 1908)

népzénet a szélesebb közönség körében is népszerűsíti, s attól féltek, hogy erre az eredeti népzene felvételek nem alkalmasak. Ezért előbb 30 darab His Master's Voice lemez jelent meg főleg Bartók, Kodály és Lajtha zongorakíséretes népdalfeldolgozásaival, énekművészek előadásában.

1916-ban az organográfiában és instrumentális vonatkozású témákban jártas Haraszi Emil beadvánnyal fordult a kultuszminiszterhez, amelyben külföldi példákra hivatkozva vetette fel az Országos Magyar Zenei Könyvtár és Gyűjtemény felállításának ötletét. Ez képezte volna négy osztályra tagolódva a Nemzeti Múzeum „zenei sectioját”: könyvtár, kéziratár, hangszergyűjtemény és ereklyeosztály. Ennek gondozására két zeneileg képzett tisztviselő, egy gyakornok és egy „zenehez értő szolga” alkalmazását tartotta szükségesnek. A hangszergyűjtemény állományába kerültek

volna „a régiségár és a néprajzi múzeum hangszerei, phonogramjai, valamint a vidékről összegyűjtött magyar hangszertörténeti érdekességek”. 1917-ben egy részletesebb, az anyag konkrét tanulmányozására épülő javaslat elkészítésére kérték föl. Ezzel a következő év végére elkészült, s ebben azt is indítványozta, hogy az akkori Néprajzi Osztályon szolgálatot teljesítő Bartók Bélát és dr. Lajtha Lászlót az új, zenei osztályba helyezték át.⁹

Közben 1918 őszén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 65785/III./1918. számú rendeletével Bartók a néprajzi múzeumba „szolgáltatételre berendeltetett”. Múzeumi rész munkaidős alkalmazását – „heti három alkalomra, azaz heti 12 órára” – maga kezdeményezte egy beadványban, cserében felmentést kérve a Zeneakadémián tartandó 7 órától. A Néprajzi Osztály 1918. november 19-i keltezésű leveléből tudjuk,

hogy „Lajtha László, a N. M. Múzeum néprajzi osztályának fizetéstelen öre, tart. hadnagy leszerelvéen, a mai napon szolgáltatételre jelentkezett”.¹⁰ Haraszi kezdeményezése a háború és annak következményei miatt eredeti formájában nem valósulhatott meg. Elképzeléseinek utolsó változatáról még a Károlyi-kormány idején tudósított az Újság című napilap 1919. január 17-i száma (Színház – Zene című rovat): „Zenei Osztály a Nemzeti Múzeumban. A zenére vonatkozó tárgyak és feljegyzések a múzeumok különböző osztályában [sic] voltak elhelyezve eddig, legnagyobb részben rendszertelenül és egymástól elkülönítve, szanaszét szórva. A vallás és közoktatásügyi minisztériumban most úgy határoztak, hogy a több gyűjteményben és helyen levő anyagokat egyesítik a Nemzeti Múzeum Zenei osztályában. Az osztály felállításának előkészítő munkálatait Haraszi Emil egyetemi magántanár és zenekritikus készítené el, kinek fontos szerep jut majd annak vezetésében is. A magyar népzene egyik leglelkesebb és legérdemesebb kutatója, Bartók Béla kerül az osztály élére. Segédei Molnár Antal és Lajtha László lesznek [...] A múzeumi zenei szakosztály felállítását a zenekritikusok minap benyújtott memoranduma sürgette erélyesen.”

A tiszavirág-életű Tanácsköztársaság idején az intézmény Néptudományi Múzeum néven történt átszervezési terve 5 osztályra tagolódó struktúrát alkotott, amelyből egyik a Népzene Osztály volt, osztályvezetővel, három „szakosztályos” és gépiróval. Elhatározták a zenei gyűjtemény külön épületbe való költöztetését is, ahol Bartók számára szolgálati lakást kívántak biztosítani. Bartók 1919. január 31-én Busjliának írt leveléből kiderül, hogy sokoldalú érdeklődésén belül a népzene-archiválási munka mennyire közel állt hozzá: „az Operaház élére akartak hozni, de hálistennek ebből nem lett semmi [...] Most a Múzeumhoz való kinevezésemet várom, az én helyem tulajdonképpen ott van”. Június kilencedikén írja édesanyjának: „tervek voltak egy »zenei múzeum« felállítására, Kunffy már alá is írta a beadványt, de az utolsó percben jobb megoldás kínálkozott: a mostani múzeum keretén belül felállítandó önálló zenei folklore osztály létesítése. Ennek én lennék a vezetője, tisztviselők lennének Lajtha, segédtisztviselők [Bartók Béláné Ziegler] Márta és még egy asszony, ezenkívül egy gépirónó és egy-két szolga.”¹¹ Ezek a tervek az ismert történelmi okokból meghiúsultak.

Bár múzeumi szerződése öt évre szült, Bartókot 1920-ban fölmentették. Kodálynak egy nem publikálásra szánt naplószerű följegyzéséből kiderül, hogy maga is szeretett volna a múzeumban dolgozni, de a magyar népzene sokoldalú feltárásának munkáját mindenképpen meg akarta osztani Bartókkal, mégpedig úgy, hogy a Bartók által kevésbé preferált területeket

Vikár első fonográf népdalfelvételének Bartók által készített lejegyzése (Csincsetanya, Borsod vm.)
The taking down of Vikár's first folk song recording by Bartók (Csincsetanya, Borsod county)

The image shows a handwritten musical score on aged, slightly stained paper. At the top left, it is marked 'F.: 1'. In the upper right, there is a handwritten number '27922/6' and a circled '1'. Below this, the title 'Csincse, Borsod...' is written. The main part of the score is for a vocal line, starting with the tempo marking 'Parlando' and a 2/4 time signature. The lyrics are: 'F-jár László lo-vat lo-pot a fe-ke-te ha-lom a-lat Re-jte'. There are several staves of music with notes, rests, and dynamic markings. The score is signed 'Vikár' and 'Bartók'. There are also some handwritten notes and corrections throughout the score, including '2. versszak', '3. versszak', and '4. versszak'. The bottom of the page has some additional notes and a signature 'Valami'.

Bartók fonográfós lejegyzéseit revideálja
Bartók revisoning his phonographic notes

fedje le. „Félreállni, mindenütt helyet adni neki” – fogalmazta meg saját maga számára, egyaránt ismervé Bartók képességeit és érzékenységét. Mivel „senki se vállalta a nyomtatott és kéziratot anyag átnézését”, ezzel a munkával Kodály kezdett foglalkozni, s Bartóknak jutott a fonográfós archívumi munka. Bartók felmentésével kapcsolatban Kodály megjegyzi: „Bátyk. Nem akarta Bartókot, mert V. fizetési osztályú nem lehet egy VI. [fizetési osztályban levő] igazgató alárendeltje”.

A Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményében fennmaradt Lajthának egy 1945. december 20-i keltezésű levele a miniszterhez, amelyben beszámol arról, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködési Intézete az 1920-as évek óta vizsgálta tudományos rangú nemzeti fonotékák alapításának lehetőségeit. Az intézet művészeti bizottsága Bartókot kérte föl egy erre vonatkozó tervezet kidolgozására. 1931-ben egynégytagú nemzetközi szaktekitélyekből álló bizottságot hívtak össze, amelynek Lajtha is tagja volt, s amely kidolgozta „a kívánt szervezeti szabályzatot, javaslatot tett arra nézve, hogy az egyes nemzetek miképp oldják meg az idevágó szervezeti és muzeológiai feladatokat, és számbavette a létesítendő intézetek nemzetközi együttműködésének lehetőségeit is”. A háborút megelőző évek feszültségei megnehezítették a terv összeurópai megvalósítását.

A Népzenei Osztály tevékenysége az 1937-től beindult, később *Pátria*-sorozat néven ismert nagyszabású gyűjtőakcióval lendült föl újra, amely a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió közreműködésével készült, s a gramofonlemez-gyűjtemény kialakulásához vezetett, s amelynek kezdeményezésében és lebonyolításában Bartók kulcsszerepet

játszott. 1934 februárjában bukaresti útján tapasztalta, hogy a román kutatás Constantin Brăiloiu vezetésével a budapestinél korszerűbb módszereket alkalmaz a népzene archiválására. *A magyar népzene megőrkítésének fontossága* című fogalmazványában írja: „1925-ig alig néhány fölvételük volt és akik a gyűjtés mesterségbeli részét tulajdonképpen tőlünk tanulták, jelenleg már kb. 8000 fon. hengert kitevő gyűjteményük van Bukarestben. Sőt az ottani 'Román zeneszerzők egyesülete' még ezzel sem elégedett meg: 1934 óta nagy és egyre bővülő gramofon-lemez gyűjteményt létesített paraszzenefölvételekkel; nagysága már eddig is kb. 100 lemezre tehető. Nekünk viszont egyetlen egy gramofon fölvételünk sincs paraszzenével, paraszti előadásban.”¹² Bartók 1935. május 20-án papírra vetett, idézett gondolatait eredetileg Gömbös Gyula miniszterelnöknek szánta, s beadványtervezetében 5–6 évre átlag évi 2000 pengőt tartott volna szükségesnek egy magyar népzenei hanglemezsorozat elkészítéséhez. A következő év áprilisában az MTA Néprajztudományi Bizottságához

beadott javaslatában már csak 500 pengőt igényelt, amely a múzeum ugyanolyan mértékű hozzájárulásával lehetővé tette az első, „szűk szakmai kör számára” készült, dunántúli népzenei tartalmazó hanglemezsorozat elkészítését. A felvételeket Bartók mellett a Néprajzi Osztály részéről Lajtha László és Seemayer Vilmos vezette, utóbbi mint a felvételeknek a terepen munkálkodó előkészítője.

Az egyenként 50 példányban készült, 4 lemezből álló sorozat anyaga Bartók és Kodály szívességből elkészített kottás lejegyzéseivel, az adatközlők fényképeivel, Bartha Dénes tájékoztatójával és jegyzeteivel kétnyelvű (magyar-angol) múzeumi füzetként is megjelent.¹³ Bár a kiadványban a cím alatti „1. sorozat” felirat folytatásra utal, a felvételek nem ebben a formában vitték tovább. A folytatás a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió közös akciója volt, Ortutay Gyula kezdeményezésére és szervezésével, amely a teljes magyar zenei és szöveges folklór-anyag rögzítését tűzte ki célként, akár műalkotásonként több változatban is. A népmesék rögzítését Ortutay, a zenei felvételek szakmai irányítását Bartók, Kodály és Lajtha végezte, segítségükre voltak az akkori fiatal kutatók legjelesebbjei: Veress Sándor, Balla Péter, Volly István, Dincser Oszkár, Manga János, a vallásos népelemek kiválasztását pedig Bárdos Lajos végezte.

Bartók népzenei rendezőmunkáját is a Néprajzi Múzeumban kezdte. 1918-as múzeumi alkalmazása után elsősorban saját magyar anyaga rendszerezésével foglalkozott.¹⁴ Édesanyjának írt leveléből kiderül, hogy ebben 9 éves Béla fia is segített, aki „a dallamsorok kadenciális hangjait jelöli meg számokkal, úgyszintén a szövegsorok szótagszámát és a dallam ambitusát”. Bartók első jelentős dallamrendező munkája tehát ehhez az időszakhoz kapcsolódik, hiszen 1921 elejére készíti el a magyar népi dallamokra vonatkozó első valóban tudományos jellegű összefoglalást. Ekkor még úgy vélhette, hogy az 1913-ban Kodállal együtt indítványozott nagy népzenei összkiadás előkészítéséhez szükséges rendszerezési feladatok a múzeumban elvégezhetőek. Az itteni lehetőségekben való csalódása miatt egészen

Bartók lejegyzése *Pátria* gramofonlemezről (Trunk, Moldva)

Bartók's notes from a *Pátria* gramophone record (Trunk, Moldva)

48/a, b)

$\text{♩} = 67$

1. M- mē-nyécs-ke, mē-nyécs-ke, Mē-nyécs-ke, mē-nyécs-ke,

M-meg-mon-dám az es-te, Meg-mon-dám az es-te,

1934-ig nem foglalkozott érdemben magyar népzenei rendezéssel. Ekkor tette lehetővé számára a Magyar Tudományos Akadémia, hogy hat éven keresztül a ma *Bartók-rendnek* nevezett dallamrendet kidolgozza. Az ő akadémiai ténykedése – amelyben Veress Sándor, Kerényi György és Rácz Ilona is segítségére volt – képezi a Kodály vezetésével később megalakult MTA Népzene Kutató Csoport előzményét. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amely által a magyarnépzene kutatás központi műhelye fokozatosan áthelyeződött a Néprajzi Múzeumból a Magyar Tudományos Akadémiára.

Jegyzetek

¹ Lajtha László: Összegyűjtött írásai I. (1929) Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Berlász Melinda. Budapest, 1992. 32.

² Kodály Zoltán: A folklorista Bartók. Visszatekintés II. (1950) Szerkesztette Bónis Ferenc. Budapest, 1964. 455.

³ Rajeczky Benjamin: Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez. Ethnographia 28 (1948). 28.

⁴ Seprődi János: A székely táncokról. Erdélyi Múzeum. XXVI (1909). 323–324.

⁵ Bartók Béla: A hangszeres zene folklórja Magyarországon (1938). In: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja Szóllósy András. Budapest, 1966. 59.

⁶ Bartók Béla: Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t? (1936) In: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja Szóllósy András. Budapest, 1966. 591.

⁷ Demény János (szerk.): Bartók Béla levelei. Budapest, 1976. 287, 297, 301.

⁸ Néprajzi Múzeum Irattára 251/1916.

⁹ Isoz Kálmán: A Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményeinek kialakulása. Magyar Könyvszemle. 35 (1928). 20–21.

¹⁰ Ujfalussy József: Dokumentumok a magyar tanácsköztársaság zenei életéről. Budapest, 1973. 472–473.

¹¹ Demény i.m. 251, 253.

¹² Somfai László (szerk.): Magyar népzenei hanglemek Bartók Béla lejegyzéseivel. LPX 18058–60 hanglemezalbum kísérőfüzete. Budapest, 1981. 7.

¹³ Bartha Dénes: Magyar népzenei gramfonfelvételek. Az Országos Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Osztályának felvételei. 1. sorozat. Budapest, 1937.

¹⁴ A Néprajzi Múzeum Irattára 108/1918.

Bartók in the Ethnographical Museum

The internationally well-known gramophone recording collection of the Ethnographical Museum was established in 1896 by Béla Vikár's folk music recordings. This is where Béla Bartók and Zoltán Kodály started their music folklorist career. In 1905 they were the first folk music researchers and collectors, who, with a thorough musical grounding used the phonograph to record folk tunes and dance music. The importance of the Ethnographical Museum's collection of phonograph recordings is increased by the fact that besides the Hungarian folk tunes, songs of the neighbouring ethnic groups are also can be found – the collecting of which is very much linked with Bartók's activity. The author of the article gives an outline of the story of Bartók's phonographic recordings.

A budapesti Bartók Archívum története

Vikárius László

Bartók Béla a harmincas évek végén, még mielőtt maga elhagyta volna Magyarországot, s a háborús Európát, hogy – úgymond – koncertezés céljából meghatározatlan időre feleségével az Egyesült Államokba utazzon, gondoskodott róla, hogy legfontosabb zeneszerzői kéziratait biztonságba helyezze. Ebből a célból 1938/39 folyamán először kedves svájci ismerősének, Müller-Widmann asszonynak küldte el az autográfokat több csomagba elrendezve, hogy azután tovább küldesse Londonba akkori új kiadójának, a Boosey & Hawkes cégnek, kikre az Anschluss-t követően a bécsi Universal Edition helyett művei megjelentetését bízta. Londonból a kéziratok azután a cég New York-i irodájába kerültek, ahol egy megállapodás értelmében mindaddig őrizték, míg a zeneszerző jobbnak nem látta, hogy a kéziratok tárolását jogi tanácsadójának, Bátor Viktor-nak gondjaira bízza. Így azután 1945. szeptember 26-án New Yorkban bekövetkezett halála után hagyatékának ez az igen jelentős része a „trustee” kezelésében maradt. Ez a nagy értékű kézirati hagyaték lett az 1948-tól fokozatosan kiépített New York-i *Béla Bartók Archives* alapja, mely nagyjából Bátor Viktor haláláig, 1969-ig működött nyilvános gyűjtő és kutatóhelyként, majd pedig néhány évre a kéziratok gondozója, Benjamin Suchoff irányítása mellett – már inkább magánarchívumként – egy darabig még tovább működhetett. Bartók Péter, a zeneszerző fia szerette volna

ekkor gondjaiba venni a kéziratokat, s hosszú pereskedés vette kezdetét. Még azután is, hogy édesanyjának, a zongoraművésznő Pásztor Dittának 1982-ben Budapesten bekövetkezett halála után a teljes amerikai hagyatékot ő örökölte, ténylegesen csak további, éveken át tartó pereskedés után vehette birtokába. Azóta Homosassában található magánarchívumában őrzi és gondozza a kéziratokat.

Amikor 1940 októberében a Bartók-házaspár az Egyesült Államokba utazott, Bartók munkában lévő népzene-tudományi kéziratait is magával vitte. Csomagjaik – bennük a román, szlovák, arab és egyéb népzenei gyűjtemények – drámai, de szerencsére csak átmeneti elveszése ismert adata az életrajznak. Utolsó éveiben, műveinek az alkotás váratlan újraéledésekor megindult újabb folyama (Concerto, Hegedű-szólószonáta, 3. zongoraverseny) mellett népzene-tudományos munkáinak végső sajtó alá rendezésén dolgozott. Így e kéziratok is az amerikai hagyaték részét képezik.

Am Bartók jelentős mennyiségű kéziratot hagyott hátra Budapesten is. Így Magyarországon maradt gyermek- és fiatalkori műveinek java, levelezésének (elsősorban persze a hozzá írott leveleknek, esetenként fennmaradt levélfogalmazványainak) jelentős része, valamint népzenei gyűjtéseinek igen nagy mennyiségű korai dokumentuma, felbecsülhetetlen értékű helyszíni lejegyző füzetek (kottás és szöveg-lejegyző füzetek), román és arab gyűjtésének rendezéshez használt, még nem a legvégső stádiumot képviselő úgynevezett támlapjai. Teljesen függetlenül a

háborút pincében átvészelt, s a család, első-sorban ifjú Bartók Béla által őrzött magyarországi hagyatéktól, a Magyar Tudományos Akadémián maradt fenn az úgynevezett Bartók-Rend, a harmincas évek végén Bartók által rendezett, akkor legteljesebb magyar népzenei gyűjtemény – benne saját gyűjtésének támlapjai, valamint mások gyűjtéséből általa készített lejegyzések. A gyűjtéseit őrző több ezer fonográf-henger nagy része a Néprajzi Múzeum tulajdona; csupán arab gyűjtése volt a zeneszerző saját birtokában, s maradt együtt magyarországi kézirataival.

A *Bartók Hagyaték* – ahogy a magyarországi kézirati és tárgyi emlékek összességét nevezni szoktuk – iránti tudományos érdeklődés az amerikai hagyaték rész feldolgozásának megkezdésével nagyjából egy időben kezdődött. Míg Amerikában Bartók ügyvédje, egy emigráns magyar szervezte meg a kéziratok gondozását, addig Magyarországon egy zenei íróként tevékenykedő belga pap-tanár jelentkezett, hogy Bartók életművét a „forrásvidéken”, a zeneszerző hazájában kutassa. *Denijs Dille* 1937-ben kötött személyes ismeretséget Bartókkal, s annak brüsszeli rádióbeli koncertje kapcsán mindjárt interjút készített vele, melyben igen jellemző és fontos-hiteles kijelentéseket tudott kicsalni a mesterből. Ezt az interjút Szabolcsi Bence később olyan fontosnak érezte, hogy külön írásban foglalkozott néhány gondolatával, s egy zenetörténelmi szöveggyűjteményébe ennek szövegét vette fel a XX. századi ars poetica fő reprezentánsaként. Dille hamarosan önálló, flamand nyelvű monográfiát

Denijs Dille a szűkebb Bartók családdal a Bartók Archivum Országház utcai épületében, 1963. Elöl özv. Bartókné Pásztory Ditta ül, mögötte (balról jobbra) Bartók Péter, ifj. Bartók Béláné, Dille és ifj. Bartók Béla a hagyaték tárgyi emlékeivel körülveve

Denijs Dille with the Bartók family 1963, in the front Mrs. Bartókné Ditta Pásztory, in the back (from left to right) Péter Bartók, Mrs. Béla Bartók Jr., Dille and Béla Bartók Jr. Surrounded by the material relics of the bequest

szentelt a zeneszerzőnek, melynek gondosan összeállított műjegyzékét Bartók készséggel ellenőrizte és korigálta. Kapcsolatuk több volt, mint alkalmi találkozás. Dille a második világháború utáni években azután elkezdett Magyarországra járni, kapcsolatot keresett Bartók családjával, nagyobbik fiával, Bélával, első feleségével, Ziegler Mártával, az addigra hazatelepült özvegyével, Ditta asszonnyal, a komponista húgával, Oláh-Tóth Elzával, Kodály Zoltánnal és Bartók ismeretségi körének más tagjaival.

Nem Dille volt azonban az egyetlen, aki Magyarországon Bartók életművének gondozásán módszeres munkába fogott. Hiszen itt volt *Demény János*, aki egy életrajzi kismonográfia megírása után kezdte mind módszeresebben összegyűjteni, s újabb és újabb kötetekbe gyűjtve közreadni Bartók leveleit. Ezzel párhuzamosan hamarosan a Bartók recepció első széleskörű kutatójaként dolgozta fel a könyvtárainkban akkor föllelhető sajtóanyagot, Bartók zeneszerzői és koncertező tevékenységének e tükrét. Vele párhuzamosan fogott egy fiatal zeneszerző – idén

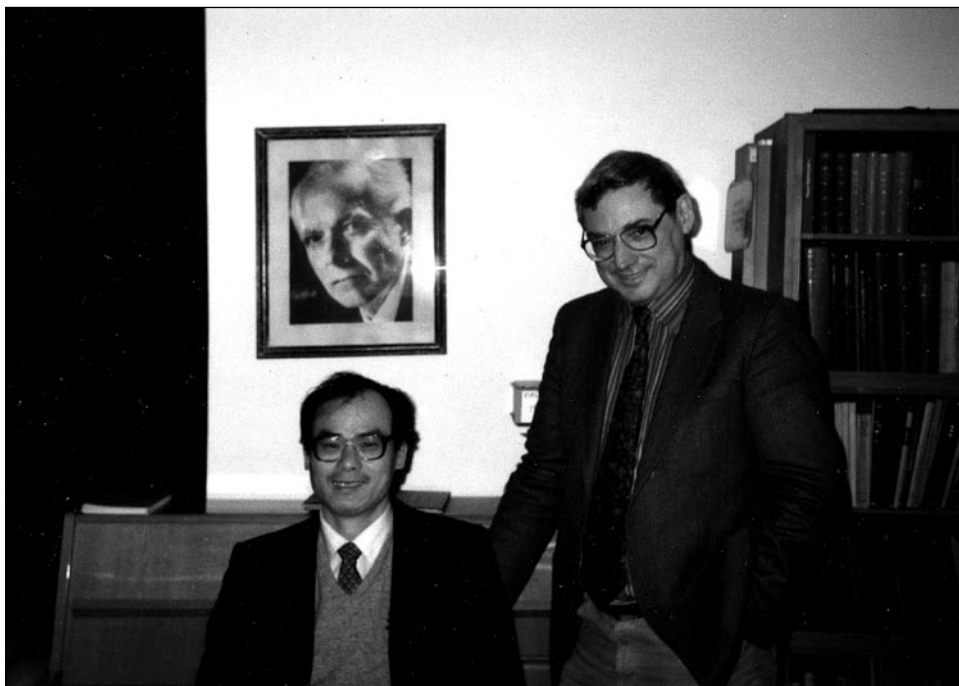
85. születésnapját ünnepelhetjük –, *Szöllősy András* a zeneszerző publikált írásainak összegyűjtéséhez; majd jegyzéket készített az írások mellett az akkor ismert zeneszerzői életműről is. Mégis Denijs Dillére várt a feladat, hogy elkezdje rendezni és feldolgozni magukat a Budapesten hátrahagyott dokumentumokat.

Noha a hagyatékkal már az ötvenes évek folyamán foglalkoztak a Magyar Tudományos Akadémián, önálló intézményalapításra csak 1961-ben került sor. A Bartók Hagyaték méltó elhelyezésének gondja összekapcsolódott egy zenetörténeti kutatóintézet létesítésének ugyancsak régebbi keletű tervével. Végül is e kettő együttesen valósulhatott meg, amikor Szabolcsi Bence igazgatásával létrejött a *Bartók Archivum*, mely magában foglalt egy zenetörténeti kutatórészleget is. A tulajdonképpeni Archivum szakmai vezetését Kodály Zoltán támogatásával Dillére bízták. A hagyaték a maga sokféleségében került az Országház utca 9-ben megnyílt épületbe: a kéziratokat, könyveket, kottákat, műsorlapokat, újságvágatokat tárgyi emlékek, köz-

tük a fazekasmesterség Bartók által gyűjtött darabjai, valamint népi bútorok egészítették ki. A tudományos munka mellett állandó kiállítás mutatta be a zeneszerző életét. A Dille vezette kutatóhely fő tevékenysége a kézirati anyag és egyéb dokumentumok rendezése és katalógizálása volt. Dille maga tovább folytatta dokumentum- és adatgyűjtő tevékenységét, személyesen vagy levél útján kapcsolatot keresett Bartók hazai és külföldi, illetve külföldön élő ismeretségi körének számos tagjával. Az Archivum fő publikációs fórumának ekkor a német nyelvű *Documenta Bartókiana* sorozata számított, melynek első négy kötetét még Dille jelentette meg, jegyzékeket, kiadatlan írásokat, leveleket, dokumentatív tanulmányokat gyűjtve össze bennük. Emellett közreadott válogatott fiatalkori műveket (a Kossuth szimfóniai költemény, az 1903-as Hegedűszonáta, a Zongora-kvintett és az op. 2-es Scherzo mellett gyermek- és ifjúkori zongoraműveket és dalokat), valamint egy faksimile-sorozatban Bartók négy fontos népzene-tudományi munkáját (köztük a dallamok mellett az addig kiadatlan, Bartók által

rendezett román kolinda szövegeket). Főműve talán mégis a Bartók ifjúkori műveiről készült tematikus katalógusa.

Dille körül kisebb munkacsoport létesült, melynek a zeneszerző unokahúga, Voit Pálné Oláh-Tóth Éva is tagja volt, idegen nyelvű levelezőként Gomboczné Konkoly Adrienne látott el tudományos titkári teendőket, hogy majd évekkel, évtizedekkel később önálló levélközlésekkel és tanulmányokkal jelentkezzen. 1963-ban tudományos munkatársként a Széchényi könyvtárból került Dille mellé a fiatal, ám akkorra már nemzetközileg elismert Haydn-kutató, *Somfai László*. Dille nyugdíjba vonulásakor, 1972-ben ő vette át az Archívum vezetését, hogy azután a nemzetközi Bartók-kutatás egyik meghatározó alakjaként több mint három évtizeden keresztül irányítsa az Archívumot. Somfai érdeklődésének középpontjában kezdettől a kompozíciók életmű állt, s annak egészével kívánt foglalkozni. Ezért is hirdette meg már korán egy majdani Bartók-összkiadás szükségességét. Megvalósítására azonban kevés remény volt, hiszen az amerikai hagyaték Bátor Viktor halála (1969) után lényegében hozzáférhetetlené vált. A Somfai vezette Archívumhoz fiatal muzikológusok csatlakoztak: a népzene kutatás iránt is érdeklődő *Lampert Vera*, a hamarosan új Bartók-életrajzot publikáló *Tallián Tibor*, később a kortárszene kutatójaként és előadóművészként ismert *Wilhelm András*, majd pedig – az Amerikába költöző *Lampert Vera* helyére – Bartók magyar népzenei rendszerezésének közreadására *Kovács Sándor*. Somfai megközelítésének újdonságát mindjárt jelezte a Documenta Bartókiana általa szerkesztett két utolsó kötete: az 5. kötetet lényegében Bartók és a kortárszene kapcsolatának szentelte, a kéziratváltozatok alapján közreadva egy sor 1920 körül keletkezett rendkívül fontos írást, s ugyan e kötet számára készítette el *Lampert Vera* Bartók főnmaradt kottatára kortárszenei állományának leíró jegyzékét, *Demény János* pedig Bartók kortárszenei koncertrepertoárját. A sorozat 6. kötete számára készült – ismét *Lampert Vera* munkája – egy egyedülálló katalógus, Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke, mely önálló monográfiaként magyarul is napvilágot látott. (Új, bővített, archív hangfelvételeket tartalmazó kiadása 2005 végén jelent meg.) Kisebb tanulmányok, de különösen az 1981-es Bartók-évre megjelent tanulmánykötet (*Tizennyolc Bartók-tanulmány*) jelezte legvilágosabban Somfai érdeklődésének irányát. Benne a zenei kéziratok vizsgálata és egy addig tudományosan kellőképpen nem értékelt dokumentumféleség, a hangfelvételeken rögzített szerzői előadás rendkívül gondos vizsgálata állt, vagyis tulajdonképpen a komponáló és a műveit egyedülálló módon életre keltő Bartók. Ehhez kapcsolódtak fontos kéziratokról készült faksimile-kiadásai, Bartók összes hangfelvételének *Kocsis Zoltán*nal közösen szerkesztett kiadása, a zene-

Somfai László (áll) egy japán kutató társaságában a Bartók Archívumban, a Zenetudományi Intézet Táncsics Mihály utcai épületében, 1986. Mögötte a könyvszekrényen Bartók népzene-tudományi könyvtárának kötetei sorakoznak

László Somfai (standing) with a Japanese researcher at the Bartók Archives, in the building of the Institute for Musicology, 1986. Behind, on a bookshelf the volumes of Bartók's library on folk musicology can be seen

szervezői munka rejtelmébe bevezető, több változatban is „Bartók műhelyében” címmel megrendezett kiállításai és az angolul íródott, majd magyarul *Bartók kompozíciós módszere* címmel megjelent monográfiája, mely, az előkészület alatt álló teljes tematikus műjegyzék megalapozásaként, a Bartók-művek teljes primer forrásjegyzékét is tartalmazza.

Az Archívum anyaga az évtizedek során több forrásból jelentősen gyarapodott. A Kodály Zoltáné Sándor Emma tulajdonában volt Bartók-kéziratok már korán az Archívumba kerültek. Pásztory Ditta számos kéziratot, dokumentumot, könyvet adott át még életében a kutatóhelynek, s halála után hagyatékának jelentős része ugyancsak ide került. Eredeti dokumentumok mellett az Archívum igyekezett másolatokat is gyűjteni. Mindenél fontosabb azonban, hogy *Bartók Péter*nek köszönhetően az 1980-as évek vége óta, amikor fekete-fehér fotokópiákat küldött a frissen birtokába került amerikai hagyaték kézíratairól, szinte hiánytalanul tanulmányozhatóvá vált a zeneszerzői és népzene-tudósi életmű. A korábbi kópiákat 2001-ben kiváló minőségű színes fénymásolat-sorozattal egészítette ki. Lényegében ezeknek a fejleményeknek volt köszönhető, hogy előbb az 1990-es évek elején, majd, a korábbiaknál lényegesen komolyabb pályázati lehetőségeknek (mindenekelőtt a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Pályázatnak) hála 2001-től intenzíven elkezdődhetett – ugyan egyelőre még mindig csak tudományos előkészítő jelleggel – a konkrét kötet szerkesztő munka a régóta tervezett Bartók kritikai összkiadás-

son. A nyolcvanas évek végétől átmenetileg, vagy véglegesen az Archívumhoz csatlakozó fiatal muzikológusok (köztük a jelenleg Amerikában élő *Móricz Klára*, illetve e sorok írója) az életrajzi kutatás mellett elsősorban a kottaösszkiadás előkészítő munkálataiba kapcsolódtak be. Ám az összkiadás mellett több vállalkozás is foglalkoztatta az Archívum munkatársait. Ezek közé tartozik Bartók klasszikus szerzők műveiből készített pedagógiai célú, úgynevezett instruktív közreadásainak tervezett sorozata és a megjelenés alatt álló *Bartók Béla Írásai* sorozat, mely, mintegy a Documenta Bartókiana 5. kötetét folytatva, valamennyi szerzői kézirat figyelembevételével teszi hozzáférhetővé a korábban csak végleges, publikált formában ismert írásokat.

Az Archívumot körülvevő intézményi keret is jelentősen megváltozott az évtizedek során. A Kodály Zoltán által 1946-ban megszervezett Népzene-kutató Csoport, mely tulajdonképpen az 1934-től Bartók által vezetett rendszerező és közreadó munkát vitte tovább, 1974-ben egyesült az addigi Bartók Archívummal, s így jött létre a mai Zenetudományi Intézet, mely egy évtizeddel később, 1984-ben költözött közös épületbe, a XVIII. századi Erdődy-, később Hatványék tulajdonában volt, Táncsics Mihály utcai palotába. A Bartók Archívum tehát jelenleg is a Zenetudományi Intézet egyik önálló tudományos osztályaként működik, több zenetörténeti és népzenei témára szakosodott osztály mellett. Az utolsó években az „anyaintézmény”, a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából jelentős rekonstrukciós és

átalakítási munkák folynak az épületen, melynek köszönhetően a Bartók Archívum helységei – köztük klimatizált trezorja – jelentősen korszerűsödtek.

Az Archívum anyagának védelme és minél hatékonyabb hozzáférhetővé tétele érdekében az újabb vállalkozásokban mind nagyobb szerepet kap a korszerű digitalizálás technikája. A számítógép használata 1990 körül indult meg, s kutatási-archiválási szempontból eleinte levelek beírása, indexelése (kiadókkal folytatott terjedelmes levelezése) állt a középpontban. Jelenleg kéziratok, elsősorban kompozíció- és írás-kéziratok, műsorlapok, valamint az Archívum fotógyűjteményének (eredeti és reпрó-fotók) digitalizálása folyik. Dolgozunk emellett a korábbi cédulakatalógusok táblázatos, vagy adatbázis szerkezetű jegyzékekkel való felváltásán is.

Gyűjteményének gondozása mellett a Bartók Archívum elsősorban tudományos kutatóhelyként funkcionál, s ennek megfelelően hazai és külföldi látogatókörrel rendelkezik, melybe tudósok, disszertáció-írók és előadóművészek egyaránt beletartoznak. Az előadó művészettel való kapcsolat korai időktől jellemzi az Archívumot, hisz az 1960-as, 70-es években a Hungarotonnál készült Bartók hanglezár-sorozat tudományos előkészítése és szerkesztése is jelentős mértékben itt zaj-

lott. Habár nem oktatási intézet, egyedülálló jelentőségű gyűjteményét kihasználva vezető kutatói bekapcsolódhattak a hazai zenetudományi képzésbe. Végül pedig időszakonként nemcsak kiállítások, hanem tudományos rendezvények szervezésével is foglalkozik. Így valamennyi korábbi nagyobb jelentőségű Bartók-évforduló idején (1971-ben, 1981-ben, 1995-ben) nemzetközi konferenciát vagy kollokviumot rendezett. Ezekhez hasonlóan a zeneszerző születésének 125. évfordulója alkalmából 2006. március 22. és 24. között nagy nemzetközi konferenciára került sor „Bartók's Orbit”, „Bartók útján” címmel. Ezzel egyidejűleg március 21-én nyílt meg a „Bartók világa” című időszaki kiállítás, mely a zeneszerző és népzene-kutató életének, tevékenységének fő színtereit mutatja be. A Bartók-örökösök jóvoltából a kiállításon bemutatásra kerülnek olyan dokumentumok is, melyek korábban nem voltak láthatók, köztük családi levelek, gyermekkori kompozíció-kéziratok, valamint zeneművek igen fontos szerzői javító példányai. Az emlékév kiemelt programjai közé tartozik még egy szeptember második hetére meghirdetett nemzetközi szeminárium, mely az összkiadás keretében a vonósnégyeseken és a *Kékszakállú herceg vára* című operán folyó munkát kívánja fiatal muzikológusok előtt bemutatni.

The Story of the Bartók Archive

When Béla Bartók, at the end of the 1930s decided to leave the war-struck Europe, he made sure that his most important musical manuscripts be preserved. In 1938-39 the autograph material was sent in several packages to Mrs. Müller-Widmann, a friend in Switzerland, so that she could forward them to London, to his publisher, Boosey & Hawkes. From London the manuscripts were taken to the publisher's New York office. After a short period of time Bartók trusted his legal advisor with the keeping of the material. This bequest became the base of the Béla Bartók Archives, which till 1969 served as an open research institute. Nowadays it is owned by Bartók's younger son Péter, in his home in Homosassa. When Bartók emigrated, he left a considerable musical bequest behind in Hungary: the manuscripts of his pieces of his younger years, most of his correspondence, and a great amount of his folk music researches. In 1961 the Hungarian Academy of Sciences established an independent institute, the Bartók Archives. The managing of the Archives was carried out by Denijs Diille, a Belgian professor and musical correspondent. Throughout the following decades the Archive expanded and in 1974 was united with the Folk Music Research Group, led by Zoltán Kodály. The Bartók Archives, besides the processing of its collections serves as a research place, offering its material to professors, scholars and artists as well.

A Bartók Béla Emlékház megnyitása elé

Szirányi János

A Pasarét feletti lankákon, az egykor oly kedvelt budai kirándulóhely, a Guggerhegy lábánál kacskaringózik fel s le oly rejtélyesen a nevezetes utca. Nem is utca, hanem távolba vesző, igazi út, amely még a múlt század derekán is jószerivel a város széli budai erdőket kerülgette. Dúsan pompázó kertjei, ritkás lakóházai inkább voltak részei egy amolyan, mai szóval tájvédelmi körzetnek, mint a zajos fővárosnak. Friss illatokkal teli levegője, csupán madárcsicsergéstől hangos csendje, a természet kézzel fogható valósága ideális otthona lehetett a nagyváros lár-máját, a gépek-motorok zaját, az emberek tapintatlanságát oly nehezen elviselő alkotónak. Mert 1932-től a Csalán út akkor még 27-es, később 29-es számú kertje-háza lett a magyar zene géniuszának, Bartók Bélának – mint ahogy aztán a történelmi sors elrendelte – utolsó itthoni lakhelye. Ma múzeum, pontosabban tárgyi emlékeit féltve őrző, szellemiségét zenéjével rendre megidézõ emlékház.

Bartók egykori otthonát a zeneszerző születésének centenáriuma tiszteletére, 1981-ben alakította, s részben építette át emlékházzá a Főváros. A földszinti, egykor önálló gondnoki lakásból fogadótérre szélesített bejáratot nyitottak, az épülethez új, tágas lépcsőházat toldottak, az emeleti szobákat egybetárva hangversenyek számára alkalmas, bensőséges kamaratermet alakítottak ki, a második szinten pedig, abban a három szobában, amelyekben Bartók lakott és dolgozott, rendezték be a múzeumot az életutat bemutató tablókkal, valamint az utódok által gondosan megőrzött személyes tárgyival.

*A Bartók-Emlékház részlete
Detail of the Bartók Memorial
House*

Fotó – Photo: Roboz László

A kiállítás megidézi az alkotót, aki a 30-as évek derekán éppen itt, a külvilág zajaitól eredetileg még párnázott ajtóval is óvott, piciny emeleti dolgozószobájában vetette papírra remekműveinek egész sorát. A Két-zongorás szonátát, a Kontrasztokat, Paul Sacher és a Baseli Kamarazenekar számára a Divertimentót, és az utolérhetetlen szépségű Hegedűversenyt.

De e puritán környezetben, Péntek Gyugyi György erdélyi asztalosmester művesen faragott bútorai és a falakat ékítő szebbnél-szebb folklór-relikviák között, napi népzene-tudósi munkájához nélkülözhetetlen fonográfja és kedvelt Bösendorfer-zongorája társaságában születtek kamarazenei remeklései is. Többek között a kórusaink számára oly nélkülözhetetlen Egyneműkarok, a Péter fia zongoratanításához is kapcsolható Mikrokozmosz-sorozat, az V. vonósnégyes és '39 novemberében az édesanyját gyászoló, de talán már lélekben a hazától búcsúzó, megrendítő VI. kvartett.

Tagadhatatlan, hogy ami otthonában látható, az Bartók zenéjében is mindig ott rejtőzködik: a népi kultúrához, a parasztemberekhez való őszinte kötődése, a természet tárgyainak végtelen szeretete, a világ megértésének kitartó vágya, szigorú rendszere, egész lényének már-már aszkétikus puritánsága.

Az idei, 125. születésnap újabb fontos állomás a Ház történetében. A zeneszerző hazai jogutódja, Vásárhelyi Gábor felajánlásaként – finanszírozásában és kivitelezésében – megújul és bővül is az épület. Külsejében, ablakainak, stukkóinak egyéb díszének helyreállításával visszanyeri eredeti szépségét, a kiállítás bővítése céljából beépül a padlástér, de gépészetileg is megújulva komfortosabbá válik az egész ház.

A Bartók év méltó aktusaként március 25-én, kis koncerttel egybekötve került sor az adományozó átadási ünnepségre és az új kiállítás megnyitására, amelyet kétnaponként még három jeles, Bartók műveit sor-

jázó kamarahangverseny követett: Kelemen Barnabás, Kokas Katalin és Zsoldos Bálint estje, Jandó Jenő zongorakoncertje, majd zárásként kiváló ifjú művészek fellépése.

In Anticipation of the Opening of the Bartók House

The former home of composer Béla Bartók was transformed into a memorial collection in 1981. He lived and worked there in the 1930s, before he left the country for ever. The exhibition tries to represent his life, ideas, interests by lots of personal objects, the furniture, wonderful folk art objects, his phonograph, his piano etc. which might help understand his dedication to folklore, nature, punctuality, the urge to understand our world and his ideas reflected in his home and in his music as well. The place is quite often a venue for chamber concerts. Finally the building is being reconstructed, renovated and enlarged, due to reopen in March this year, accompanied by a series of concerts.

Bartók Béla kalotaszegi bútorai

Szójka Emese

Bartók Béla utolsó magyarországi otthona a budai villanegyedben ma is megtekinthető (Bartók Béla Emlékház, Budapest, II. ker. Csalán út 29). Ama kevés művészlakások egyike a XX. század első feléből, amely viszonylag épségben maradt fenn. Megőrzése és a bemutatás lehetősége elsősorban fiának, ifj. Bartók Bélának, illetve a zeneszerző özvegyének, született Pásztory Dittának köszönhető, akik a hagyatékot gondozták.

A XX. század elején, amikor Bartók diákévei lezárultak, és a zeneakadémiai állással egzisztenciája megalapozódott, napirendre került az önálló otthon kialakításának kérdése is. Ezek az évek egybeestek azzal a szecessziótól áthatott művészeti mozgalommal és intellektuális törekvéssel, amelynek célja a hazai művészet megújítása volt, olyan formanyelv kialakításával, amely egyszerre modern ugyanakkor nemzeti karakterrel is rendelkezik. A kortársak mindehhez a forrást a paraszti kultúra értékeiben vélték megtalálni, amelynek különféle megnyilvánulásai, bár eltérő intenzitással és interpretációval, már részt kaptak a XIX. századi nemzeti önismereti és kulturális törekvésekben. Ezáltal építészek, festők, iparművészek, művészeti írók léptek föl a korábbi irányzatokkal szakítani kívánó újszerű

elképzeléseikkel, és fordultak megsokszorozott érdeklődéssel a falusi életforma által őrzött néprajzi emlékek felé. Kétségkívül ennek a művészeti mozgalomnak volt társadalmi értelemben vett jelentős hatása és ízlésformáló szerepe.

Ugyanakkor azonban már több évtizede jelen volt a néprajz tanulmányozására alakult önálló diszciplína, az etnográfia is, és fejtette ki termékeny hatását a közgondolkodásra. A néprajztudomány által feltárt és közvetített korai szaktudományos ismeretek

Bartók Béla kalotaszegi népviseletben, Teréz körüli lakásában, 1908. (Bartók Archívum)
Béla Bartók in a folk dress of Kalotaszeg, in his flat on Teréz Boulevard, Budapest, 1908

*Bartók Béla népies ebédlője a Bartók Emlékház kiállításában
Béla Bartók's dining room in folk style, in the exhibition of the Bartók Memorial House*

ugyancsak széles körben váltak népszerűvé – köszönhetően az ezredéves államiság ünnepségeinek, amely az újszerű tudományág eredményeinek a legnagyobb nyilvánosságot biztosította ebben az időben. A városligeti millenniumi kiállításon bemutatott néprajzi falu reprezentatív anyagával maradandó élményt nyújtott az arra fogékony látogatóknak. A kiállításon alkotásaikkal szereplő művészek, építészek, festők az elsők között hasznosíthatták az ott kapott gazdag információt, amely a paraszti kultúrát strukturáltan, életmódjának horizontjával kívánta láttatni. A korszak művészei ezután a figyelemfelkeltő esemény után indultak további inspirációért, újabb felfedezésre váró motívumokért, élményért a falvakba.

A millenniumi kiállítás etnográfiai anyaga volt a forrása a magyar népzene tudomány megszületésének is. Vikár Béla a néprajzi faluban dallammal közzétett balladáit vezették valamivel később Kodály, majd vele együtt Bartók érdeklődését a népdalgyűjtés szakszerű módszerei, a fonográffal történő hangrögzítés felé.

A falusi közeg értékékként minősített világa nem csupán a művészi alkotásokba épült be, és hatotta át a tudományos gondolkodást, gyarapította a szellemi élet különféle területeit, de a parasztok díszes tárgyai, az általuk formált anyagi kultúra egyes darbjai is teret kaptak a városi otthonokban, különösen a művészlakásokban. Ebben a pezsgő, új ismereteket és irányt kereső szellemi közegben formálódott a fiatal Bartók Béla zenei ízlése és a tárgyi világ is, amely körülvette őt otthona falai között.

Bartók személyes környezetének alakulása szorosan összefügg magyarságtudatának és a népzenéhez fűződő, egész alkotótevékenységén nyomon követhető viszonyának kérdésével. Lakásának berendezése, népies bútorai, népművészeti tárgyai egyfajta jelképei művészi és emberi állhatatosságának. Már egész fiatalon, akadémista korában, a millennium után fellángoló függetlenségi hullám, a parlamentben zajló aktuális politikai események hatására foglalt állást látványosan nemzeti elkötelezettsége mellett, amikor „magyarságot követelt a közvélemény minden téren: a hadseregben magyar vezényszót, címet, Gotterhalte helyett magyar himnuszt. [...] Bartók is a teljes magyarságot akarta a nyelvtől a ruházatig. Évekig az akkoriban felkapott magyaros ruhában járt, azt viselte a hangversenydobogón is.”

Lakását is hasonló szellemben, a maga számára újonnan felfedezett parasztzene hatására, népi készítésű bútorokkal rendezte be. Folklorisztikai munkásságának mindjárt a kezdetén, első államilag támogatott népdalgyűjtő útján rendelte meg rákospartoi lakásának fontos berendezési tárgyait Kalotaszegen.

1907 nyarán indult a Székelyföld, Csík megye népdalainak felkutatására. Útja Bánffyhunadon és Körösfőn keresztül vezetett. Édesanyjának innen, Bánffyhunadról küldött képeslapot, melyen tudatja, hogy „e hó végén 20 k. előleget kell Péntek György Gyugyinak küldeni íróasztalra”. A kalotaszegi Körösfő népművészete, különösen faragóhágyománya ekkor már országos ismertségre

tett szert. Az itt dolgozó háziiparosok kezén készültek a hatszögletű hímes asztalkák, székek, különféle dísztárgyak, népviseletes zsánerszobrocskák és más faragványok.

A helyi kézművesipar népszerűségének előzményét a kiegyezés utáni időszak honi iparfejlesztésének törekvései alapozták meg. Ennek egyik útja volt a falusi háziipar. A felkarolására tett állami intézkedések körébe a famegmunkáló kézművesiparban jeleskedő Kalotaszeg is bekerült. Központjában, Bánffyhunadon létesült az ország első „gyermekjáték-készítő tanműhelye” 1879-ben. A tanulók az osztrák mintára kialakított szakiskolában sajátították el az asztalosmunka alapelemeit, megtanulták a kézi faragás különféle technikáit, az esztergályozást és a fa kezelésének módozatait. A tanműhely, mivel fenntartására nem volt elég anyagi fedezet, idővel megszűnt. Az itt képzett parasztkézművesek azonban tovább dolgoztak, és a népi famegmunkálás hagyományát magasabb technikai színvonalon vitték tovább.

A bánffyhunyadi szakiskolába járt a körösfői Péntek György (ragadványnevének Gyugyi) is, aki Bartók bútorait készítette. Az asztalost Malonyay Dezső is megemlíti kalotaszegi kötetében, amely éppen 1907-ben, Bartók körösfői látogatásának évében jelent meg. Igaz, hogy Malonyay az asztalost, mint az elferdítő, idegen befolyástól terhelt népművészet képviselőjét jellemezi, aki „hímes asztalkákat és székeket készít, ládikókat, tálcákat, sötétre politorozott alapba vésett, kissé kemény, tiroliai ornamentációval, amelyen meglátszik az állami fafaragó iskola sablonos, tucatoltatásának a hatása”. Könyvében a Péntek Györgytől közölt tárgyak inkább hatásukban, a fa felületkezelése miatt térnek el a régi faragások látványától, s talán a szabályosság, a motívumok tanult arányok szerinti elrendezése ad bizonyos fokú mesterkéltséget a díszítésnek.

A körösfői asztalos azonban nem ok nélkül szerzett hírnevet. Éppen a Bartók megrendelésére készített bútorai bizonyították kiapadhatatlan fantáziáját, motívumismeretének gazdag tárházát. A számos darabból álló, faragott díszű berendezésen, asztalokon, székeken, szekrényen, padládán nem találni két egyforma díszítőmegoldást. A bútorok felülete teljes egészében díszített, ékfaragással és karcollással felvitt motívumok borítják be lapjait. E bútorokon az asztalos alkalmazta mindazokat az ismereteket, amelyeket közvetlen környezetének hagyomány formálta tárgyain tapasztalhatott. A fa felhasználásának itt különösen széleskörűen művelt területei szolgálhattak első-sorban mintául. Hiszen fából épültek a régi boronafalú, zsindeletetős házak, a templomok harangtornyának bonyolult ácsolatai, a körzövel, ékrovással díszes galambdúcos kapuk. Fából készült a hímes használati tárgyak egész sora a bútoroktól kezdve a mun-

Bartók Béla népies dolgozószobája, a Bartók Emlékház kiállításában
Béla Bartók's study in folk style, in the exhibition of the Bartók Memorial House
 Fotók – Photos: Roboz László

kaeszközökön, kantahordón, cséplőboton, gereblyenyélen, járomszegen át a szerelmi ajándékok változatos tárgyfeleségéig, amelyet a „fehérség völgyétől, kedvesétől kapott [mint a] vászonfeszítő, vetélő, orsófogó, a cifra mosósúlyok, a kézi mángorló, a díszes guzsaly és a hímes rokka, a szépséges kis kapatisztító”. E tárgyfeleségek nyújthatták az asztalos számára az előképet a geometrikus, körzővel megvont és vésett díszítésmódhoz. A motívumok építkezéséhez és szerkesztéséhez pedig a tradicionális festőasztalosok készítményei jelenthették az alkalmazható ismeretek további forrását. Azokon a bútordarabokon, amelyeken nagyobb felületet kellett kitölteni – a ruhászekrény és a fiókos kottatartó ajtaja –, ott az asztalos a kötöttebb vésett technikát karcolással cserélte fel, utat engedve a lendületes vonalvezetéssel felvitt szabadrajznak. Azonban itt is visszaköszön az előképek hatása, a hímezéseken, a varrottasokon látott gránátalma testű páva motívumában, vagy a virágos-indás elemeknél a kapufélfákon látott megoldások.

A bútorek formájában és szerkesztésében is sok hagyományos elem érvényesül, jóllehet polgári, városi használatra készültek. Különösen az ebédlő együttesének bútor-

darabjai idézik a régies, illetve a paraszti használatban meggyökeresedett alakzatokat, mint a gótikus formájú, oldható kötésű asztal, a faragott, deszka támlájú, becsapolt lábú székek vagy a rácsozott támlájú padláda. A bútorek némelyike azonban Bartók egyéni igényeinek megfelelő beosztással, sok fiókkal vagy rekesszel készült. Így a dolgozószoba bútorei, az íróasztal és a kottatartó, melyeknél „megadta a pontos méreteket, lerajzolta, hogyan képzei el a kivített és főként a művészi megoldást”, azonban a „gazdag faragást rábízta a falusi mesterre”.

Péntek György, önmeghatározása szerint, ahogy iparospecsétjének szövege tanúsítja „esztergályos faragó és asztalos” volt. Olyan parasztkézműves, aki a szakiskolában szerzett tudás birtokában alkalmassá vált a falusitól eltérő igények kiszolgálására is. Igazi népi tehetség, aki a kalotaszegi hagyományos fagegmunkálás ismeretanyagát egyéni fantáziával és variálóképességgel megtoldva vitte tovább a háziipar műfajába. Bartók bútoreiről ő maga így írt: „Jó száraz juhar fát kaptam hóza 12. Éves szároz, most bátran vállalom akár mijen bútort mert ez a fa meg felelő, nagyon örvendek mert tudom hogy kedve szerén t van Elkészítve a ki csak látta aszt montá hogy ijent sóha nem látót.

igazán mondom hogy én sem látam ijent de nem is csináltam pedig 19 Évtől fogva sokat készítetem”.

A körösfői parasztasztalos kezéből kikerülő bútorek valóban jól sikerültek, olyan nyira, hogy Kodály Zoltán is nála rendelte meg íróasztalát néhány évvel később. Egykori lakásában ma is látható a mívesen faragott bútordarab más népi tárgyakkal, kerámiákkal, szöttesekkel együtt (Kodály-Emlékmúzeum, Budapest, VI. Andrassy út 88–89).

Bartók szinte egész lakását, ebédlőjét, dolgozó- és hálószobáját a kalotaszegi Péntek György műhelyéből származó faragott bútorekkel rendezte be. Szükségesnek látott azonban további bútorek beszerzése is, amikor megnősült. 1910-ben, „augusztus 2-án Marosvásárhelyen elkészül Bükösi György asztalosműhelyében megrendelt néhány bútordarabja 112 K értékben”. Bartók feleségének unokabátyja, dr. Ziegler Károly lakott Marosvásárhelyen, így újabb bútoreinak készítésében e családi kapcsolat játszott közre. A marosvásárhelyi bútorek jellegéről nem áll rendelkezésünkre felidézhető ismeret, azonban bizonyos, hogy a lakás összképe és „egyéb berendezése is jelentős mértékben népi eredetű

volt. Hímzett párnák és csergék; tálasokon kancsók és tányérok. Sok népi hangszert, háztartási eszközt, ruhadarabokat (szűrt, hímzett harisnyát és hasonlókat) is vásárolt népdalgyűjtő vagy külföldi útjain, és ezeket szívesen mutogatta barátainak.”

Bartók népies bútorai – hagyatéka más természetű darabjaival együtt – egy rövid időre a Néprajzi Múzeumba kerültek 1949-

ben, örök letétként megjelölt státuszban. Az emlékanyagot elsőszülött fia, ifj. Bartók Béla mérnök, műszaki tanácsos kezelte, mint ahogy még apja életében, az USA-ba távozása után is ő volt a gondnoka a Csalán úti villában hagyott értékeknek. A rábízott, ládába csomagolt ingóságokat, jegyzeteket, könyveket és a tételes jegyzékbe foglalt bútorokat azzal a céllal adta át a múzeum-

Bartók Béla Kavics utcai otthonában a festett szekrénye előtt. A felvételt felesége, Pásztory Ditta készítette 1929 májusában. (A kópiát Vásárhelyi Gábor bocsátotta rendelkezésünkre).

Béla Bartók in his home at Kavics Street, Budapest, in front of his painted wardrobe. The photo was taken by his wife, Ditta Pásztory, in April 1929. (The print was made available by Gábor Vásárhelyi)

*Kétajtós szekrény karcolt díszítéssel. Bartók Emlékház
Two-door wardrobe with engraved decoration.
Bartók Memorial House
Fotó – Photo: Roboz László*

nak, hogy „azok mind a nagyközönség, mind pedig a tudományos érdeklődők számára hozzáférhetőek legyenek”, és kiállítás formájában kerüljenek bemutatásra, tematikailag több részre tagoltan.

Az átadási jegyzéken a körösfői faragott bútorokon kívül szerepelnek még további bútorfeleségek is, amelyek nem kerültek az emlékház kiállított anyagába. Közös jellemzőjük a festett díszítésmód. Ezek: egy kétrészes kalotaszegi edénytartó szekrény, kalotaszegi festett láda, és egy festett színes karos padláda. A felsorolásban szerepel még egy „lábakon álló egyajtós faliszekrény” is, amely talán azonos lehet egy falmélyedésbe illesztett, különös felépítésű, népi módon festett bútordarabbal, amelynek csak részlete látható az egyik Bartók Béláról készített fényképen. Ugyanezen a képen megjelenik viszont egy másik, teljes pompájában és nagyságában látható, gazdagon festett kalotaszegi, egyajtós szekrény is. A felvételt felesége készítette az akkortájt birtokba vett új otthonukban, az óbudai Kavics utcai házban. A képen látható Bartók, hátát e szekrényhez támasztva a földön ül, keresztbevetett lábain szandál. A kép fókuszába állított szekrénye csakúgy megrendelésre készülhetett, mint faragott bútorai, hiszen ebben az időben a kalotaszegi tisztaszobáknak még nem volt tartozéka a fennálló szekrény. A módosabb parasztok reprezentatív szobájában is legfeljebb sublót kerülhetett. Akkor itt, paraszti használatban még ez számított a legújabb, legdivatosabb bútordarabnak.

A fényképen felbukkanó festett szekrényt fűrészelt, szép vonalú oromzat díszíti, hasonló, mint a kalotaszegi korabeli parasztbútorokon, ágyvégeken és falitékákon is látható. Világos, talán sárga színű alapra felvitt virágozása pedig stílusában rokon a nyárszói működésű Viskán László asztalos készítményeivel. Tőle Malonyay Dezső is vásárolt egy egész sorozat bútort, amely az Iparművészeti Főiskolára került mintakollekciónak. Könyvében az asztalos tevékenységét elismerően méltatta: „egy-egy faluban találunk olyan földművesre, aki az esztendő felében, szinte mesterségszerűen, bútorkészítéssel foglalkozik, s bizonyos stílust ad az egész vidék holmijának. Ilyenek, például Nyárszón, az öreg molnár; Barta Sámuel tanítványa, a fiatal Viskán Laci. ... Viskán a főstött bútort mestere.”

A Bartók Béláról fennmaradt fényképek közül talán ez az egyik legbensőségesebb

hangulatú felvétel. A kép tartalma, a tartalom megjelenítése kifejezi azt a különös, mély és szeretetteljes kapcsolatot, amely a zeneszerzőt parasztoktól származó tárgyaihoz, és ahhoz a világhoz fűzte, ahol folklorisztikai tevékenysége elkezdődött. „Mégis elmondhatom, hogy ezen a téren kifejtett fáradságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai ezek voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem.”

Béla Bartók's Pieces of Furniture from Kalotaszeg

The last home of Béla Bartók in Budapest is a memorial house, open to the public (Béla Bartók Memorial House, 29 Csalán út, Budapest). It is one of the few homes of artists, which remained relatively intact throughout the decades. The

young Bartók, when furnishing his first own home, under the influence of folk music, naturally reached out to the pieces of folk furniture. In 1907 he started on his journey to search for the folk songs of Csik county in Transylvania. He spent time in the settlement of Körösfő, in the region of Kalotaszeg, and met the carpenter György Péntek, who became well-known for his works: tables, wardrobes, cupboards and other pieces of furniture. Bartók was fascinated by the works of Péntek, with their richness in decoration and their variety. It is not accidental that Zoltán Kodály, the other outstanding composer and folk song researcher of the time also had his furniture made by Péntek. Bartók's dining room, study, living room and bedroom were all furnished with pieces from the workshop of György Péntek – although later, in 1910, new pieces were added to his furnishings, pieces from Marosvásárhely (also in Transylvania). In 1949 Bartók's furniture were taken to the collection of the Ethnographical Museum for a short period of time. The article gives an account of the pieces of this bequest.

Bartók dudásai

G. Szabó Zoltán

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára már a megalakulása óta gyűjtött hangszereket, amelyek méltán kellették fel a korabeli gyűjtők érdeklődését. A legkorábbi gyűjtések anyagában szép számmal találunk olyan hangszereket, amelyeknél a hangforrás nádából, vagy valamilyen ahhoz hasonló anyagból készült. A legkorábbi gyűjtő Xántus János, aki 1869-70-ben Eötvös József kultuszminiszter megbízásából az osztrák-magyar kelet-ázsiai expedíció tagjaként jut el Ceylon, Singapore, Sziám, Kína, végül Japán partjaihoz. Ekkor gyűjti a „kínai gyalogság trombitáját”, egy duplanáddal megszólaltatható kónuszos, réztölcserrel ellátott sípot a hozzá való dobbal, valamint egy szintén duplanáddal megszólaltatható dudukot. Másik jelentős korai gyűjtő Jankó János, aki harmadéves egyetemistaként 1888-ban, majd 1889-ben a budapesti kereskedelmi és iparkamara megbízásából bejárja Egyiptom és Észak-Afrika kikötőit, ahol feladata szerint a gazdasági lehetőségeket térképezi fel. Mindezek mellett kisebb néprajzi kollektiót is összegyűjt (31 tárgyat), amelynek két legszebb darabja a csontból készült kettőssíp és a tömlővel felszerelt hangszerek közül elsőként bekerült *tunisi duda*. Talán nem véletlen, hogy a magyar dudák közül az első kettőt szintén Jankó János Karancsságról hozza be a gyűjteménybe 1897-ben.

Ugyanerre az évre tehető az a kezdeményezés, ami szintén Jankó János nevéhez köthető. A tengeren túli gyűjtemények gyarapítása kapcsán lehetőség nyílik arra, hogy a császári és királyi tengerészet iskolahajóin szolgáló

latot teljesítő hajóorvosok nemcsak a bécsi udvar múzeumainak, hanem a Néprajzi Tárnak is gyűjthessenek tárgyakat. A vállalkozó orvosok pénzüsszeget kaptak és útmutatást, mivel Jankó ismerve a hajók útvonalát, a tárgygyűjtésre vonatkozó utasításokkal látta el az amatőr gyűjtőket. „*Mindannyinál különösen ügyelni kell arra, hogy a megvásárlandó tárgy ne az európai ipar terménye legyen, hanem hogy a bennszülött a saját hazájában honos anyagokból saját maga s a saját használatára készítette legyen azt. A földművelés terén annak valamennyi eszköze, de különösen a kővel felszereltek, a pásztorkodás terén különösen a ló eredeti és primitív felszerelése, a halászatból a szigonyok és horgok, de különösen a csonttal, szarvval és kővel felszereltek, első rendű fontosságúak e vidék néprajzában. Az egész területről gyűjtendő a hangszerek, a díszes faragással ékített nádsípok különösen.*” Ez az utasítás is bizonyítja, hogy Jankó esetében mindenképpen tudatos érdeklődést kell feltételeznünk.

A Kárpát-medencében fellelhető hangszerek kutatását tehát megelőzték az Ázsiából, Afrikából származó hangszerek gyűjtései, és úgy tűnik, ezek a hangszerek hívták fel a figyelmet a hazai kutatások elindítására. Jankó János mellett Herman Ottó nevét kell kiemelni, mert az „ösfoglalkozásokat” kutató polihisztor előadásaiiban is külön figyelmet szentelt a nádsípok, dudák eredetének feltárására. „*Ha azt mondjuk, hogy klasszikus korból eredő zenei szerszám, a legtöbb ember azt gondolja, hogy úgy szól mint egy (...) hárfá, vagy annál is szebben. Pedig bocsánatot kérek minden ép hallású embertől, mert ez bizony szörnyen szól. (Megfűjja. Nevetés.) Ez a rómaiaktól fennmaradt*

Ipolysági kanász, 1910

A swine-herd from Ipolyság, 1910

Fotó – Photo: Györfly István

az olaszoknál és fenn tartotta magát egész a mai napig. Ugyanez a szerszám, a hol a hanggerjesztő semmi más mint egy lúdtoll, a mely bizonyos módon be van hasítva. (...) A további fejlődés az hogy a hol minden hang roppant

Lakodalmi tisztségviselők csoportja. Cserépalja, Torontál megye, 1895
A group of important personalities at a wedding, Cserépalja, Torontál County, 1895
Fotó – Photo: Jankó János

nehezen szerethető, a tibia gemina tökéletesebb formát kap, a mennyiben egy lopótöknek a nyaka alkotja az öblét, különben a berendezése szakasztott olyan, mint a rómaiaké volt. (...) A fejlődési sorozat vette a maga természetes sorát, hol az ember így szólt, minek rontom én a magam tüdejét, alkalmazok egy zsákot, melybe a levegőt fújom, s akkor meg van a duda. De ez még tökéletesedett is, a mennyiben felszerelik tökéletesebb nóták fúvására. Ezen dudák különbözők. A magyarnak is meg van a maga dudája. Úgy különböztethető meg a tótságétól, hogy a tótság díszül kecskét alkalmaz, a magyarság mindig csavartszarvú kost. Ez a duda fejlődésének a magaslatán; van basszus, van nótavívó, de hogy ő már ezt a zsákot se legyen kénytelen felülni egy fuvót (fújtatót) alkalmazott rá.”²

A XIX. század utolsó éveiben a korábbi, kizárólag a tárgyakra figyelő kutatás újabb irányt kapott, hiszen egy technikai újítás, a fonográf lehetővé tette maradandó hangfelvételek elkészítését.³ A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában Európában elsőként hoztak létre ilyen gyűjteményt. A felvett hengerek feldolgozása magas szintű zenei képzettséget igényelt, így Vikár Bélát követően 1906-tól kiváló zeneszerzők és zenészek: Bartók Béla, Kodály Zoltán, majd 1913-tól Lajtha László is bekapcsolódott a kutatómunkába.

A kárpát-medencei dudazene fontosságára Bartók Béla hívta fel a figyelmet, mivel a dudások muzsikájában felfedezte azt az improvizációs technikát, amit ő az egyik legfontosabbnak tartott a népzene kutatásában. Egy-egy jó hírű dudás után több alkalommal is hajlandó volt farsztó utazásokat tenni, hogy fonográf-ra rögzítse játékát. A gyűjtések megindításáról az 1906. május 29-én a rákoskeresztúri nyaralóból keltezett levelében számol be: „Júli-

us 20.-án megjelenek Békés megyében olyan szerszámmal, melynek láttára ámulatukban hanyatt esnek a jó békésiek. És pedig először Gyulára megyek, ahol 20-án vásár van.” Egy következő levelében erről a megalósult útiról így ír: „Kezdem a gyulai vásárnapokon. Az első napon – azon az emlékezetes pénteken egyáltalában nem sikerült semmi sem – csak éppen a pornyelés. Mert por volt bőven, legbővebben meleg is, de Galgóczy nem volt sehol sem. A telefon összeköttetés Benedek között megszűnt – éppen amikor én oda akartam beszélni, Vágássy-dudás pedig nem jött el a vásárra. A város első szállodája tömve volt, némi keresés után megtaláltam a másodikat és utolsót. Még egy szoba volt üresen, vásár miatt dupla áron. A folyosón gyanús fehérepek szaladgáltak: rosszhírű szállodába értem, ahol két jövedelmező keresetforrást egyesítenek. (...) Szombaton szerencsésen kijutottam Benedekre. Az a gazember Vágássy, aki miatt végignyeltem a gyulai vásár porfelhőit, másnap sem jött el.”⁴

A fonográfengerre rögzített dudadallamok gyűjtői 1906-1940⁵

Gyűjtő	időszak	Dallamok száma	Magyar	Román	Szerb	Horvát
Bartók Béla	1906-1910	175	43	126	6	
Kodály Zoltán	1906-1914	20	20			
Lajtha László	1913-1935	21	21			
Manga János	1935-1938	72	72			
Dincsér Oszkár	1930-as évek vége	27	13			14
Seemayer Vilmos	1930-as évek	4	4			
Balla Péter	1930-as évek vége	4	4			

Vágássy dudásról tehát nem készült felvétel, azonban több más zenész dudajátékát sikerült hangfelvételen megörökíteni.

A hengereken található dallamok száma 296 db, ami ismerve a hangszert és a gyűjtések lehetőségeit, egyedülállóan számít. Szám-

Koós József palóc juhász. Borsosberény, Nógrád megye, 1940-es évek
József Koós, Palóc shepherd, Borsosberény, Nógrád County, 1940s
Fotó – Photo: Tagán Galimdsán

talán külső körülmény, az időjárástól függően változó hangmagasság, a dudabőr; a dudás állapota, a sípok bármelyik pillanatban történő leállása, a faalkatrészek repedései, minden pillanatban befolyásolhatták a felvételek minőségét. A felvételekről jól hallható, hogy néhány előadó kivételével kiváló képességű

zenészek muzsikáját rögzítették a viaszhengerek. A gyűjtött dallamok mennyiségével és minőségével is Bartók Béla vezeti a rangsort. Különösen értékesek az ipolysági, nagymegyeri magyar, a Bihar és Hunyad megyei román felvételei. Külön figyelmet érdemel a Torontál megyei szerb dudás, aki – ismerve a szerb és horvát dudások repertoárját és játéktudását – kiemelkedő képességű muzsikos volt. A felvett dallamai között a hagyományosnak számító lakodalmi dal és tánczene mellett megtalálhatók a néhány évvel korábbi kottás megjelenésű – ismert szerzőtől származó – dallamok is, természetesen a közösség igényeinek megfelelően átalakított stílusos előadásban.

Azt is nyomon követhetjük, hogy a kutatók milyen alaposan gyűjtötték össze a Kárpát-medencében található dudatípusok hangmintáit. Bartókot követően külön ki kell emelnünk Kodály Zoltán lukanényei, zsérei felvételeit.

Az ipolysági dudaversenyen résztvevő pásztorok, 1910

The shepherds at the Bagpipe Contest, Ipolyság, 1910

Fotó – Photo: Györfly István

Az ipolysági kanásztülök versenyen résztvevő pásztorok, 1910

The shepherds at the Swine-Herds' Bagpipe Contest, Ipolyság, 1910

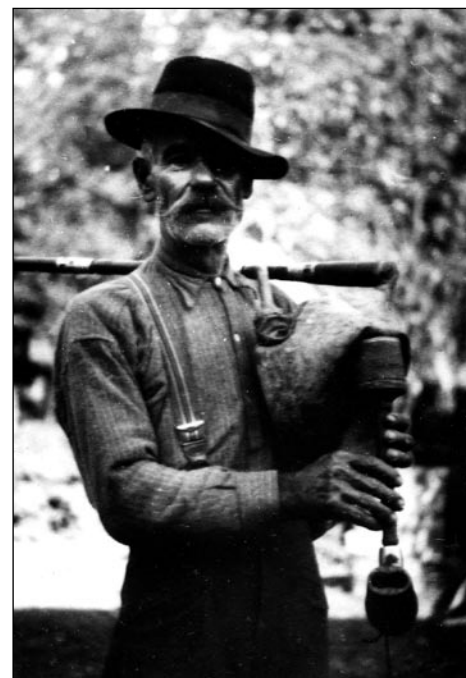
Fotó – Photo: Györfly István

Manga János dudásokkal kapcsolatos kutatásai mindenképpen említést érdemelnek. Az 1930-as évek végén Dincsér Oszkár gyűjtőtevékenysége jelentős még. A Mohácsról származó felvételei egyedülállóak, mivel a közösségük szerint is a legjobbnak tekintett zenészekkel, virtuóz muzsikussal készültek a felvételek.

Van azonban néhány hiányossága is a fonográf-hengeres gyűjtéseknek. A Dunántúli területéről – az említett Dincsér-féle mohácsi muzsikákat kivéve – nem készültek felvételek. Tudjuk, hogy Berzencén és környékén az első világháború előtt még 6-8 dudás szolgáltatta a zenét. Csak sajnálni lehet, hogy Baranya megye más vidékeiről, valamint a Dráva vonalában fellelhető dudatípusok közül egyiknek a hangját sem öröközték meg a gyűjtők. Hiányoznak a dél-alföldi felvételek is, hiszen Bartók Béla Vágassy dudással nem tudott fel-

vételeket készíteni Gyulán. Későbbi munkáiban jelzi, hogy Szentesen hallott ugyan dudazenét, de nem tartotta szükségesnek archiválását. Még egy hiányossága a korabeli zenész-gyűjtők tevékenységének, hogy a hangszerek gyűjtésére – a később tevékenykedő Mangát és Dincsért kivéve – kevés figyelmet fordítottak. Sajnos, azóta sem került be a Néprajzi Múzeum gyűjteménybe például erdélyi vagy moldvai duda, de román „cimpoi” sem. A hengereken megőrzött felvételek értékét azonban növeli, hogy az akkor szereplő dudások még közösségük aktív, a mindennapok során foglalkoztatott zenészei voltak. A későbbi felvételeken gyakran hallható, hogy a zenész aktívan már nem muzsikál.

Visszakanyarodva az 1910-es évekhez, külön kell foglalkoznunk a Györfly István és Bartók Béla nevéhez kapcsolható ipolysági „dudaverseny” alkalmával készült felvételekkel. Ez volt

Jancsics János mohács-szigeti dudakészítő, 1941

János Jancsics bagpipe-maker, Mohács-Sziget, 1941

Fotó – Photo: Dincsér Oszkár

az első olyan tervezett kutatás, amikor a tárgygyűjtés és a hangfelvételek elkészítése párhuzamosan zajlott. Györfly István felkérését kapott egy nagyszabású Hont megyei kiállítás néprajzi részének rendezésére. A Hontmegyei Gazdasági Egyesület ezer koronát juttatott a tárgyak összegyűjtésére, és a megállapodáshoz tartozott még, hogy a tárgyakat a kiállítást követően a Nemzeti Múzeum megvásárolja. Györfly az ipolykeszi kanász teljes öltözékét felvásárolta szerszámaival és dudájával együtt, majd 1910. november 13-án vasárnap, Szokoly Ala-

jos megyei levéltáros szervezése nyomán Bartók Bélával megjelentek a városban. „A lefolyt versenynek az volt a célja, hogy a fenti hangszeren eljátszott, továbbá elénekelt dallamokat fonogramm hengerekre vegyék. De a pásztor ilyesmire nem egykönnyen kapható, sőt még az egybegyűjtésük sem könnyű dolog; így minden szépért jóért lelkesedő műpartolóé az érdem, hogy összegyűjtötte a pásztorokat, versenydíjat tűzvéni ki a legjobbaknak, számítva – igen helyesen – a magyar ember dicsvágyára, mert bizony nem kis dolog ám a pásztorok között, ha őket a vármegye legjobb tülkösének, vagy dudásának minősítik. (...) A megyeház udvarán gyűltek össze, ahol előbb lefotografálták őket teljes díszben a Nemzeti Múzeum számára, aztán kivonultak a piacra ahol lefolyt a verseny. Először a tülkösök fujtak egyenkint. Nagyon érdekes ősi tülködallamokat mutattak be. Legszebben tülkölt a honti kanász Semetke Mihály, ő kapta az első díjat 10 koronát. Mint jó tülkösök díjat nyertek az ipolypásztói, a baráti kanászok, meg a palásti kondásbojtár. Az ipolysági kanászok közül senki sem mert a versenyzők közé állani.

Ezután a dudások mutatták be művészetüket. Csuvara Mihály ipolypásztói kanász vitte el a dudából az első díjat, díjat nyertek még a kemencei, bernecei, merei és egegi kanászok.

Kettős sípszáras, kecskefejes dudán játszó román dudás, Cserbal, Hunyad megye, 1909
Romanian piper, playing a double-caned bagpipe with a goat-head, Cserbal, Hunyad County, 1909

Fotó – Photo: Schmidt Tibolt

Szentesi zenészek, 1910 körül
Musicians from Szentes, around 1910

Verseny után a vármegye házára vonultak, ahol Bartók Béla fonográf-felvette a tülködallamokat: meg a dudán eljátszott és elénekelt nótákat. A munka estig tartott. Ezalatt a kanászság józansági szempontból az udvarra volt internálva, ahol az öregebbek dudaszó mellett serényen cifrázták a kanásztáncot, a fiatalabb nemzedék és a közönség gyönyörűségére. Miután a díjak kiosztattak, egy részük átvonult a Hopfinger-féle vendéglőbe ahol történetesen táncmulatság volt s ott folytatta, más részük meg a városban elszéledt, de még éjfél után is hangzott a dudaszó a város több pontján.⁶

Bartók Béla hamarosan kottás mellékletekkel alátámasztott tudományos tanulmányban – Magyarországon elsőként – nyomtatott formában is közölte kutatásainak eredményeit.⁷ Külön felhívta a figyelmet a dudajáték egyik jellegzetességére a „köz- vagy utójátékszerű kissé élénkebb” zenei részletekre, amit Nagymegyeren (Csallóköz) „aprájának” neveztek, és más területeken is alkalmazták a zenészek.

A gyűjtések eredményeiben még napjainkban is gyönyörködhetünk, mivel a gyűjteményekben a tárgyak, valamint az ipolysági találkozó tíz tülkösétől és öt dudásától származó zeneanyag mellett a későbbi dudás gyűjtések anyaga hiánytalanul digitális formában CD-lemezen hozzáférhető (Pálóczi Krisztina – Szabó Zoltán: Aki dudás akar lenni... Archív felvételek a Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményéből, 2004).

Jegyzetek

Néprajzi Múzeum Irattára 35/1897. Utasítás a „Zrínyi” hajó orvosa részére néprajzi tárgyak gyűj-

tésére.

² Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből című népszerűsítő előadásának gyorsírásból átvett szövege, 1899. EA. 4316. 35-36

³ A fonográf-hengeres gyűjtések előzményeiről és történetéről I. Pávai István: Népzenei gyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, 2000. 813-852. A korai gyűjtésekről: Tari Lujza: Hangszeres népzene-kutatásunk első szakasza. Ethnographia 93 (1982). 573-585.

⁴ Ifj. Bartók Béla: Bartók Béla Békés megyei kapcsolatai. In Dankó Imre (szerk.): A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 24. Gyula, 1961. 6.

⁵ A nemzetiségi felosztásnál a gyűjtők hivatkozásait vettük alapul.

⁶ Györffy István: A hétről, Kanász hangverseny. Honti Lapok XVI. évf. (1910). 47. szám 4. Köszönettel tartozom Hála Józsefnek, aki a „Kanász

hangverseny” minden nyomtatásban megjelent tudósítására felhívta a figyelmemet.

⁷ Bartók Béla: A magyar nép hangszerei II. A duda. Ethnographia 23 (1912). 110-114.

Bartók and his Pipers

The Ethnography Section of the Hungarian National Museum has been collecting musical instruments since its beginnings. The earliest pieces usually have cane or some similar material built in. The first collectors were János Xántus, who travelled in East Asia, János Jankó in North Africa, and some enthusiastic naval physicians, but all these collections preceded Hungarian material, which had not been collected until the end of the 19th century. As the technology was improving, phonograph recordings made it possible to collect not only the instruments but also their sounds and the play of famous pipers all around the country. The first collection of such phonograph cylinders was also established at the National Museum. The processing of these collections was carried out by highly trained musicians like Béla Vikár, Béla Bartók, Zoltán Kodály and later László Lajtha. The importance of bagpipe music from the Carpathian Basin was discovered by Béla Bartók, who emphasized the unique improvisation techniques used in bagpipe playing. These scholars travelled much to collect their recordings, the quality of which was influenced by a series of circumstances. Today there are 296 pieces of bagpipe music on phonograms. There are a few regions of Hungary where no investigations were made, so the melodies are missing. These expeditions involved sound recordings, writing down the music and sometimes collecting the instruments themselves, most of which can be seen today, and even the sound recordings have been digitalised and can be heard on CDs.

Bartók Béla rákoshegyi lakóháza

Vitkay Katalin

Bartók Béla 1911-ben költözött feleségével, Ziegler Mártával és Béla fiával Rákoshegyre, amely akkor még Rákoskeresztúrhoz tartozott. (1921-től Rákoshegy község néven önálló település lett, majd 1950-től Nagy-Budapest XVII. kerületének egyik része.)

Először a Jókai utca 5. szám alá (akkor 3. szám), a híres hegedűművész, Vecsey Ferenc családja szomszédságába költöztek. Bartók Béla itt fejezte be A kékszakállú herceg vára című operáját. Egy év múlva, 1912 tavaszán átköltöztek a Hunyadi utca 50. szám alatti tágasabb, kúriaszzerű épületbe (akkor Teréz utca 28.). Bartók Béla nyolc évig lakott itt családjával. Ez idő alatt készült el a Négy zenekari darab (op. 12, 1912), öt „román” műve részben zongorára, részben női karra, illetve énekhangra és zongorára (1915), A fából faragott királyfi című táncjáték (op. 13, 1914-17), a két dalciklusa (op. 15 és 16, 1915-16), az op. 14-es Szvit zongorára (1916), a Nyolc magyar népdal (1907-1917), a II. vonósnyégyes (op. 17, 1915-17), két sorozatnyi szlovák népdal férfikarra, illetve vegyes karra zongorakísérettel (1917) és a Tizenöt magyar parasztdal zongorára (1914-18). A csodálatos mandarin is e helyhez kötődik, bár a hangszerelés még hiányzott, amikor elköltöztek.

A Hunyadi utca 50. alatti ingatlan 1992-ben került a helyi Önkormányzat tulajdonába, és a következő évben fővárosi védeltséget kapott. A kerület többször tett kísérletet a ház hasznosítására, de minden esetben eredménytelenül. A helyi művészek, tudósok, civil szervezetek képviselői és a Budapesti Városvédő Egyesület vezetőinek összefogása eredményeképpen 2004-ben a helyi Képviselőtestület – megváltoztatva korábbi döntését a ház hasznosításával kapcsolatban – az alábbiak szerint döntött: „Budapest Főváros XVII. kerületi Önkormányzatának Képviselő-testülete a 84/2005.(II.17.) Kt. határozattal módosított 665/2004. (XII.16.) Kt. határozatában úgy döntött, hogy a XVII. kerület kulturális értékeinek gyarapítása, a kerület zenei életének támogatása, valamint Bartók Béla egykori Hunyadi utcai lakóházának felújítása és intézményszerű működtetése érdekében »Rákoshegyi Bartók Zeneház« néven közalapítványt hoz létre. A Közalapítvány legfőbb célja, hogy az épület 2006-ban, Bartók Béla születésének 125. évfordulója évében megújuljon, majd élő zeneházként működjön.”

A Fővárosi Bíróság a Közalapítványt 2005. április 20-án nyilvántartásba vette,

*Bartók Béla egykori lakóháza a felújítás előtt
Béla Bartók's former home, before and after renovation
Fotó – Photo: Szántó György*

és kiemelkedően közhasznú szervezetté minősítette. Az alapító a Ház működtetésére ötfős kuratóriumot – elnök: Bokor Jutta, tagok: Martonosiné Orosz Márta, Szabó István, Vásárhelyi Gábor, Vitkay Katalin, és felügyelő bizottságot: dr. Péczely Terézia, dr. Hájer Emília és Miló Béla – hozott létre. A tulajdonos XVII. kerületi Önkormányzat elkészítette az épület felújítási tervdokumentációját. A Közalapítvány – megalakulása óta – több jótékonyági koncertet szervezett rangos művészek részvételével, amelyek közül kiemelkedik a Liszt Ferenc Zeneakadémián 2005. október 26-án megtartott Operagála a Magyar Állami Operaház zenekara és magánénekesei részvételével. A koncertek és az árverések bevételeit a ház felújítására fordítja a Közalapítvány. Az eddigi bevételek, adományok csak csekély részét fedezik a költségeknek, ezért az alapító és a közalapítvány pályázatokból és további támogatásokból szeretné fedezni a felújítás költségeit. Végül az Önkormányzat úgy döntött, hogy – tekintettel Bartók Béla születésének 125. évfordulójára – megelőlegezi a felújításhoz szükséges hiányzó összeget, hogy ha 2006 tavaszán nem is, de a nyáron már elindulhassanak a Bartók Zeneházban a kulturális programok.

Bokor Jutta operaeénekes, a kuratóriumi elnöke koncepcióját elfogadva a Rákoshegyi Bartók Zeneháznak három funkciója lesz. Kis koncertterem ad majd otthont a dalesetek, kamaraestek résztvevőinek, mely 70-90 fő befogadására alkalmas. Az udvaron álló

melléképület kis apartmanok kialakításával a Bartók Zeneházba érkező hazai, határon túli és külföldi muzikusoknak adhat otthont. A Bartók Zeneház udvara nyáron idilli környezetet kínál, hangversenyek számára. Hol a terasz, hol pedig a Zeneház oromzata működik majd programtól és érdeklődéstől függően.

A szervezők bíznak abban, hogy a Rákoshegyi Bartók Zeneház közkedvelt helye lesz itthon és határainkon túl mindazoknak, akik tisztelni kívánják Bartók Béla emléke előtt, és a hely szelleme szép munkára ihletti majd a Hunyadi utcába látogató, ott alkotó muzikusokat.

The House of Béla Bartók in Rákoshegy

In 1911 Béla Bartók moved to Rákoshegy (independent settlement from 1921, in 1950 attached to Budapest) with his wife, Márta Ziegler and son, Béla. First they lived in a house at 5 Jókai Street, where he finished his famous opera, Duke Bluebeard's Castle, then moved to a more spacious abode at 50 Hunyadi Street. Béla Bartók lived here for 8 years, completing several of his grand compositions. In 1992 the house was purchased by the local municipality and they tried to make the most of it but for years, without success. Finally, in 2005 a public fund was established with the aim of renewing the house and opening it to the public where concerts are held and artists from Hungary and abroad can be accommodated. According to the plans of the fund the Bartók Music House will open in the summer of 2006.

Emlékév Egerben Kepes György, a fény művészeinek tiszteletére

Kelemen Éva

„Nos, ahhoz, hogy megtanítsuk a gyermekeinket »dolgozat nézni«, olyan dolgokat kell adnunk nekik, amelyeket érdemes nézni. És a festmények, a becsületes, tisztességes festmények áthidalják azt a senki földjét, amely a létező világ és egy másik világ között terül el. Hogy milyen ez a másik világ? Amilyen lehetne, és amilyennek lennie kellene. Ha igazam van, akkor olyan képekre, festményekre, szobrokra van szükségünk, amelyeket a mélyeséges szeretetből fakadó jóleső türelem segít létrehozni.” (Kepes György)

100 éve született Kepes György, a világhírű művész, aki festő, fotográfus, kinetikus művész, tervező és tanár is volt egy személyben. Eger városa és az egri Művészetek Háza Emlékévet rendez tiszteletére.

Kepes hitt abban, hogy a művészet egy igen jelentős társadalmat formálni képes erő. Egész életében azon dolgozott, hogy a művészet és a tudomány között valamilyen együttműködés alakuljon ki. Azt vallotta, teljességgel ki kell használnunk képességeinket, a tudós agyával, a költő szívével és a festő szemével kel rendelkezniünk.

Kepes György 1906-ban született a Heves megyei Selypen. Csók István tanítványaként végezte el a Magyar Képzőművészeti Főiskolát. Ám abban az időben, mint sokan mások ő sem találta helyét a hivatalos magyar művészet világában. Az avantgárd eszméi-

Az Átrium belső tere
The interior of the Atrium

A Művészetek Háza Eger Kht épülete
The building of the House of Arts

vel 1928-ban a Kassák Lajos vezette Munkakörben ismerkedett meg, majd 1930-ban Moholy Nagy László hívására Berlinbe megy. Itt személyesen is megismerkedett számos, a Bauhaus eszméit hirdető, illetve Kepesre már korábban is hatást gyakorló, az orosz avantgárdot képviselő alkotóval, a filmmű-

vész Dovzszenkóval és Dziga Vertovval. Az új hatások eredményeként felhagyott a festéssel, érdeklődése az új médiumok felé fordult. Berlinben alkalmazott grafikai munkákból tartotta el magát, valamint fotózással, filmtervek készítésével és kiállítások szervezésével foglalkozott. 1936-ban Moholy Nagyt követve Londonba ment, ahol megismerkedett grafikusművész feleségével, Juliettel. 1937-ben Moholy Nagy László kérésére a chicagói New Bauhaus tanára, a szín és fény tanszék vezetője lett. Saját tanítási programja kidolgozásával maga is jelentős szerepet játszott a Bauhaus eszméinek terjesztésében az Egyesült Államokban. Itt teljességet ki végre Kepes György művészete. Kepes is használta a kamera nélküli fényképezés, a fotogram technikát, s ennek egyik legkövetkezetesebb alkalmazójaként a harmincas évektől a nyolcvanas évekig készített fotogramokat. Az amerikai tudomány fejlettségi fokára jellemző volt, hogy az alkotók építészekkel, optikusokkal, fizikusokkal, kutatómérnökökkel együtt használták ki a fényben rejlő lehetőségeket. Kepes György intenzív kapcsolatban állt az Egyesült Államokba áttelepült európai építészekkel, különösen a Bauhaus eszmék képviselőivel, Walter Gropiussal, Alvar Aaltóval, Pietro Belluschival. Breuer Marcellhez – egészen annak haláláig – szoros barátság fűzte. 1949-től számos monumentális üvegablak, mozaik, festett zománc fal-

Kepes György: Fotogram, 1941
György Kepes: Photogram, 1941

kép, fényfal tervezője (pl. a KLM New York-i székházának programozott fényfala). 1939-ben átszervezik a New Bauhaust, s School of Design néven szinte változatlan programmal működik tovább az intézet. Eredményeit Kepes az 1944-ben megjelent *Language of Vision* című könyvében adta közre. Már a vizuális nevelés nemzetközileg elismert alakja volt, amikor 1945-ben meghívást kap a cambridge-i Massachusetts Institute of Technology (MIT) építészeti tanszékére, ahol a tervezési tanfolyamokat irányította. A 60-as évek első felében kidolgozta egy a tudósok és a művészek együttműködését lehetővé tevő intézmény programját, amelynek alapján 1967-ben megalapította a Center for Advanced Visual Studies-t (CAVS), amelynek nyugalomba vonulásáig, 1974-ig az igazgatója volt. Különböző tudományos és képzőművészeti ágak képviselőiből itt olyan munkacsoportokat hozott létre, amelyek környezet átalakító, ökológiai léptékű műalkotások kialakításával válaszoltak a kor kihívásaira (pl. Charles Center, Baltimor 1967). Tudományos kutatásokkal társítva

kinetikus alkotások is készültek (pl. Fotoelasztikus járda 1970, Lángok kertje 1971). Kepes pályája elején úgy érezte, hogy a festészet eszközeivel nem lehetséges megfelelő képzőművészeti válaszokat adni a kor kihívásaira, s ekkor a fotó és a film lehetőségeit kutatta. Vizsgálódásai során mégis mindig alapvető festői problémával: a fekete-fehér, az árnyék és fény viszonyának egymásra gyakorolt hatásával találkozott. 1950-ben újra visszatér a festészetéhez. A fotót és a kollázst felhasználva olyan festményeket hozott létre, amelyek újfajta érzésvilágot teremtenek a szemlélőben (pl. Visszatekintő kollázs 1977, Metafora 1974).

Munkásságáért számos elismerő díjban részesült külföldön. Több egyetem és főiskola díszdoktora, kitüntetett tanára volt. 1986-ban kapta meg a Magyar Köztársaság Zászlórendjét. Számos egyéni és csoportos kiállítása volt. Könyvei közül három jelent meg magyar nyelven. *A közösségi művészet felé* 1978-ban, míg *A látás nyelve* és *A világ új képe a művészetben és a tudományban* egy évvel később.

Kepes György Magyarországnak adományozta műveinek jelentős részét. Az anyag – amely az 1950 után készült festmények jelentős részét foglalja magába, dokumentumokkal, katalógusokkal, fényképekkel és tervekkel kiegészítve – 1989-ben került Egerbe, s 1991-ben nyert végleges elhelyezést a Vitkovics-házban. Kepes óhaját figyelembe véve, azt *Kepes György Vizuális Központ*nak nevezték el. Az ebből az anyagból készült kiállítás a legteljesebb dokumentációs (grafika, fotó, fotogram, festmény, murália terv stb.) anyag, ami Kepes György művészetéről a világon így együtt látható. Sajnos még ma is kevesen tudnak Magyarországon erről a gyűjteményről, illetve Kepes művészetéről, tanításairól. Eger városa, a Művészetek Háza és a Nemzetközi Kepes Társaság, 1993 óta a két évente megrendezett Nemzetközi Fényszimpóziumok segítségével igyekszik tájékoztatni mindenkit a tudományos és a művészeti kutatások kapcsolódási pontjainak eredményeiről.

A Kepes Emlékévben számos tudományos és művészeti előadással, kiállítással, fény-bemutatóval emlékezünk. A múlt évben beindult Kepes Szabadegyetem előadásorozatain belül, az idén előadás lesz „*Kepes és a modernizmus*” címmel, de lesz „*Játék és bűvészkedés fényvel*”, vagy hallhatunk a lézer szerepéről a művészetben. Gyermek és iskolások részére Fény-szín műhelyeket és alkotónapokat tervezünk, ahol Kepes szellemi hagyatékához kapcsolódó foglalkozásokat szervezünk. Lesz lézerbemutató és szabadtéri „fényfestészeti happening”. Október 4-én centenáriumi ünnepséget és emlékkiállítást rendezünk.

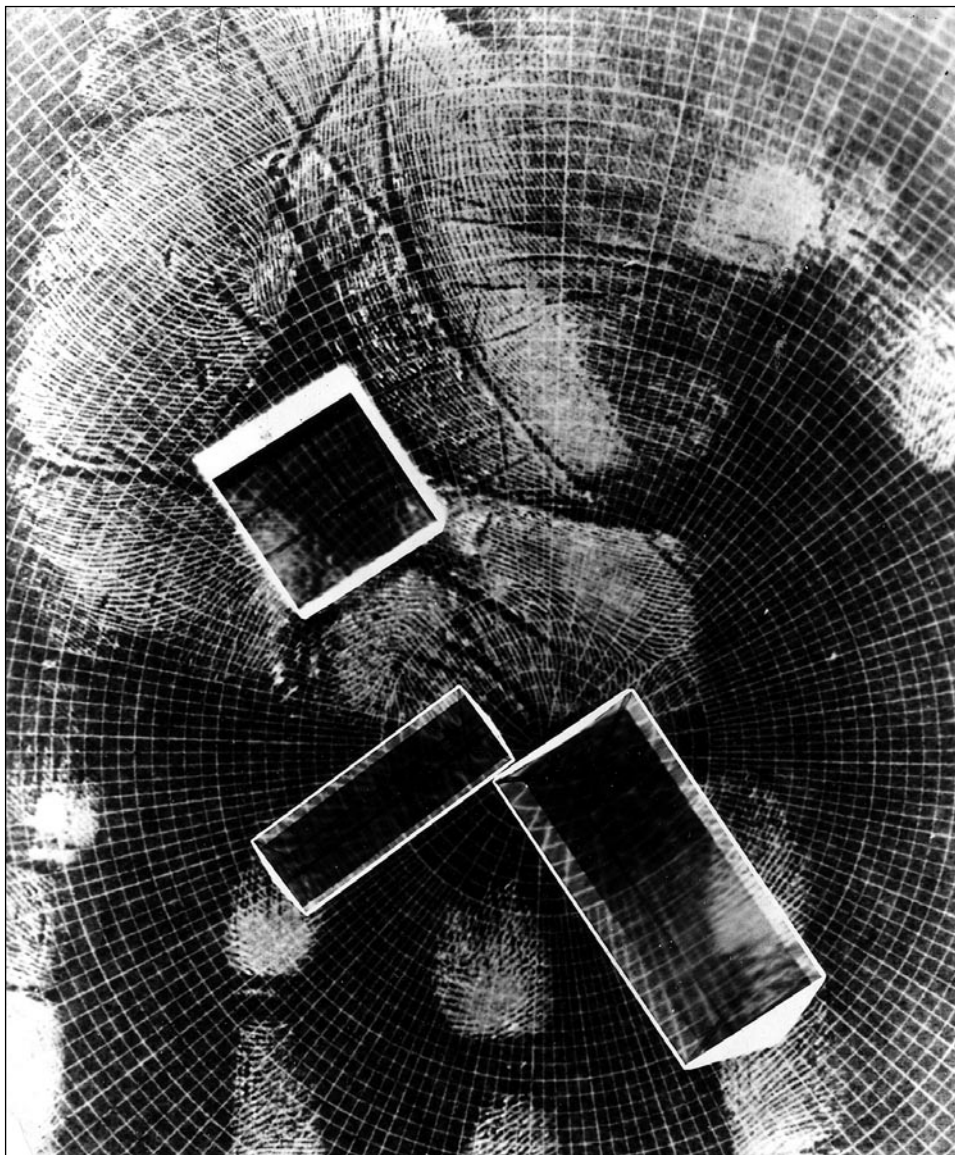
A műemléki jegyzékben és a köztudatban *Vitkovics-házként* szerepel a Kepes György Vizuális Központ, amely 1760-ban épült, és egy későbarokk copf stílusú műemlékegyüttes része. A Széchenyi utca 55. szám alatt található épületet a város 1989-ben felújított állapotban múzeumi kiállítóhelyként nyitotta meg. Elnevezése onnan ered, hogy a görögkeleti plébánia épület földszinti szobájában található Vitkovics Mihály (1778-1829) reformkori költő emlékszobája.

Mihailo Vitković – vagy ahogy a magyar irodalomtörténet számon tartja: Vitkovics Mihály – 1778-ban született Egerben. Pesten jogot tanult, majd mint jó nevű ügyvéd működött. Szoros barátság fűzte a kor magyar íróihoz, különösen Horváth Istvánhoz és Szemere Pálhoz. Mindhárman Kazinczy és a nyelvújítás hívei voltak: ők alkották Kazinczy Ferenc úgynevezett pesti triászát. Szeretetre méltó egyénisége is hozzájárult ahhoz, hogy központi alakja a tízes-húszas évek irodalmának, és pesti háza a XIX. század első harmadában – 1829-ben bekövetkezett haláláig – kedvelt irodalmi szalon volt, ahol nemcsak magyar, hanem szerbiai és magyarországi szerb írók is gyakran megfordultak.

Vitkovics Mihály jelentős személyisége volt a Kazinczy nevével jelzett irodalmi korszaknak, s magyar nyelvű irodalmi művei (ódái, epigrammái, meséi) népszerűek és elismerést váltottak ki mindenkiből. Több színdarabot is írt, de ezek közül csak egy került színpadra, az is csekély sikerrel. Egyik drámai műve sem jelent meg és kézírataik is elkallódtak. 1821-től kezdve jelentette meg népi jellegű költeményeit. Mint szerb anyanyelvű magyar írónak, fontos szerepe volt az ekkor Európa szerte népszerű szerb népköltészet megismertetésében és terjesztésében. Vitkovics tanulmányt ír erről, és kilenc szerb „regedalt” fordított le magyarra. Prózaí művei közül meséi nagyon népszerűek, amelyeket 1817-ben adott ki. Ezek nem kifejezetten gyermekmesék, hanem jelképes, kritikai szellemű ember- és helyzetábrázolások.

Annál fontosabbak levelei, amelyek nélkülözhetetlen irodalmi műfajt képviseltek ezekben az évtizedekben. Ezeket egyszerre szánták magánközlésre, közlasmányul, sőt talán kordokumentációknak a jövő szá-

Kepes György: Fotogram, 1938
György Kepes: Photogram, 1938

mára. Legterjedelmesebb irodalmi műve „A költő regénye” című érzelmes kisregény. Formája levélsorozat, amely akkor Goethe „Werther”-je hatására világhívat volt. Azzal, hogy kétnyelvű íróként dolgozott, személye élő kapcsolat volt a magyar és a szerb kultúra között. Rokonszenves egyénisége és életműve révén méltán vált a magyar-szerb kapcsolatok jelképévé.

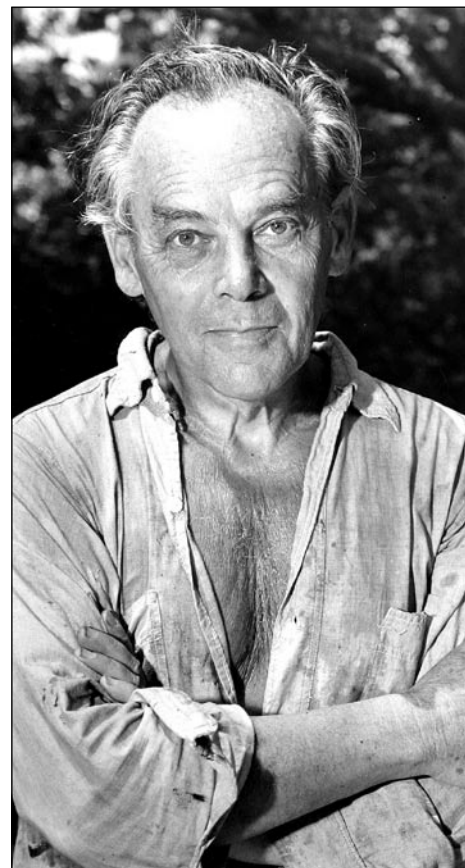
Az egrri emléksobában található az egyetlen Vitkovics Mihályról szóló kiállítás. Gyűjteményünk anyagát Vujicsics D. Sztoján, a szentendrei szerb ortodox egyház egykori vezetője állította össze. A tárlókban szerb és magyar nyelvű dokumentumok és kötetek láthatók (pl. Vitkovics Mihály meséi, versei 1817, Vitkovics Mihály művei, költeményei 1879), amelyek összeállításánál arra törekedett, hogy a látogató átfogó képet alkotasson Vitkovics Mihály életművéről.

A Vizuális Központban a két híres gyűjteményhez és a két kiváló alkotó ember szellemiségéhez kapcsolódóan tudományos és művészeti előadásokat, iskolások számára rendhagyó irodalom- és rajzórákat, képző-

művészeti kiállításokat és kézműves foglalkozásokat, nyári táborokat is szervezünk.

A házhoz tartozó előkertben Popovics Zoltán, a sokáig Finnországban élő és dolgozó, híres szobrász és ékszertervező fémszobrai (Vonulat, Mistral, Páncélozott tartály) láthatók, amelyek csak emelik a hely szellemiségét.

Az eddig emlegetett Kepes György Vizu-

Kepes György portréja (Kálmán Béla fotója)
The portrait of György Kepes, photo by Béla Kálmán

ális Központ (Vitkovics-ház) a *Művészetek Háza Eger Közhasznú Társaság* egyik tagintézménye. A Művészetek Háza a belvárosban, egy gyönyörű klasszicista stílusú épületben a (Széchenyi u. 16.) található. Az 1800-as tűzvészben megromlásodott épület, 1802-ben Spetz József gyógyszerész tulajdonába kerül, aki ide telepíti gyógyszerárát, majd 1812-ben emeletes, átriumos épületté alakítja át. Sajnos az 1827-ben bekövetkezett tűzvész ezt a házat sem kímélte. Tulajdonosa pénzt és fáradságot nem sajnálva újjáépítette, még egy emelettel megtoldta, így nyerte el végső alakját. Ekkor kerül homlokzatára a FATI PARTUS felirat. Jelentése. „A végzett szülötte” arra utal, hogy két ízben égett le, de mindkét katasztrófa után újjáépült. Spetz ekkor már anyagi gondokkal küzd, ezért 1832-ben bérbe adja az Egrri Kaszinó Társaságnak. A Kaszinó igen fontos szerepet játszott a város kulturális életének alakításában, hangversenyeket, színházi elő-

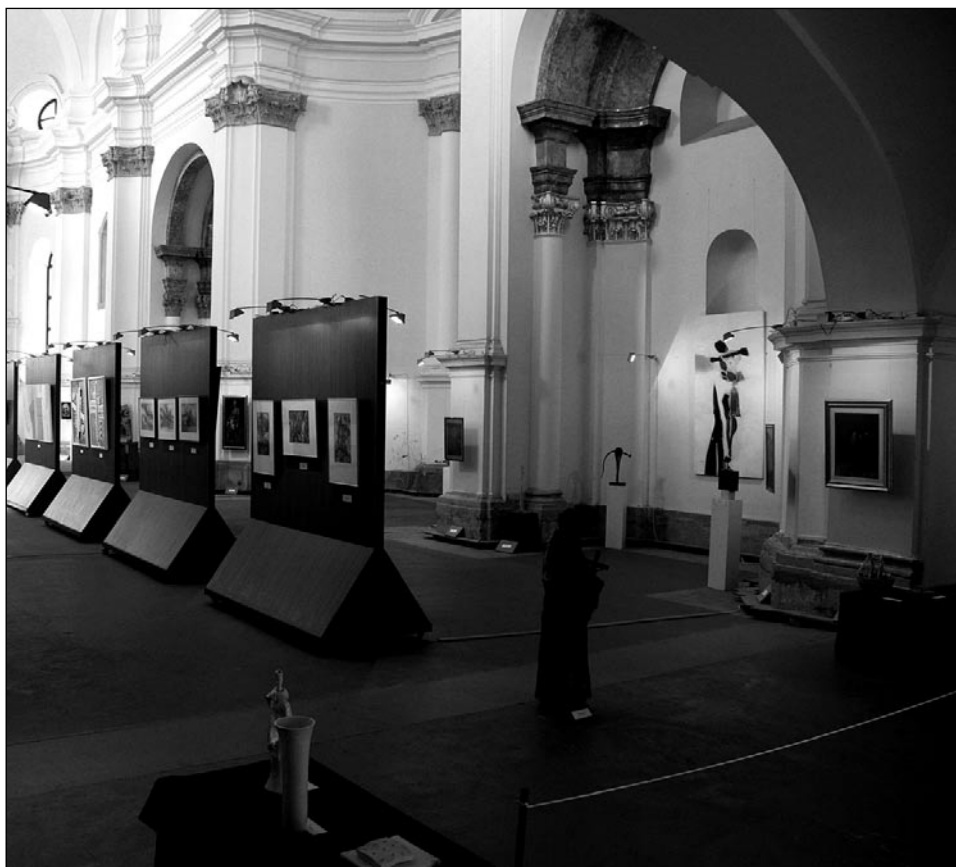
A Templom Galéria épülete
The building of the Church Gallery

adásokat, bálakat szervezett, és könyvtárat működtetett tagjai részére. 1878-ban már az egész épület a kaszinó tulajdona volt.

A második világháború után szakszervezeti székházként működik 1976-ig, majd életveszélyes állapotban bezárják. Többször le akarják bontani, de végül az egyik legjobb megoldást választva 1983-ban eredeti állapotát idézve, Ifjúsági Házként nyitja meg kapuit. Alaptevékenysége az ifjúság (elsősorban a 14-18 éves korosztály) kulturális igényeinek kielégítése, művészeti és szórakoztató programok szervezése, valamint az amatőr művészek támogatása. Színházi, ismeretterjesztő, társadalompolitikai és ökológiai előadásokkal, zenei (jazz, pop, rock, népzenei) koncertekkel és kiállításokkal várta a fiatalokat. A 90-es évektől olyan programok indulnak el, amelyeket még ma is nagy sikerrel rendezünk meg. Pl. Pszichológiai Szabadegyetem előadásai 1996-ban, a Gyermekbábosok Országos Fesztiválja 1994-ben, a sérült és egészséges gyermekek Nonverbális Találkozója 1998-ban vagy a Fényszimpóziumok rendezése 1993 szeptemberében kezdődött el. Olyan nevek fordultak meg az „ifházban” mint dr. Greguss Pál, Paul Earns (aki Kepes György munkatársa volt), dr. Kroó Norbert vagy dr. Ranschburg Jenő. De az egriek itt találkozhattak először a film élményével 1957-ben, mivel itt működött a Prizma mozi. Ennek nyomán 1994-ben nyílik meg a Ház falain belül a város Művész mozija, ahol azóta is elsősorban magyar, európai és független amerikai filmeket vetítünk, közönségtalálko-

ti és kulturális események, a programszerkezet követi a hagyományokat. Viszont az így létrejött Kht nagyobb hangsúlyt fektet az üzletszerű tevékenységre a nonprofit jelleg megőrzése mellett. A színházat szeretők köre továbbra is igényes darabokat láthatott. Fellépett Frantisek Kratochnil Fekete Színháza, a Komédiium, vagy a Merlin Színház, de továbbra is adott koncertet Hobo vagy a Muzsikás együttes. 2000 nyarán megrendeztük az első Maratoni Folkhétfvét, a Szépasszonyvölgy- és a Múzsák Nyara Összművészeti Fesztivált.

A *Művészetek Háza Eger Közhazsnú Társaság* az Ifjúsági Ház Kht, a Vitkovics-ház és a Templom Galéria (volt Trinitárius templom) összevonásával 2001. április 1-én létrejött új kulturális centrum. Fő profilját a képzőművészeti tevékenység és professzionális művészeti programok szervezése alkotja. Tevékenységi köre (színház, zene, ismeretterjesztés, mozi, képzőművészet) változatlan, csak a programszám nőtt. Magas színvonalon és törzsközönsséggel működik továbbra is Művész mozi, a Jazz vagy a Világjáró klub.

Kiállítás a Templom Galériában
Exhibition at the Church Gallery

zókat és nemzetközi (angol, francia) filmhetteket szervezünk.

1998. január elsején, önkormányzati döntésre *Ifjúsági Ház Eger Közhazsnú Társasággá* alakult intézményünk. Lényeges profilváltás nem következett be: változatlan helyszíneken zajlanak továbbra is a közle-

2001-ben lett intézmény együttesünk része a volt *Trinitárius templom* (Trinitárius u. 1.), amely a város nagy értékű, ám szerencsétlen sorsú műemléke. A templom építői, a trinitárius szerzetesek eredetileg a keresztes hadjáratokat kísérő emberbaráti tevékenységgel, azaz fogolykiszabadítással,

Kepes György Vizuális Központ (Vitkovics-ház) épülete
The building of the György Kepes Visual Centre (Vitkovics House)
Fotók – Photos: Szaniszló Tamás

rabváltással foglalkoztak. A középkori eredetű rend 1717-ben telepedett le Egerben. Kolostoruk alapkövét 1719. április 26-án helyezték el, a rendház 1735-re el is készült. A ma látható templom alapkövetétele 1748. május 30-án történt. Az épülő templom 1763-ban leégett, de újjáépítéséhez azonnal hozzáfogtak, és 1771. május 26-án megtartották az első ünnepélyes istentiszteletet. A rend és templomuk sorsa a későbbiekben rosszul alakult. II. József császár 1784-ben felszolta a szerzetesrendet, s árverésen értékesítették a templom és a kolostor ingóságait, berendezését. Attól kezdve az épületet különböző világi célokra használták. 1804-ben a kolostor épülete a Haditanács birtokába került, és laktanyává alakítják, míg a templom katonai raktár lesz. 1830-ban templomot átmenetileg újra használatba veszi az egyház, de 1847-ben már újra katonai célokat szolgál. A második világháborúban az együttes újabb károkat szenvedett. Tetőszerkezete leégett, falai egyre rongálódtak. A kolostort 1957-ben lebontották, azonban a templom és annak művészi kialakítású belső tere megmenekült. 1958-ban hozzáfogtak a helyreállítási munkálatokhoz. A részleges külső és belső helyreállítás után színház, majd előadóterem, mozi és discó is működött az épületben. 1993-ban a templom újra üresen áll, de pár évvel később megkezdődik a homlok-

zat felújítása és a szerkezet, az eredeti belső helyreállítása. 2001-ben a Művészetek Háza Eger Kht létrejöttkor, annak egyik gyönyörű kiállítóhelye lesz a képzőművészek örömére. A volt Trinitárius templom külső tömegében befejezetlen képet mutat, hiszen a főhomlokzatát megkoronázó tornyok sosem készültek el. A romos külső mögött azonban a magyarországi barokk építészet egyik leg színvonalasabb belső tere rejtőzik. Az építészettörténeti párhuzamokat vizsgálva a templom tervezőjének a prágai építész, Kilian Ignaz Dietzenhofert tartja a szakirodalom. A terveket 1730 körül készítette, ezért feltűnő a részletek hasonlósága a prágai Szt. Katalin-temploméval. Magasságában az egeri templom felülmúlja a prágait, és éppen ez adja lenyűgöző belső térhatását. Az orgonakarzat alatti csehboltozatos térből jutunk a magas templomhajóba, amelyet kupolaboltozattal fedett kereszthajó bővít monumentálisra, hogy azután a szentély diadalíve és félgömb kupolái zárják le a templomteret. A *Templom Galériának* elnevezett épületünk csak nyári időszakban üzemel a fűtés hiányában. Ezzel a gyönyörű kiállítóhellyel lehetőségünk nyílt olyan nagy kiállítóknak is helyet adni, mint pl. Sváby Lajos, Szok Iván, Kovács László, Jovián György, Nagy B. István vagy Vilhelm Károly Munkácsy díjas festőművészek. Más művészcsoporthoz is nagy sikerrel mutatkoztak be. Impozáns anya-

got hozott a Siklósi Szalon, a Tér-Art, vagy a Szolnoki Művésztelep. Rendszeresen kiállít templomterünkben a Heves megyei képzőművészekből álló Szabad Szalon vagy a Nemzetközi Kepes Társaság, amely a két-évente megrendezésre kerülő Nemzetközi Fényszimpóziumunk színvonalát emeli kiállításával.

Irodalom

Lengyel László: A Kepes György Vizuális Központ Állandó Kiállítása. Kepes György művészete Eger, 1992. Molnár B. Kinga (szerk.): Jubileumi kiadvány 1983-1998. Ifjúsági Ház Kht. Eger, 1998.

Vujicsics D. Strojjan: Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai. Európa, 1978. 1-5.

Dercsényi Dezső-Voit Pál: Magyarország Műemléki Topográfiaja, Heves Megye Műemlékei II. 552-559.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Memorial Year of György Kepes, the Artist of Light in Eger

György Kepes was born in 1906. He studied arts and travelled all over Europe, learning and working with the greatest artists of the time. He gave up painting for more modern media, photography, filming and design. Avant-garde strongly influenced him, and he became one of the first and greatest promoters of Bauhaus in the United States. He taught in Chicago and Cambridge, and he was the initiator of the Centre for Advanced Visual Studies in the 60s, where scientists and artists formed groups to create works of art which meet the modern challenges. Kepes was a painter, photographer kinetic artist, designer and instructor, who strongly believed that art is a power that can take part in shaping society. He intended to build a bridge between sciences and arts. His motto was that we have to make the most of our talents: we should possess the mind of a scientist, the heart of a poet and the eyes of an artist. He received several awards, his works have been exhibited worldwide and his publications have been translated. The artist donated a substantial part of his collection to Hungary. This includes his paintings after 1950, documents, catalogues, photographs and sketches. The collection was finally deposited in Eger, in the Vitkovics House, renamed as the György Kepes Visual Centre in 1991. The Memorial Year is celebrated with symposiums, lectures, exhibitions and a light show. The building which houses the collections was named after Mihály Vitkovics, a 19th-century poet of Serbian origin, who belonged to the Reformist movement in Hungarian literature and language. His memorial exhibition can be seen in the Centre as well. The cultural scenes in Eger include, apart from the Visual Centre, the House of Arts and the Church Gallery, where a large variety of cultural and educational events attract locals and tourists alike.

Régészeti kútfeltárások Debrecenben

Ringer István

A gombamód szaporodó építkezéseknek köszönhetően az utóbbi időben Debrecen több pontján nyílt lehetőség kisebb-nagyobb felületek régészeti kutatására. Mivel ezek a városi beruházások még korántsem zárultak le, remény és lehetőség nyílik arra, hogy – ha kissé ugyan más léptékben is – a fővároshoz és a nagyobb dunántúli városokhoz hasonlóan Debrecenben is „megszülessen” a nagy felületeket érintő, ún. „zöldmezős” beruházásokat megelőző feltárásoktól módszertani szempontból eltérő *városi régészet*, melynek eredményei más forrásokból nem nyerhető adatokat szolgáltatnak a cívisváros történetéhez.

Debrecen város utóbbi éveinek egyik legnagyobb beruházásaként került sor a Kölcsey Ferenc Megyei Múvelődési Központ lebontására, majd ennek helyén egy, a modern kor építészeti igényeinek megfelelő új kulturális és konferenciaközpont kivitelezésére. A belváros szívében, a Déri Múzeum közvetlen szomszédságában zajló építkezés kezdeti szakaszában, 2004. július 15. és augusztus 15. között a kivitelezési munkák állandó régészeti szakfelügyelet mellett zajlottak. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a területen régészeti leletekre lehet számítani, az építkezés részleges leállításával egy három hónapos megelőző feltárás, részben leletmentés vette kezdetét.

A legnagyobb probléma, amely a kutatás teljes menetét, majd az eredmények értékelését befolyásolta, a terület nagyfokú modern

XVI. századi faszerkezetes kút feltárás közben
16th century well of wooden construction, while uncovering

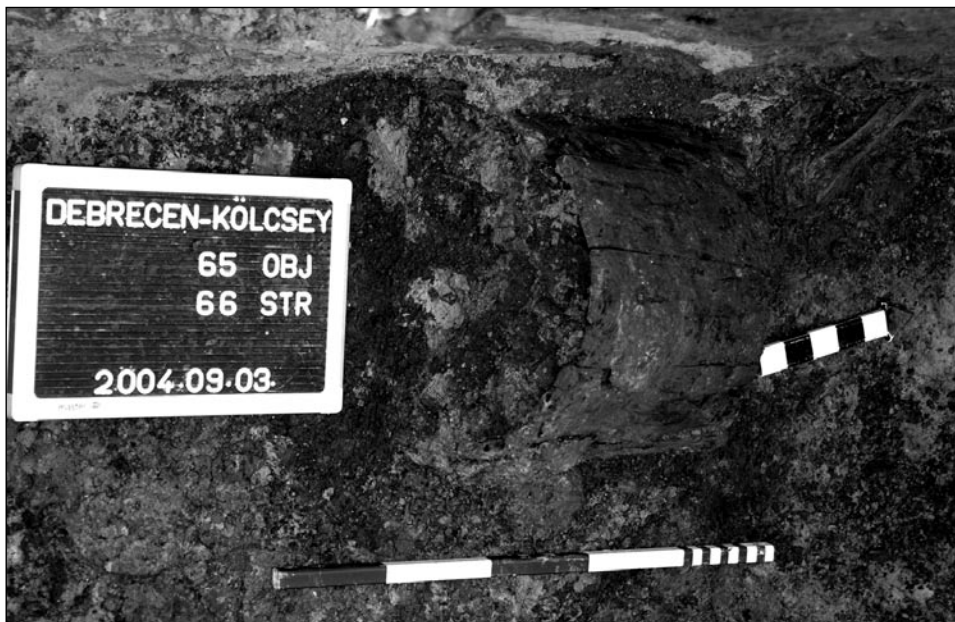
kori beépítése, mely több méter mélységben pusztította el az itt lévő régészeti objektumokat. A belváros a XIX-XX. század fordulóján sűrűn beépült, az itt lévő több emeletes, gyakran alapincézett házak lerombolása után 1979-re felépített művelődési központ kivitelezése során nem történt régészeti ásatás. Ennek „eredményét” sajnos magunk is éreztük a feltárás során, hiszen több alkalommal észleltünk olyan régészeti jelenséget, melyet csaknem teljesen elpusztított az épület valamelyik föld alatt lévő szerkezeti eleme. Elő-

zetesen sejteni lehetett, hogy a szórvány leleteken kívül legföljebb csak mélyre ásott gödörobjektumok, kutak előkerülésére számíthatunk, az viszont mindenképpen meglepetésszámba ment, hogy a nem egészen egy hektárnyi feltárási területen végül több mint 40, különböző korszakból származó kút kerül napvilágra.

A területen megfigyelt legkorábbi jelenségek a kora rézkor időszakából származnak. Eleinte csak közvetett bizonyítékaik voltak az itteni, korszakbeli megtelepedésnek, mivel néhány későbbi időszakból származó kút bontása során került elő szórványosan rézkori anyag. A feltárás utolsó fázisában, az egykori Pap-tava medrének vizsgálata során a tómeder alatt, a mostani járószinttől mintegy 4 méter mélységben sikerült részlegesen feltárni egy rézkori kútat. A tó iszapos medre alatti, sárga agyagos altalajban jelentkezett a nagyméretű, ovális alakú foltja. A kútakna sötét, agyagszemcsékkel kevert betöltéséből a korszak jellegzetes, átfűrt bütykös kerámia-típusai kerültek elő.

A római császárkor (III-IV. század) időszakából három kút került napvilágra. Ezek átlagos mélysége a feltárás szintjétől 3,5-4,5 méter volt, agyagba ásott szabályos kör alakú, kissé öblösödő oldalú, 110-120 cm átmérőjű kútaknával rendelkeztek. A császárkori kútaknál valamennyi esetben lehetőségünk nyílt azok teljes föltárására. Kútbélésre utaló nyomot egyetlen esetben tudtunk megfigyelni: az egyik kútakna oldalfalán sövénylenyomatot észleltünk.

XVII. századi kútletet, favödör – 17th century finding of a well, wooden bucket

A késő középkor, kora újkor időszakából feltárt kutak jó lehetőséget nyújtanak a korszak kútépítésének pontosabb megismeréséhez, s egy belső kronológiai sor kidolgozásához. A XV-XVII. századból feltárt 13 kút közül 6 biztosan rendelkezett valamiféle faszerkezettel, fabeléssel. A kutak aknája 3-5 méter átmérőjű, kissé öblösödő oldalú volt, aljuk a feltárás felszínétől számítva 4,5-5 méter mélységben jelentkezett. Valamennyi, ebből az időszakból származó kutat sikerült teljes egészében feltárni, a faszerkezetet a vízzáró réteg alatt jelentkezett. A leletanyaguk alapján legkorábbra keltezhető kutak közül csak kettőben mutatkozott faszerkezet nyoma, erősen pusztult állapotban. Néhány kút faszerkezetének csak a legalsó részét sikerült észlelni, a 100 cm oldalhosszúságú kútbélés 8-10 cm átmérőjű gömbfából, félgömbfából készült, az erős roncsolódás miatt egyértelmű csapolásnyomokat nem lehetett megfigyelni.

rengeteg ép, vagy csaknem ép kerámiatárgyat, zömében vízfordásra használt edénytípusokat tartalmazott. Szinte valamennyi kútból került elő olyan edény, amely a kút használati idejével egykorú lehetett. A kutak iszaprétegét folyó víz mellett, többretegű szitán átmostuk. Így nemcsak az apróbb leleteket – csontgomb, csontkésnyél, gyöngyök, stb. – tudtunk észlelni, de nagymennyiségű archeobotanikai anyagot is sikerült nyernünk. Jellegükönél fogva a korabeli anyagi kultúra kevésbé ismert szegmensét jelentik a szerves anyagból, bőrből készült viseleti darabok, úgy, mint az iszaprétegből előkerült lábbeli és szíjmaradványok, valamint favödörök és egyéb fából készült eszközök, használati tárgyak, kötélmaradványok, melyek ugyancsak szép számban kerültek elő a feltárt kutakból. Megszűnésük után a kutak aknáját feltöltötték, az innen előkerült kerámia és fémanyag szintén a kronológia szempontjából szolgáltathat fontos adatokat.

dásnak számított. A debreceni belvárosban előkerült ilyen típusú kutak aknája szabályos kör alakú, átlagosan két méter átmérőjű volt. Az ebben elhelyezett fatörzs átmérője 100-150 cm között váltakozott. A bodonkutak itteni használati ideje eddigi benyomásaink alapján a XVIII. század időszakára jellemző, a kutakból előkerült leletanyag elemzése talán kissé tágítani fogja ezt az időhatárt, az azonban már most biztosnak tűnik, hogy készítésük ezen a területen legkorábban a kora-újkor időszakától lehetett általános. A bodonkutak mellett továbbra is használatban voltak az újkor időszakában az ácsolt deszkabélésű kutak, melyeknek alsó részét gyakran téglából építették meg. A „fejlődési sor” utolsó elemei voltak azok az évszámos, bélyeges téglából épített kutak, melyek már a modern kori város tárgyi emlékeit tartalmazták.

A feltárás második fázisában került sor a Paptava régészeti kutatására. Sikerült lokalizálni a tó északnyugati sarkát. A tórol viszonylag kevés információk voltak, első írásos említése a XVI. századból való, neve arra utal, hogy a közelben lévő Szt. András plébániához tartozott. Ahogyan arról fentebb már szó esett, a tó alól előkerült egy rézkori objektum, mely azt bizonyítja, hogy az őskor ezen időszakában a terület még jóval szárazabb volt. A vélhetően a középkori urbanizációs tevékenységgel összefüggésbe hozható tó megszűnése a XIX. század elejére tehető, ekkor egy városi magisztrátusi rendelet írta elő a mocsárrá váló Paptava feltöltését. Az egykori tómederbe két kutatószelvényt húztunk, ezek falán jól látszanak a tó működési fázisai. A szelvények falából több helyen mintát vettünk. A régészeti lelőhelyen az ásatási munkákhoz kapcsolódóan a lemélyített kutatóárokban, a már feltárt két méter vastagságú rétegből 2 mintavételi helyen 2,5 centiméterenként bontásban történt mintavétel. A mintavételi helyek kiválasztása úgy történt, hogy az egykori tó mélyebb, állandó vízborítású régióiból, és a kevertebb, ingadozó vízjárású part közeli részeiből is kerüljön ki minta. A kiemelt 2,5 centiméterenkénti mintákból 5 részmintát került kialakításra (pollenanalitikai vizsgálatok, malakológiai vizsgálatok, szedimentológiai vizsgálatok, geokémiai vizsgálatok, archiválás.). Az ANALAB Kft a Debreceni Egyetem Szervetlen és Analitikai Tanszékével közösen végzi a lelőhely paleoökológiai, geoarcheológiai célzatú feldolgozását.

A Kölcsey Kulturális Központ építése során megfigyelt és feltárt régészeti jelenségek elsősorban Debrecen történetéhez szolgáltatnak fontos adatokat. A lelőhelyen előkerült, szokatlanul nagyszámú kút továbbá lehetőséget kínál arra, hogy egy zárt területen lehessen tanulmányozni a település életében minden korban fontos szerepet játszó kutak egymástól sokszor igen eltérő készítménytechnikáit. Sajátos jellegénél fogva ez az objektumtípus jóval sokrétűbb elemzésre

XVII. századi vízfordó edények – 17th century water jugs

Elkülöníthető a kutaknak az a csoportja, melynek faszerkezete a legtöbb esetben 100-110 cm oldalhosszúságú, négyzetet körülzáró, egymásba csapolt vastagabb, nagyméretű tölgydeszkából állott. Ezeknek a faszerkezete néhány esetben igen jó állapotban megmaradt. Ritka, de nem példa nélkül álló megoldást figyeltünk meg egy esetben, ahol a kútaknába, bélés gyanánt egy kiütött fenyő hordót helyeztek el, annak belső oldalán pedig egy négyzetet körülzáró konstrukció, talán egy második bélés vagy belső merevítés mutatkozott.

A középkori, kora-újkor kutak feltárása páratlanul gazdag leletanyagot eredményezett. A kútakna és a fabelés közti föld elsősorban konyhai hulladékkal, állatsonttal és töredékes kerámiával volt tele, ennek a leletanyagnak a részletes vizsgálata remélhetőleg pontosítja a kutak készítmény idejére vonatkozó elsődleges benyomásainkat. A kútakna betöltése, különösen pedig a kutak több esetben méteres iszaprétege

Noha a lelőhelyen megfigyelt jelenségek legfiatalabb csoportja már nem sorolható a klasszikus régészeti korszakokba, mégis szükségesnek és fontosnak véltük, hogy hagyományos régészeti módszerekkel feltárjuk és dokumentáljuk azokat. A XVIII. századi Debrecen anyagi kultúrája kevésbé ismert, hiszen a néprajztudomány saját gyűjtési módszereivel már nem tud közvetlen információkat szerezni ebből az időszakból. A XVIII. századból származó kutak hatalmas mennyiségű tárgyi anyaga elsősorban a régió újkor kerámiakutatásban hozhat fontos eredményeket.

A feltárt, újkor időszakából származó kutak egyik jellegzetes csoportját alkotják az ún. „bodonkutak”, amelyek esetében a kútbélés nem más, mint egy tölgyfa-törzsből kivált óriási henger, azaz bodon. Ez a kútépítési technika már a kora bronzkor időszakától kezdődően adatolható a Kárpát-medencében, s – praktikussága miatt – nagyon kedvelt, egészen a XX. századig alkalmazott megal-

alkalmas, mint a föld alatt megfigyelhető ún. „gödörobjektumok” nagyobb része. Elég csak a más környezetben enyészetté váló leletípusokra, a természettudományos módszerek jobb alkalmazhatóságára utalni. Munkánk során szeretnénk minél jobban kihasználni a kínáló lehetőségeket. Valamennyi fabéllel rendelkező kút szerkezeti elemeiből történt mintavétel, ezek értékelése folyamatban van, csakúgy, mint a páratlanul gazdag archeobotanikai és archeozoológiai anyagé. Sor került néhány jó állapotban megmaradt teljes kútszerkezet kiemelésére, ezek konzerválás után bemutatásra is kerülhetnek, a bennük lelt favödörkhöz, hordóhoz hasonlóan. Várostörténeti szempontból sokrétű információ a középkor és kora újkor vonatkozásában várható, hiszen a középkor végére kialakuló Debrecen mezőváros központi helyet töltött be a tágabb régió településstruktúrájában, s az eddig zömmel csak írott források alapján ismert története árnyaltabb megvilágításba kerülhet a városi ásások eredményeinek mihamarabbi monografikus feldolgozása és közzététele nyomán.

Mivel szinte a legelső pillanattól kezdve élénk érdeklődés kísérte a feltárást, már a tere-

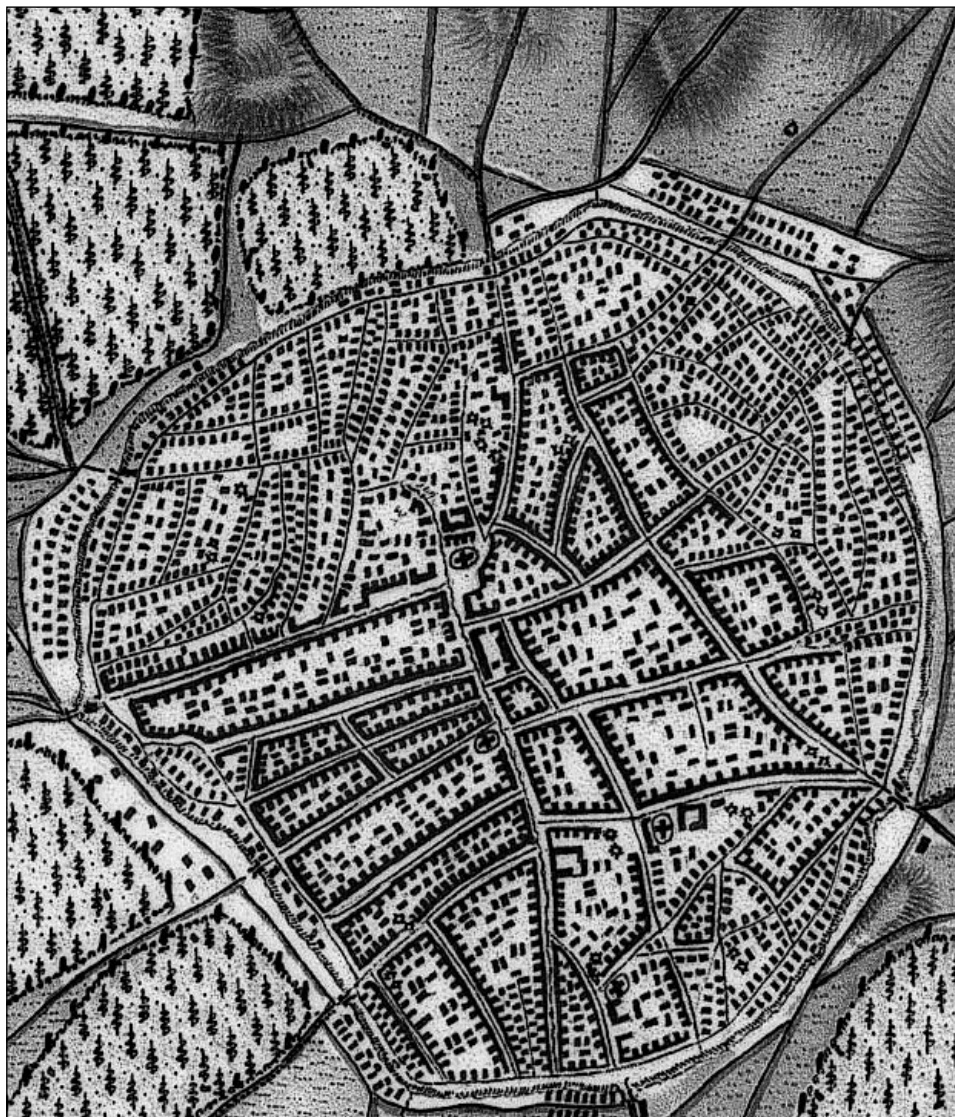

Szarmata edény – Sarmatian pot

pi munka idején megfogalmazódott bennünk egy időszakos kiállítás megrendezésének a gondolata, melyet tovább erősített a feldolgozandó téma egyedi jellege. A feltárást eredményből a debreceni Déry Múzeum Zoltai Lajos termében nyílik időszakos kiállítás, terveink

szerint május közepén. Az előkészítő munkálatok részeként elkészült egy 3 D Studio Max szoftverrel kivitelezett forgatókönyv, melyben a teljes termet úgy rendeztük be, ahogyan azt a valóságban is tervezzük. A kiállítás fejezeteinek alapegységeit a különböző korszakokból feltárt, különböző módon megépített kútrekonstrukciók (rézkor, római császárkor, középkor/kora-újkor, újkor, modern kor) jelentik. Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

Debrecen a XVIII. század végén – Debrecen int he end of the 18th century

Archaeological Excavations in Debrecen

Recently there has been a growing number of constructions in Debrecen which made it possible to uncover and investigate new archaeological sites. These excavations yield valuable information added to the history of the city, which otherwise would remain undiscovered. One of the largest recent projects is the construction of a new, modern cultural and conference centre replacing the old one. Archaeologists have been supervising work at the sites, trying to discover and save as much as possible, although the area has been inhabited for a long time and has been a central, busy part of town, so only few objects were expected to come up. Surprisingly, more than 40 wells, dated from different periods, have been unearthed. The earliest finds are from the early copper age which proves the existence of such an early settlement. Some of the finds were dated to the Roman imperial era, while quite a few wells can be dated to the late mediaeval, early modern period, providing additional information on the well-constructing techniques used at that time. Several wooden frames have been found, what is more, ceramic fragments, household debris and other organic remains have been unearthed. In the second stage of the excavations the site of a former lake filled up in the early 19th century was investigated. Several laboratory and other kinds of analyses are yet to be carried out, but the findings are invaluable for local history, and as such they will be soon available for the public in the framework of a temporary exhibition, where they can see reconstructions of different types of wells discovered lately.

Számvetés

A gyűjteményalapítóból lett konzul Interjú a Zászlómúzeum megalapítójával

Holló Szilvia Andrea

Ködös, mogorva téli napon igyekeztem a Józsefvárosban, nem sejtve, hogy aznap még a Karib-tengeri Aruba magyarországi tiszteletbeli konzuljával fogok interjút készíteni. A titok nyitja, hogy e távoli, csodaszép ország hazai képviselője valójában nem más, mint a Zászlómúzeum megalapítója, Balogh László.

– *Hogyan lett Aruba tiszteletbeli konzulja?*

– Természetesen ezt is a zászlók iránti szenvedélyemnek köszönhetem. Évekig leveleztem Aruba miniszterelnökével, akit annyira meghatott, hogy egy távoli országból egy ismeretlen kitaróan ostromolja egy ilyen szokatlan ügyben, hogy maga ajánlotta fel nekem ezt a lehetőséget.

– Mindez nagyon szép, de gondolom, a gyűjtemény megalapításakor nem ez a gondolat vezette.

– Erre húsz évvel ezelőtt álmomban sem gondoltam volna! Általános iskolás koromban szerettem meg a földrajzot, köszönve ezt a tanáromnak, aki játékosan, ötletesen tanította ezt a sokak által „nemszeretem” tantárgyat. Aztán a nagymamámtól kaptam egy Világatlaszt, amit szívesen böngészttem. És annyira megszerettem ezt a képzeletbeli vilájárását, hogy csak úgy, a magam szórakoztatására elkezdtem kitalált országoknak zászlókat tervezni. Sajnos, egy költözés során ezek a gyerekkori rajzok elkallódtak. A jelenlegi múzeum alapját megteremtő gyűjtést pedig konkrétan egy vitának köszönhetem: egy ismert hazai kiadóval folytattam polémiát jelképekről, akkor határozta meg el, hogy az igazamat tárgyakkal bizonyítani fogom.

– *Gyerekkori hobbinak sokunknak volt, na de nem alapítottunk múzeumot! Honnan az ötlet?*

– 1983 szeptemberétől datálom a gyűjteményem megalapítását, akkor kezdtem levelezni külföldi kormányokkal, hivatalokkal. Kezdetben sokszor adódtak nehézségeim, nem volt egyszerű kapcsolatot létesítenem a távoli országokkal, de a kitartás meghozta gyümölcsét. Olyan szépen gyarapodott az anyag, hogy 1994-ben megrendezhettem első kiállításom a Józsefvárosi Galériában, majd 1995. október 21-én megnyitotta kapuit a múzeum, így hát tavaly ősszel ünnepeltük a tizedik születésnapot.

– *Hogyan jellemezné a ma látható gyűjteményt?*

– A Zászlómúzeumban (vagy más néven Balogh-gyűjteményben) rövid áttekintést

kaphat a látogató a ma használatos zászlókból, címerekből, és érdekességképpen olyan jelképeket is bemutatok, melyek a politikai változásokat tükrözik. Az állandó kiállításon a földrészek szerinti csoportosítást követem. Célom az ismeretterjesztés mellett a legfrissebb információk átadása.

– *Melyik ország zászlaját szerezte meg először?*

– Pontosabb, ha úgy fogalmazunk, a legelső, ami megérkezett, Belize zászlaja volt. De, mivel csak 1983 óta gyűjtöm az anyagot, igazából arra vagyok büszke, amikor már nem hivatalos zászlókat szereztem meg a gyűjtemény számára. Így elbűszkélkedhetek Rhodesia zászlajával, megvan az iráni sah 1979 előtti zászlója, az etióp császári zászló, sőt, mind a három Vietnam zászlaja. De bármennyire is ezek az én büszkeségeim (és nem kedvenceim, olyan nincs, mindegyik zászlót egyformán szeretem), a fiatal látogatók még a régi NDK-s zászlóra is rácsodálkoznak.

– *A távoli földrészekről biztos nehezebb megszerezni a zászlót, hiszen sokszor azt sem tudják, hová is küldik, hol van az a Magyarország.*

– Ugyan, dehogya! A legkalandosabban Gibraltar zászlaja érkezett meg hozzám. A feladó elrontotta a címzést, azt írta rá: Budaörs (ott lakom), Poland. Ez a csomag a világ 17 országában járt, mire megérkezett rendeltetési helyére. Ezt tanúsítja a postabélyegzők sora, a küldemény valósággal körbeutazta a Földet, Japánban, Ausztráliában, Kolumbiában is megfordult, míg végre Törökországban rájöttek, hogy eredetileg Magyarországra szánták. Egyébként az utolsó zászló, amit kaptam, Bhutánból érkezett.

– *Nehéz lehet a változásokat figyelemmel kísérni. Gondolom, ideje nagy részét a politikai fordulatok figyelemmel kísérése teszi ki.*

– Nem egészen. Mára már sok ország automatikusan megküldi nekem, a gyűjteményemnek az új zászlót, bár amilyen gyorsasággal Afganisztán vagy Líbia zászlaja változik, nehéz követni.

– *Mi ennek az ismertségnek, népszerűségnek az oka?*

– Talán az, hogy az egész világon mindössze három hasonló típusú nemzetközi zászlógyűjtemény létezik: egy az USA-ban, egy Belgiumban, de csak egyetlen Zászlómúzeum – itt, Magyarországon, a Józsefvárosban.

– *Az irodába jövet bekukkantottam a raktárba: nemcsak zászlókat láttam, hanem hihetetlen mennyiségű iratot is. Ez is a múzeum anyaga?*

Részlet a kiállításból

Detail of the exhibition

– Igen, hiszen nemcsak az országok zászlóit gyűjtöm, hanem minden, az adott országról szóló információt, a szokásokat, hagyományokat, a címereket. És persze a raktárakban (mert több is van) fellelhetők a korábbi zászlók, jelképek is, mivel a kilencvenes években sok zászló megváltozott. A Szovjetunió felbomlása, Csehszlovákia megszűnése, a balkáni változások alaposan próbára tettek. Ki gondolná, hogy amikor felbomlott a Szovjetunió, sok korábbi szimpatizáns ország, pl. Angola vagy Benin is megváltoztatta zászlaját, elhagyva belőle a vörös csillagot? De elég csak arra gondolni, hogy az egykori gyarmatok a függetlenség elnyerése után hajlanak a hagyományok tiszteletére, és előbb-utóbb saját motívumaikat teszik zászlajukra.

– *Mekkora valójában ez a gyűjtemény?*

– Jelenleg 6000 tételnél tart, de ide természetesen nemcsak a zászlókat számítom bele, hanem a címereket, az országokat bemutató könyveket is. A zászlógyűjtemény nagyságát talán jól illusztrálhatjuk a méreteivel: egyben még soha nem volt kiállítva, ahhoz legalább 2000 négyzetméter kellene.

– *Igaz, a Zászlómúzeum alapterülete elég csekély. Hogyan fér el itt a Föld összes országának zászlója, hogy az egyéb jelképekről ne is beszéljek?*

– *Sehogya! Az első kiállítóhely a Szigony utcában még csak 60 négyzetméteres volt, aztán azt olyan hamar megtöltöttem anyaggal, hogy a helyszükére tekintettel a kerületi önkormányzat lépett egyet, és 1998-ban megkaptam ezt a 220 négyzetméteres szuterént, a Képcsarnok Vállalat egykori asztalosműhelyét. A nagy teremben látható az „állandó” kiállítás, bár kényszerből rendszeresen átrendezem, az aktuális, érdekes dolgokat rakom ki. Na persze, ahogy változtatok rajta, megjelenik egy éles szemű látogató, és a helyhiány miatt levett zászlókat keresi.*

– Az állandó bemutató mellett időszakos kiállításokat is rendez. Milyen témakörökben?

– A másik termet valóban időszakos kiállításoknak tartom fenn, most éppen Lengyelországot mutatom be, de tévedés azt hinni, hogy csak nemzetközi anyagot mutatok be. Pénzgyűjteménynek is helyet adtam, hiszen a bankó, az érme is hordozza az ország jelképeit. 1997 óta gyűjtöm a magyarországi települések zászlóit és címereit is. Ennek feloldozásában, rendszerezésében, az adattár kialakításában Hoppál Dezső győri építész barátom segít. Szoktunk történeti kiállításokat is rendezni, bemutatni egy-egy korszak zászlóit, azt, hogy mikor melyik uralkodónak milyen volt a zászlója. 1711-ig készítettük el eddig a vándorkiállítást, amit az országhatáron belül több településen is bemutattunk már (jártunk Debrecenben, Tatán, Szegeden, Győrben, Miskolcon – hogy csak néhány állomást említsek), de szívesen vinnék a bemutatót a határon túli magyar településekre is. Készült kiállítás az erdélyi fejedelmek zászlóhasználatáról, de nagyon izgalmas és a gyűjtemény számára különösen hasznos volt, amikor a két világháború közötti időszakot zászlómásolatokkal idéztük meg. Így került egymás mellé a birodalmi német zászló, Mandzsúria zászlaja (a látogatók erről alig hallottak), az első szovjet-orosz zászló. A másolatokat támogatóink jóvoltából kaptuk meg.

– Ha már a támogatóknál tartunk, árulja el, hogyan, miből működteti a múzeumot?

– A Józsefvárosi Önkormányzat és a Józsefvárosi Kulturális Központ segítségével (főállásban ugyanis ott dolgozom), a fűtés, világítás így megoldott. Ezen kívül sokan támogatnak. Persze, senki ne gondoljon nagy dolgokra! A szomszédban például sokáig működött egy használtcikk kereskedés, a tulajdonos sok rozoga bútort adott nekem, ezek kicsit rendbe hozva ideális tárolók, az irodai bútorokat egy nagy cégnél selejtezőkor vettem fillérékért. A gyűjtemény gyarapítása azonban saját zsebből történik, 1983 óta csak a postaköltség több mint 3 millió forint. Szerencsére az 1999 óta rendezett ország-bemutatókat a nagykövetségek, külképviseletek szívesen támogatják.

– Melyik volt az első ország, amit bemutattott?

– Nepálról készítettem az első bemutatót, amit még az akkori kulturális miniszterük is megtisztelt a látogatásával.

– *Hogyan választja ki a bemutatott országokat?* Mit tesz, ha a téma érdekes, sok jó anyagot gyűjtött össze, de ott a belpolitikai helyzet nem túl stabil vagy a külpolitikájukban vannak kényes pontok?

– Találkoztam már elzárkózó nagykövetséggel, de igazából ennek a múzeumnak éppen az a pozitívuma, hogy itt a nagykövetelek, diplomaták kötetlenül tudnak egymással találkozni, beszélgetni. A megnyitók, előadások alkalmával bezárul a kapu, és nem a politikáé, hanem a kultúráé a főszerep.

– *Az ország-bemutatót tekinthetjük egyfajta kulturális misszionának?*

– Igen, nálam a lényeg az adott ország kultúrájának, hagyományainak megismertetése. 1998-ban kezdtem ezeket az előadásokat szervezni, az elsőt Himnuszok és országok címmel, majd 1999 őszétől rendezem „A Föld országai” című sorozatot. Színes, változatos színvonalas bemutatók ezek: operaénekes, zongoraművész, színművész segít abban, hogy a vendégek jobban megismerhessék az adott országot (legutóbb Bermuda földrajzát, történelmét, irodalmát, mindig felhangzik az ország himnusza, felcsendülnek a helyi népek dalai. Ezekre az előadásokra gyakran eljönnek a nagykövetségek munkatársai, akik szívesen és szeretettel vesznek részt a beszélgetésekben, válaszolnak a kérdésekre. Három éve filmvetítésekkel bővült a kínálat: hát ez szokott megizgasztani, bár éppen arra vagyok büszke, ha mondjuk Svájc földről szerzek egy szép útifilmet. A gyerekekre is gondolok, nekik először az Európai Unióról tartottunk tájékoztató előadásokat, de népszerű a Csodálatos világunk c. sorozat is.

– Ezek után úgy gondolom, kül- és belföldről egyaránt sok látogatót vonz a kiállítás.

– Nem panaszkodom, de jöhetnek többen is, főleg honfitársaim, a külföldiek ugyanis sokkal érdeklődőbbek. Nyáron hazánkban nyaralt a bahreini szultán személyi tanácsadója, aki külön kérte, hadd tekinthesse meg ezt a múzeumot, mert hallotta, hogy van egy magyar ember, aki kitaró ostrom után szerezte meg az ő hazájának zászlóját. Magam reklámozni ritkán tudom a múzeumot, ehhez anyagi forrásaim sincsenek, bár szerepeltem már többször a rádióban, televízióban (még a Fábry Showban is).

– *A magyar múzeumi szakmával milyen a kapcsolata?*

– Esetleges. Vannak olyan muzeológusok (pl. Cs. Köttrá Györgyi történész), akik már felfedezték a gyűjteményben rejlő lehetőségeket, és támogatnak. A Gödöllői Városi Múzeumnak kölcsönöztem zászlót az óceániai kiállításához, velük is nagyon kellemes munkakapcsolatom volt. Egyébként immár 11. éve veszek részt a Múzeumok Majálisán, ott is sok kedves muzeológus ismerőst szereztem. A felsőoktatás és a tudományos testületek jobban érdeklődnek a tevékenységem iránt. 1987-ben felkértek arra, hogy a Magyar Történelmi Társágban tartsak előadást. A Magyar Heraldikai Társaság 1998-tól a gyűjteményben tartotta üléseit, 2003-ban nálunk alakult meg a Kirgiz-Magyar Baráti Társaság, akik programokat is szerveztek a múzeumban. Évek óta tartok előadásokat az ELTE Térképtudományi Tanszékén, és egy ideje tanítok a Nemzetközi Protokoll Főiskolán. És amire még büszke vagyok, 1994-ben megjelent A világ nemzetei című könyvem.

– *A nemzetközi szakma ismeri, elismeri a múzeumot?*

– Tagja vagyok a Nemzetközi Zászlótársaságnak, de a távoli országokban rendezett kon-

ferenciákon (pl. Új-Zéland) személyesen nem tudok részt venni, ezért ott egy kiváló német zászlószakértő képviseli a gyűjteményt. Gerd Fehrens úr az NDK magyarországi nagykövete volt, mellesleg a Magyarországi Zászló Társaság tagja, melynek 2001 óta én vagyok az elnöke. Tudom, ez szépen hangzik, de velem és a már említett német úrral együtt összesen hatan dolgozunk a társaságban.

– *Az önkormányzat megbecsüli a világ első Zászlómúzeumának alapítóját?*

– Nem panaszkodom: az anyagi támogatás mellett 1997-ben a Józsefvárosért kitüntetéssel ismerték el munkámat, de már több ország vezetőjétől kaptam elismerést: Kínából csakúgy, mint Tajvanról, Panamából, Monacóból, Boszniából. Többek között ez az erkölcsi támogatás ad erőt a további munkához.

– *Hogyan tovább?*

– Mit is kívánhatnék? Kapom az újabb és újabb zászlókat, kiváló a kapcsolatom a legtöbb követséggel, a látogatók egy része visszajár, az előadások sikeresek. Talán két dolgot említenék: a helyiséget kinőtte a gyűjtemény, ezért szeretném az anyag egy részét más, megfelelő helyen, állandó jelleggel kiállítani. Vannak elképzeléseim, ami által még többen megismernék a gyűjteményt. És jó lenne, ha a múzeumi szakma rendezvényeire, a kiállításokra meghívást kaphatnék. Talán néhány dologban egymás javára lehetnénk.

(A Józsefvárosi Kulturális Központ / Zászlómúzeum [más néven Balogh-gyűjtemény] hétfő kivételével minden nap megtekinthető 10-18 óra között. Címe: Budapest, VIII. kerület, József körút 68. Telefon: 06-1/3340-159.)

From Founder to Consul Interview with the founder of the Flag Museum

Mr. László Balogh has recently become the Honorary Consul of Hungary in Aruba, partly as a merit and a result of his work and passion: collecting flags. He became interested in geography and different cultures while at school, but he started collecting flags in 1983. He has always been in correspondence with foreign officials which is quite difficult in many cases, that is why some items from the collection are really special ones. The first exhibition of flags, coat-of-arms, coins and related documents was organised in 1994, what is more, in 1995 the Flag museum was opened in Józsefváros. The museum, otherwise called the Balogh Collection, gives a brief overview of national symbols, some of them reflecting political changes as well. The exhibition follows a geographical order, centred around continents. There are only two similar collections worldwide, one in the US, the other one in Belgium, but neither of them is a museum. The founder collects flags, coat-of-arms, and all the related information on the given country, which lays the foundation of his lectures, presentations and museum shows. At present there are 6000 items in the collection. There is a permanent, although occasionally revised permanent exhibition and regular temporary shows. One of the greatest problems is that there is not enough room for storage and exhibition, and although embassies, local government and some individuals are enthusiastic sponsors of the collection, the museum could do with a little more publicity.

Gyerekfoglalkozások a Bajor Gizi Színészmúzeumban

Szebényi Ágnes

Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet sajátos színpolt a múzeumok között. Paradox módon éppen annak a művészeti ágának lenyomatát, emlékeit gyűjti és őrzi, ami oly tűnékeny és ezer szállal a jelenhez kötődik. Latinovits Zoltán fájdalmasan szép megfogalmazásában „a színész minden művészek között a legmúlandóbb játékot játssza. Játéka nyomán nem marad semmi. Léte naponta igazolódik, vagy soha. Élete a vele játszóktól függ. A közönségtől, a kortársaktól. A színész halála után csak emlékek maradnak. Halálával művészete megszűnik. A kortársak halálával emléke is kivész...”

A Bajor Gizi Színészmúzeumban, a színésznek egykori villájában nap mint nap föl idézhetjük „a legmúlandóbb játék” nyomain. A gyerekek élvezettel merülnek el ebben a fantáziát megmozgató mesevilágban. Programjaink összeállításakor egyetlen gondolatot tartottunk és tartunk ma is szem előtt: foglalkozásaink a színházhoz kötődjenek valamilyen formában. Szeretnénk, ha a hozzánk látogató fiatalok megértenék, hogy miként születhetnek csodálatos előadások szenvedélyes, túlradó érzelem és precízen végiggondolt, mértani pontossággal kiszámított értelem bizarnnak tűnő kettőséből. Célunk, hogy bepillantást nyerjenek az előadáshoz vezető hosszú alkotói folyamat egyes szakaszaiba, tudatosítsuk bennük, ez az alkotói folyamat igazi csapatmunka, ahol mindenki

felelős a másikért, s csak egy a fontos: az ELŐADÁS.

Legfőbb vágyunk, hogy megszeressék a színházat, a színészeket, minél gyakrabban járjanak színházba és beavatottként, értő közönségként szembesüljenek mindennel, ami a színpadon történik. Ezek reményében egyre bővülő kézműves sorozatokat kínálunk. Különböző technikájú bábokat készítünk (rendkívül gazdag bábgyűjteményünk ihlette e témát), ami iránt a gyerekek kivül az óvónők és a napközi nevelők csoportjai is érdeklődtek már. Színházi makettet tervezünk, sokszor a tanulók által kiválasztott mese, novella kerül ilyen módon földolgozásra. Színházi kellékek (pergamen, századelő ékszerei, legyező, táncrend), színlap, jelmezek, commedia dell arte - maszk tervezése, kivitelezése még a kínálatunk része. Rendszeresen tartunk játékos feladatokkal tarkított tárlatvezetést. Jó házigazdaként szeretnénk, ha többet tudnának rólunk, ha úgy tetszik, egyfajta „beavató” sétára invitáljuk az érdeklődőket. A legizgalmasabb mindebben, hogy ugyanarról a témáról hányféle módon lehet beszélni, attól függően, kik a hallgatónk, nyugdíjasok, gimnazisták vagy éppen óvodások.

Múzeumi majális, 2005.

A színháztörténethez kapcsolódóan jelmeztörténeti kurzust indítunk. Az ókortól kezdve az egyes kultúrtörténeti korszakokat dolgozzuk föl. Beszélgetés, vetítések, kézműveskedés egyaránt szerepet kap e sorozatban. A *Mesétől a színpadig* című program a „színházcsinálás” folyamatát valósítja meg a gyerekekkel a kiválasztott történet dramatizálása, bábok, díszletek tervezése, megalkotása, szereposztás és szövegtanulás során.

E programmal jelenleg két iskolában is jelen vagyunk, októberben kezdtünk havi 1-2 foglalkozást, továbbá a tanév végi bemutató előadást tekintve ez igen intenzív és nagy lélegzetű vállalkozás. A *Mesélő tárgyak bűvöletében* elnevezésű foglalkozás időutazást takar. Visszaröpít minket a színházi világ hőskorába, dédanyáink idejébe. A korabeli színházon túl a régi idők hangulatát idézzük meg a gyerekek számára már névről sem ismert tárgyak segítségével. A program része egy kis illemtanóra, mire ügyeltek száz éve, mire ügyelünk ma társas kapcsolatainkban: Továbbá korabeli fotók között válogatunk, jelmezbe bújhatnak a gyerekek, sétapálcát, keménykalapot, napernyőt, legyezőt próbálhatnak ki. Jelenleg ez a legkedveltebb programunk. Érdekes és elgondolkodtató, hogy a

Részlet a 2005. évi rajzpályázatból

mi modern, farmernadrágos leánygyermekünk magukra öltve egy-egy hosszú szoknyát, minő átalakuláson mennek keresztül. Nőkké érnek percek alatt, mozgásukban kecsesség, báj, elegancia. Élmény nézni őket.

Immár másfél éve havi rendszerességgel családok számára is megnyitjuk a kapukat. Minden hónap harmadik vasárnapján az évkör jeles napjait dolgozzuk föl élő muzsikával, dramatikus játékokkal, kézműves foglalkozásokkal. Nagy örömünkre szolgál, hogy rendszeresen visszatérő családokkal találkozunk, egyre bővül a múzeum baráti köre, akiket minden eseményünkről tájékoztatunk. Évente egyszer, kora tavasszal rajzpályázatot írunk ki iskolások számára. Elsősorban aktuális időszaki kiállításainkhoz kapcsolódó témát választunk. Az idei feladat Bartók Béla születésének 125. évfordulója tiszteletére *Balázs Béla: A fából faragott királyfi* című művének képi megjelenítése. A legszebb raj-

zokból kiállítást rendezünk, ami a tanév végéig megtekinthető.

A magyar színháztörténetet, a kortárs színházat népszerűsítendő színházi vetélkedőt hirdettünk tavaly általános iskolásoknak, idén középiskolásoknak.

Mi szeretjük a színházat, és vannak álmaink arról, hogy a gyerekekkel is megszerettessük, mert a színházrólunk szól, vágainkkal, álmainkkal szembesít, mindazzal, amit nem szabadna földadnunk, legyünk bár kicsik vagy nagyok, szépek vagy csúnyák. Egyre nehezebb föllelni a világban a jót, a tisztát, egyszerű igazságokat. De keresni kell fáradságtalanul. A színház segít.

Déryné írja valahol: *„A színészek számára külön rezervátumot kellene létrehozni, talán egy szép házat, nagy park közepén – ott élnének együtt és egymással, amikor nincsenek a színházban.”*

Mi is vágyunk egy rezervátumra, addig megfölgárunk a Bajorba.

Workshops for Children at the Gizi Bajor Actors' Museum

The Hungarian National Museum and Institute for Theatre History has undertaken a very special task: to preserve and represent probably the most temporary and fragile genre of art which is connected to the moment and disappears immediately. The museum is situated in the villa of the great actress Gizi Bajor. There are a series of events where children are targeted with a series of attractive, enjoyable, creative activities like dramatising tales, preparing props, puppets, scenarios, models, costumes etc. involving a lot of playing, acting, thinking and entertainment, all this in order to bring up the next generations of theatre-goers and theatre-lovers, making them understand that for theatre people only one thing matters, the show, and they work together very hard, relying on their passion, feelings and sensibility. The participants of these workshops would have an insight and an understanding of this progress which helps them become real theatre fans.

Az Országos Műszaki Múzeum foglalkozásai a Fizika Évéhez kapcsolódóan

Szunyogh Gábor

Ismeretes, hogy Albert Einstein korszakalkotó felfedezéseinek századik évfordulója alkalmából az UNESCO a 2005-ös esztendőt a *Fizika Évének* nyilvánította. Felkérte tagállamait, hogy igyekezzenek minél több olyan rendezvényt szervezni, melyekkel közelebb hozhatnák a fizika gondolatvilágát a mindennapi emberekhez. Márpedig erre nagy szükség mutatkozik, hiszen a legtöbb ember számára a fizika nem más, mint elvont képletek érthetetlen „kavalkádjá”, amit csupán néhány „beavatott” tud megérteni. Különösen fájó, hogy – amint felmérések tanúsítják –, a tantárgyak népszerűségi listáján a fizika az utolsó helyen áll.

Az Országos Műszaki Múzeum kollektívája, egyetértve az UNESCO felhívásának szellemével, a 2005. évi programjait a fizika népszerűsítésének jegyében szervezte. Kiállításaink témája neves fizikusaink és a fizika eredményeit közvetlenül hasznosító mérnökeink munkássága köré csoportosult, múzeumi foglalkozásaink gerincét pedig látványos fizikai kísérletek adták. Bár első pillanatban szokatlannak tűnik, hogy miért „avatkozik be” egy múzeumban abba, ami alapvetően az iskoláknak, egyetemeknek lenne a feladata, de a kísérletezés egy sajátos, általunk kialakított formája (melyet száz évvel ezelőtti fizikaórának nevezünk) igenis szervesen illeszkedik múzeumunk új irányvonalába. Kóczyáné dr. Szentpéteri Erzsébet főigazgatónk vezetésével ugyanis arra törekszünk, hogy gyűjteményeink minél jobban hasznosuljanak az oktatásban: raktárainkat tanulmánytárrá alakítjuk, a műszaki

felsőoktatási intézmények több hallgatóját aktívan bevonjuk múzeumunk munkájába, szorosabbra fűzzük kapcsolatainkat a főiskolákkal, egyetemekkel.

A Száz évvel ezelőtti fizikaóráink alapfogalata az, hogy a kísérletekbe bevont műtárgyaink keresztül a foglalkozások résztvevői bepillantassanak hazánk iskoláit a XIX. század második és a XX. század első felében jellemző oktatási milióba. Ezeknek az iskoláknak, ill. kiváló tanáraiknak köszönhető az a lendületes fejlődés, mely a magyar fizika páratlan sikerű, Nobel-díjas felfedezéseket is eredményező fejlődéséhez vezetett. Sajnos napjainkra megváltozott a helyzet: a mai fizikaórákon tanulóink kísérletek helyett többnyire csak táblára rajzolt ábrákat és képleteket látnak; a fizikaszertárak szekrényeiben „Csipkerózsika álmukat” alusszák a szép régi berendezések. Száz évvel ezelőtti fizikaóráink során megpróbáljuk felébreszteni Csipkerózsikát.

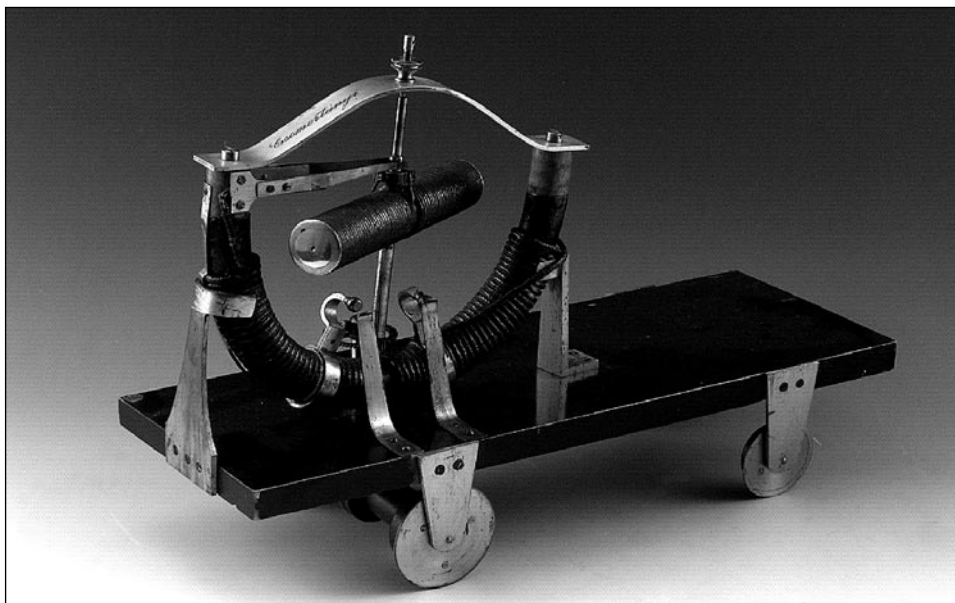
Annak érdekében, hogy valóban kihasználjunk minden lehetőséget a fizika népszerűsítésére, többféle „műsort” készítettünk elő.

1.) Az egyik, elsősorban szabadtéri foglalkozásokra alkalmas, különösen olyan esetekre, amikor várhatóan nagy létszámú, de fizikai előképzettségében heterogén közön-

Kísérletek a magdeburgi féltekékkel a múzeumi majálison
Experimenting with the Magdeburg hemispheres at the Museum Day Festival

ség előtt kell szerepelniük (pl. múzeumi majálistikon). Egyik legnagyobb látványossága a *magdeburgi féltekékkel elvégzett híres kísérlet megismétlése* (az Országos Műszaki Múzeum restaurátor műhelyében készült másolattal). Lényege, hogy két, lazán összeillesztett

Jedlik-féle elektromos kocsi – The Jedlik electric car

réz félgömb belsejéből kiszivattyúztuk a levegőt, azaz a gömb belsejét evakuáljuk. A külső légnomás a félgömböket olyan erővel szorítja egymásnak, hogy csak nagy erővel húzhatók szét. Ezzel a kísérlettel cáfolta meg Otto von Guericke – Magdeburg polgármestere – mintegy 350 évvel ezelőtt Arisztotelész azon állítását, mely szerint vákuum nem létezhet, mert a természet „irtózik az ürtől”. A hatalmas összeszorító erőt látogatóink maguk is megtapasztalhatták: hiába próbálták a félgömböket széthúzni (néha egyszerre 15-20 gyerek is belekapaszkodott a gömbhöz rögzített kötelekbe), erőfeszítéseik sikertelenek maradtak. Egy csap kinyitásával azonban (visszaengedve a levegőt) mindenki meglepetésére a félgömbök maguktól szétestek. E kísérlet igen nagy népszerűségnek örvendett: a múzeumi majális idején öt percenként váltották egymást a „kötélhúzó” csoportok. (Tudomásom szerint az eredetivel megegyező alakú és méretű féltékkel Magyarországon korábban csak a hazánkba látogató Guericke-társaság tartott bemutatót 2003-ban Szombathelyen).

A majálison működtetünk egy másik, történelem órákon is gyakran említésre kerülő, de szinte sohasem látható eszközt: alexandriai Héron gőzgépet, az eolipilt. Maga a gép – Héron leírása szerint – egy függőleges tengely körül forgatható, oldalain kis kifúvó nyílásokkal ellátott rézgömb. Ha belsejébe vizet töltünk, majd felforraljuk, akkor a kiáramló gőz a gömböt forgásba hozza. E kis „gőzturbinát” gyakran hozzák fel példaként arra, hogy ha a társadalom még nem érett meg egy-egy technikai újításra, akkor az csak „játék” marad, gyakorlati hasznosítására nem kerül sor. Didaktikai jelentőségén túl azért is érdemes volt bemutatni, mert közönségünknek mindig nagy meglepetést – a gyerekeknek pedig nagy örömet – okozott, amikor nagy sisterséggel, pöffeléléssel beindult a masina forgása. (Az eolipil tipikusan szabadtéri foglalkozásokra való, mert füstje, ill. perzselő gőze tanter-

mi vagy múzeumi helyiségben veszélyes lehet a közelállókra.)

2.) Kisebb, bizonyos fizikai ismeretekkel már rendelkező csoportok részére valódi tantermi foglalkozásokat készítettünk elő, melyeken nevezetes vagy tudománytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű eszközöket hoztunk működésbe. A fő cél ezek esetében már nem a látványos szórakoztatás, hanem az ismeretátadás. Röviden összefoglaltuk a berendezések kialakításának, feltalálásának történeti körülményeit, működésük megértéséhez szükséges legfontosabb tudnivalókat, valamint értékeltük a tudomány és a technika fejlődésében betöltött szerepüket, mindennapjainkra kifejtett hatásukat. Erre annál is inkább szükség van, mert az emberek többsége ugyan hallott nagy fizikusaink találmányairól, de hogy mi is azok lényege, hogyan néznek ki, milyen folyamatok zajlanak bennük, azt már aligha tudják.

Bemutattuk pl. a *világ első villanymotorját*, a „villamdelejes forgonyt” (amit Jedlik Ányos készített 1829-ben), és egyidejűleg üzembe hoztuk másolatát. Felvázoltuk azt a problémát, melyet a korabeli fizikusok nem tudtak megoldani (nevezetesen, hogy elektromágnesekkel tartós forgómozgást állítsanak elő), majd ismertettük azt a roppant szellemes és egyszerű készüléket, mellyel Jedliknek mégis sikerült megtalálni e feladat kulcsát. A résztvevők kezükbe vehették a motor alkatrészeit, sőt, maguk is beindíthatták, ha kedvük tartotta. Működése közben mindenki átláthatta azokat az eredeti ötleteket, melyekkel Jedlik elhárította az elektromos eredetű forgómozgás létrehozásának korábbi akadályait, nevezetesen az automatikus áramirányváltás (kommutáció) megoldását, és a szinte sűrűdásmentes árambevezetés higanykádas kialakítását.

Nagy sikert aratott Jedlik villanymotorral hajtott *elektromos kiskocsija* is, amint az eredeti példány mellett nagy zörgéssel, csattogással útnak indult hasonmása. E szerkezetek szó-

szerint idézték a száz évvel ezelőtti fizikaórák atmoszféráját, hiszen Jedlik és Eötvös idejében ezeket valóban használták az oktatásban.

A száz évvel ezelőtti fizikaórák során Eötvös Loránd három különféle ingájával is kísérleteztünk. Az *Eötvös-inga* fogalmát szinte mindenki ismeri, de lényegét, felépítését a többség számára titok övezi. „Hazafias kötelességünknek” tekintettük tehát, hogy minél több ismeretet átadjunk erre vonatkozólag. Bár kiállításainkat két inga is „díszítette”, de éreztük látogatóink csalódottságát, amikor hiába keresték rajtuk magát az ingát. Az Eötvös-inga ugyanis annyira érzékeny műszer, hogy védelmét szolgáló tokozása lényegét teljesen elrejtí. Készítettem ezért egy demonstrációs „csontváz-ingát”, mely méretében, kialakításában ugyanolyan, mint a valódi, de burkolata fel van bontva, így jól látható, megtapintható, mozgatható belsejének minden fontos eleme. E modell fából készült, kihangsúlyozva a valódi ingától való különbözőségét: még véletlenül se gondolhassa senki, hogy ez az „igazi”. Jól látható a műszer „lelkét jelentő” torziós inga: egy vékony, rugalmas (un. torziós) szálon felfüggesztett, vízszintesen elhelyezett rúd, melynek két végén (akár egy mérleg karjain) egy-egy súly található. Bemutatható, hogyha ezt a rudat kilendítjük egyensúlyi helyzetéből, akkor vízszintes síkban (azaz a torziós szál mint tengely körül) lengő mozgást végez. A modellen láthatók (és kipróbálhatók) mindazok a szerkezeti elemek, melyek a torziós lengések fizikai jellemzőinek (lengésidejének, maximális kitérésének és egyensúlyi helyzetének) észleléséhez szükségesek, így közérthetően elmagyarázható az Eötvös-inga működésének elve. Nyilvánvaló, hogy a modell nem alkalmas igazi gravitációs mérésekre, de mivel az ingarúd végein lévő súlyok – az eredetitől eltérően – nem aranyból, hanem mágnesezhető vasból készültek, egy erős mágnessel mégis be lehetett mutatni mindazokat az effektusokat, melyek az igazi Eötvös-inga használata során előadódnak. Végül is leegyszerűsítve ugyan, de be lehetett vele mutatni egy Eötvös-ingás méréssorozatot. (Tudomásom szerint Eötvös-ingáról ilyen hű oktatómodell eddig még nem készült.)

Kísérleteket végeztünk Eötvös Loránd kiváló pedagógiai érzékét bizonyító másik két ingával is: az *Eötvös-féle kosaras ingával*, valamint az *Eötvös-féle kettős ingával*. Mindkettő bonyolult fizikai törvényszerűségek egyszerű megértését és látványos mérését szolgálja. A kosaras ingával a szabadon eső testek gyorsulása mérhető laboratóriumi körülmények között, a kettős inga pedig az un. fizikai ingák lengésidejét befolyásoló tényezők tanulmányozására alkalmas.

A száz évvel ezelőtti fizikaórák anyagában számos további kísérletre is sor került. Jedlik villanymotorjának előzményeként (a technikai fejlődés folyamatosságát demonstrálandó) üzembe helyeztük *Bourbose elektromágnesekkel működő „gőzgépet”*, amely szerkezetében

A gőzgépek működésének magyarázata
Explaining the mechanism of steam-engines

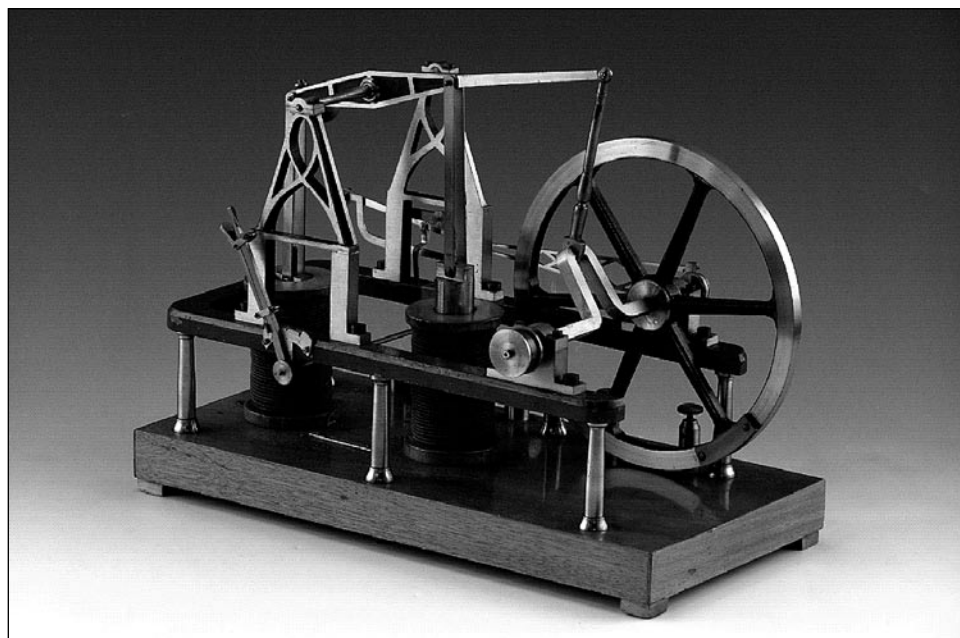
tökéletesen megegyezik a korabeli gőzgépekével, de dugattyút nem a gőz, hanem elektromos tekercsek mágneses vonzóereje mozgatja. Előállítottuk a híres *Chladni-féle porábrák*at egy XIX. század közepének időszakából való eszközzel, melyen a hangszerek rezgésének törvényszerűségei váltak láthatóvá. Megforgattunk egy százötven éves *foszforoszkópot* a kristályos saját fényének (foszforeszkálásának) észlelésére és mérésére, tanulmányoztuk a forgó mozgás fizikáját egy *centrifuga gépen*, stb. Befejezésül befűtöttük egy kis gőzgép kazánját, és nagy-nagy örömet szereztünk látványával foglalkozásaink aprajának-nagyjának, amikor félelmetes sietéssel közepette ezernyi kicsi alkatrésze mozgásba lendült.

3.) A fizikában már komolyabb előképzettséggel rendelkezők részére *Fizikai mérések száz éve és napjainkban* címmel rendhagyó gyakorlatokat tartottunk a Budapesti Műszaki Főiskola Bánki Donát Gépészmérnöki Főiskolai Karának fizika laboratóriumában. Raktárainkból előkerestük azokat a műszereket, melyekkel ugyanazokat a fizikai jelenségeket tanulmányozták a XIX. század végén, mint amit a főiskola hallgatói a jelenlegi tanmenet szerint vizsgálnak. Egymás mellé helyezve a régi és a korszerű eszközöket, egyidejűleg végeztünk méréseket velük. Ezáltal a főiskola hallgatói összehasonlíthatták a mérés-technika fejlődésének előnyös és hátrányos oldalait: egyfelől a pontosság fokozódását, a mérések lebonyolításának egyszerűsödését, a műszerek strapabíró képességének növekedését, másfelől a fizikai valóság fokozatos „eltűnését”, a kísérletezés romantikájának és a műszerek szépségének elvesztését. Összevetettük a színképelemzés, a feszültség- az áramerősség- és az ellenállásmérés módszereiben és eszközeiben bekövetkezett változásokat. Felépítettünk elektromos rezgőköröket

XIX. századi és mai áramköri elemekből, majd mindkettőn lefolytattuk a rezonanciavizsgálatokat. Terítékre került a hőtágulás, a körfolyamatok fizikája, az elektroakusztikai berendezések fejlődése, stb.

A foglalkozások általában egy-másfél óra időtartamúak voltak, a rendelkezésre álló időtől függően. Az eszközöket (biztonságosan becsomagolva) személygépkocsival szállítottuk az előadások színhelyére. A „tanár” szerepét jómagam láttam el, a kísérletek lebonyolításában Mladek László másodéves gépészmérnök hallgató segédkezett. A közönség szervezés feladatát Borók Zsuzsa múzeum-pedagógus látta el. A kísérletek során alkalmazott tárgyak (összesen 25 db) többsége az Országos Műszaki Múzeum tulajdonát

Gőzgépszerű elektromos motor
Steam engine-like electric engine

képezik, de néhány más intézménytől származik. Ezúton szeretném megköszönni dr. habil Kovács László professzor úrnak, a Berzsenyi Dániel Főiskola Fizika Tanszéke vezetőjének, hogy kölcsönadta az Eötvös-féle ejtő inga és az Eötvös-féle kettős inga másolatát, valamint dr. Jeszenszky Sándornak, a Magyar Elektrotechnikai Múzeum nyugalmazott igazgatójának, hogy rendelkezésünkre bocsátotta Jedlik Ányos villamdelejes forgonyának és villamoskocsijának működőképes modelljét.

Events of the Hungarian Technical Museum in Connection with the Year of Physics

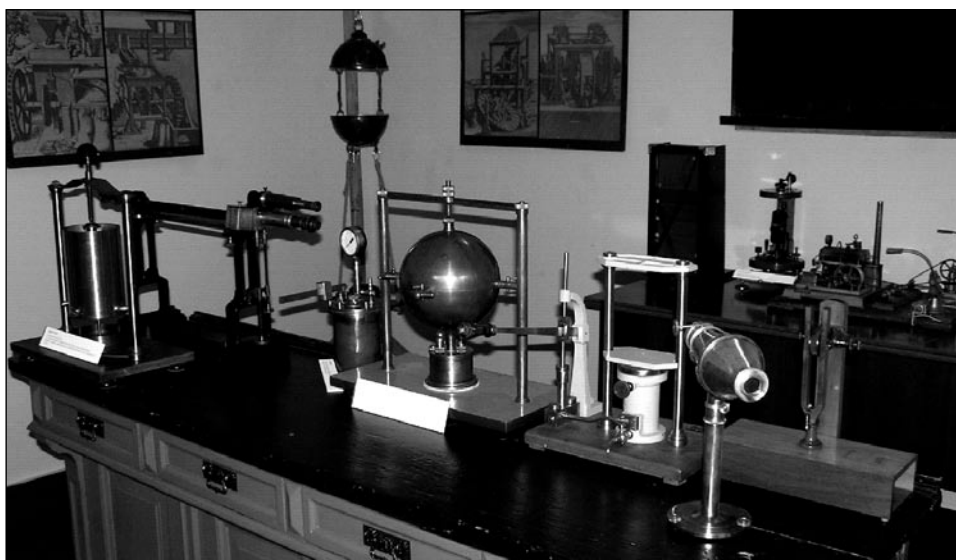
The UNESCO declared the year 2005 as the Year of Physics, aiming at bringing physics closer to people through a series of attracting events where everybody can discover that physics is much more than a highbrow subject for a limited circle of scientists. The Hungarian Technical Museum set its objectives for 2005 in the framework of making physics more popular with visitors. The exhibitions focussed on renowned physicists and engineers who contributed to technical development, while museum workshops were centred around spectacular experiments in the different fields of physics. One of the main objectives of the museum is to become an auxiliary resource and a co-operative partner in education. The series called “Physics lessons from a hundred years ago” created an atmosphere that simulated the academic environment from the late 19th, early 20th centuries, using the equipment and the knowledge of the time. One part of the shows was designed for open-air venues, for larger and less “initiated” audience, mostly based on attraction. Those who had had some background in physics were offered real classroom situations where they had the chance to entertain and learn at the same time. Practical laboratory workshops, carrying out measurements and comparing old and modern equipment, technology and methods, attracted the most trained and interested audience who wished to really deepen their knowledge of their subject.

Szellemi családfa

Kiállítás és fizikaórák a Nemzeti Múzeumban

Borók Zsuzsa

Az Országos Műszaki Múzeum nagy lehetőséget kapott a bemutatkozásra azzal, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezhetette a *Szellemi családfa – Jedlik Ányos és Eötvös Loránd hatása a magyar fizikára* című kiállítását. A kiállítás a Nemzeti Múzeum előtt a Magyar Szabadalmi Hivatal konferenciaterében volt látható, de a terem méretei és korlátozott látogathatóság miatt nem is gondolhattunk arra, hogy múzeumpedagógiai programot szervezzünk a kiállításához. A Nemzeti Múzeumban gyökeresen más helyzet előtt álltunk. A kiállítás területe az eredeti koncepció szerint az Apponyi terem és az azt megelőző folyosó lett volna, ami végül kiegészült az Apponyi terem melletti kis helyiséggel. Ezt fizika tanteremnek rendeztük be, melynek hitelessé tételében a terem mére-

Előkészületek a száz évvel ezelőtti fizikaórához – Preparing for the physics lesson 100 years ago

A száz évvel ezelőtti fizikaóra tanterme – The physics class room 100 years ago

te, a kísérleti tárgyakkal megrakott laborasztal, a falra helyezett tábla és a szemléltető képek egyaránt segítségünkre voltak.

A 'fizikaterembe' bemutató, kísérletező fizikaórákat terveztünk, korabeli eszközökkel, illetve másolataikkal, Szunyogh Gábor muzeológus, a kiállítás rendezőjének tolmácsolásában. Az óráknak komoly hagyománya volt, mert azokat már tavasszal a Budapesti Műszaki Főiskola Bánki Donát Gépészmérnöki Karán, azt követően a Múzeumi Majálison, majd a Műszaki Múzeumban is nagy sikerrel, több száz fő részvételével megrendeztük. Célunk az volt, hogy a fizikaórák segítségével megidézzük azt a szellemi miliót, melyben a magyar tudomány bölcsőjében korszakalkotó felfedezések születtek, majd váltak a gyakorlatban is használható találmányokká.

Előszörban a középiskolás korosztályt sze-

rettük volna megcélolni a Nemzeti Múzeumban rendezett fizikaórákkal, hiszen ők azok, akik már komolyabban rendelkeznek fizikai előismeretekkel, másrészt ők képviselik azt a nemzedéket, akiket legnehezebb a múzeumi foglalkozásokba bevonni. Érdeklődésük felkeltéséhez szerettük volna, hogy a kiállított tárgyakat, ill. másolataikat a diákok „testközelből” láthassák, tapinthatassák; a leghíresebb tudósok nevéhez kötődő kísérleteket saját szemükkel követhessék nyomon. Fontosnak tartottuk, hogy a korabeli (a XIX-XX. század fordulójának) fizikaoktatásában feltehetőleg jelentős szerepet játszott kísérleti eszközöket szerepeltessünk és működtessünk. Végül, de nem utolsósorban – ahogy a kiállítás címében is utaltam rá – tájékoztatást adjunk hazai neves tudósok, meghatározó tanár-egyénségek alkotta „szellemi családfáról” és a kiállításról.

A kiállítás időtartama alatt három héten át szerdánként három-három alkalommal tartottunk bemutató órákat, melyeken kb. 320 fő vett részt. Legnagyobb számban középiskolai diákok érkeztek, de nagy számban képviseltették magukat általános iskolai csoportok és felnőtt látogatók is.

A kiállítás és a fizikaórák a vendégkönyvi bejegyzések alapján is sikeresnek mondhatók. Természetesen lehetett volna még jobban, még szebben is megszervezni, elkészíteni, akadtak hibák is; mindezek ellenére jó emlékekkel zártuk a kiállítást. A nagy érdeklődésre való tekintettel, reményeink szerint további fizikaórákat rendezünk, hogy azok a diák és felnőtt csoportok is részt vehessenek, akiknek eddig nem volt rá alkalmuk. Várjuk mindannyiukat szeretettel! (Érdeklődni lehet Borók Zsuzsa múzeumpedagógusnál, Országos Műszaki Múzeum, 1117. Bp. Kaposvár u. 13-15. T: 204 40 95. www.omm.hu; borokzsuzsa@nadir.hmst.hu)

Intellectual Family Tree
Exhibition and Physics Lessons in the Hungarian
National Museum

The National Technical Museum was given a special opportunity to bring its exhibition Intellectual Family Tree – The Impact of Ányos Jedlik and Loránd Eötvös on Hungarian Physics. Three halls were dedicated to the enormous influence and initiation of these two outstanding figures of natural sciences, the third one was arranged as a physics lecture-room, where the museum professionals of the Technical Museum followed the footsteps of the inventors: making the experiments Eötvös or Jedlik made. Probably these lessons were the most popular of the exhibition, so the organisers are determined to continue with the experiments, but from now on at the Technical Museum.

Kincskereső vasárnap Születésnap a Néprajzi Múzeumban

Benkhard Ágota

Ornamentika, motívum, stílus, akvarell – egészen mást jelentenek ezek a szavak az öt éves gyermeknek és az ötvenévesnek, a „közönségnek” és a szakmabelinek. Éppen ezért találta meg mindenki a maga örömét azon a napon, melyet a Néprajzi Múzeum immár negyedik éve sajátjaként ünnepel. Március 5-e emlékezetes és ünnepi számúra azért, mert 1872-ben e napon nevezték ki Xántus Jánost igazgató-órré a Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának élére. E neves napot a Néprajzi Múzeum születésnapjának tartjuk.

Március 5-én minden évben rendkívül színes és színvonalas programmal, izgatottan várja a gratulálni érkezőket az Ünnepelet. Előző nap szorgos kezek még elvégzik az utolsó csinosítgatásokat, másnap pedig már kora reggel díszbe öltözik a múzeum, s úgy várja az őt ünnepelni érkezőket. Jönnek kicsik és nagyok, fiatalok és idősebbek, családok, gyerekcsoportok, külföldiek.

Idén az ünneplés és a mosolyok közepette azért el-elmélázott az ünnepelet, s kis szomorúság is vegyült örömeibe: kedves barátjától, Huszka Józseftől kellett hosszú idő után elbúcsúznia. Ezért sírt az egyik szeme, a másik viszont nevetett, mert a reggeltől estig tartó ünnep nagyrészt Huszka Józsefnek is szólt. Gyerekek térdeltek az aula közepén könyvékig festékesen, egész délelőtt díszítve az „Öltöztető mintakincs” program előre

*Könyvékig festékesen. „Öltöztető mintakincs”
Stained all over. "Sample treasure for dressing"*

*Huszka József, a rajzoló gyűjtő kiállítás katalógusának szakmai bemutatása
The presenting of the exhibition catalogue „József Huszka, the drawing collector*

odakészített óriási kartonjait (kedvencem a két éves Noncsi munkája, aki elmélyülten festette egyre nagyobbra és egyre kékebbre figurájának méretes cipőjét...). „Öltöztetni” – azaz Huszka-motívumokkal kifesteni a kartonra megrajzolt alakokat – a Budai Rajziskola tanárai és diákjai segítettek. Gyerekek rohantak fel-alá a *Huszka József, a rajzoló gyűjtő* című kiállításban (szüleik utánuk), kezükben lapokkal, hogy a „Minta-kincskereső” előrajzolt motívumait megtalálják,

kiegészítsék, majd kiszínezzék – a gyönyörűen kidolgozott motívumok Hellenbach Gabi munkáját dicsérik. A jó munkáért természetesen jutalom is jár: tiszteletjegy a március 17-étől már látható *Síppal, dobbal, didzseridóval...* című nemzetközi hangszerkiállításra. „Motívumvarázslás”-ra is hívtuk a gyerekeket (örök öröm, hogy ilyenkor szülei is legalább annyira élvezik a programot, mint csemetéik), akik rézlemez alapra satírozták *A magyar nép hagyományos kultúrája* állandó kiállítás kiválasztott motívumait Tóth Mariann segítségével.

Legendák és anekdoták elevenedtek meg, s a múzeum tovább mosolygott. „Személyes néprajz – Kutató a terepen” címet kapott az a program, melyen az ünnep házigazdái neves kutatókkal beszélgettek családiasabb körben. A hallgatóság ezeket az órákat idő- és térbeli utazásként élte meg, minthogy a meghívott vendégek: Vargyas Gábor, Halmos Béla és Voigt Vilmos azzá is tették. Szakmai „titkokra” derült fény a második emeleten elhelyezett kivetítő és egy webkamera segítségével is, melyek a textil-, majd a bútorrestaurálás munkálataiba engedtek bepillantást. Erre a programra is rendkívül sokan voltak kíváncsiak, s mivel nem elégedtek meg a kivetítővel, Gaál János restaurátornak köszönhetően a látogatók bent a műhelyben emberközelben kísérhették végig a restaurátori munkálatok egy részét.

A délelőtti programok kavalkádjában első sorban (de nem csupán) a szakmát várta a *Huszka József, a rajzoló gyűjtő* katalógusának bemutatása két szaktekinetly, Kósa

László, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Basics Beatrix, a Budapesti Történelmi Múzeum főigazgató-helyettesének részvételével a díszteremben. Közvetlenül ezt a programot követte a *Síppal, dobbal, didzseridival... Magyar kutatók a Kárpát-medencén kívül* CD bemutatója, melyet Felföldi László, az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos igazgatóhelyettese tartott. A zene természetesen itt is hangsúlyos szerepet kapott: a Nyíregyházi Főiskola Ének-Zene Tanszékének népzene szakos hallgatói színesítették a programot előadásukkal. *Sípos János* a díszterem előtti galérián elhelyezett kamarakiállítás kapcsán beszélt Bartók népdalgyűjtő útjairól. A földszinti folyosón, ahol minden évben helyet kap az „Új szerzemények” kamarakiállítás, Fejős Zoltán főigazgató és Balázs György főigazgató-helyettes ismertették a szakma előtt a múzeum új szerzeményeit és kiadványait.

„Szindbád utazásai”. Búcsúzik a Huszka-kiállítás
 "The Travels of Sindbad". The closing of the Huszka-exhibition
 Fotók – Photos: Sarnyai Krisztina

„Világszárnya, az égitehetszabadtó”. Az Évkerék Társulat előadása
 „Wing of the World, the Liberator of Celestial Body. The presentation of the Évkerék Company

A Huszka-kiállítás tárlatvezetései búcsúzó hangulatban teltek. Hatalmas tömeg érkezett a délben induló vezetésre, a csoport végét szinte nem is lehetett látni. Délután „Szindbád utazásai” során utolsó útjára hívta a közönséget Huszka József: a Makám-koncert folytatásaként az énekesnő, Bognár Szilvi teremről teremre gyönyörű hangjával kísérte a kiállítás kurátorait s a közönség velük búcsúzott el a százötven éve született magyar ornamentika kutatójának hagyatékától, ezzel mintegy „bezárva” a kiállítást.

A legendák, mesék világának nincsenek határai, mindenfelé el lehet benne barangolni: a „Személyes néprajz” vendégei kutatásaik terepére vittek bennünket, a „Műhelyitkok” a restaurátorok világába, a búcsúzó tárlatvezetések olyan erdélyi falvak-

ba, ahol Huszka József gyűjtött, az Évkerék Társulat pedig a Kallós Zoltán által gyűjtött „Világszárnya, az égitehetszabadtó” mesejátékkal a moldvai csángók közé. Aki kedvet kapott, még moldvai táncokat is járhatott a mesejáték után a Somossal és a huszonnégy fejű sárkánnyal.

Délután újabb vendégek érkeztek köszönteni az Ünnepeket, ezáltal egyenesen a díszterem felé véve útjukat. Itt kezdődött a Népi Hagományokért Alapítvány által 2005-ben támogatott kutató, Tari János filmjének bemutatója, a *Bolondmalom – Műanyagba mentve* vetítése. Tari János „Néprajz mozgóképen” végtelenített összeállítását a 105-ös teremben, valamint kihelyezett képernyőn is egész nap figyelemmel kísérhették az érdeklődők. A délutáni szakmai program a 2006. évi Bányai Zsigmond-díj átadásával folyta-

tódott. A díjat idén *Szulovszky János* kapta „A magyar kézművesipar története” című kötet megszervezéséért, szerkesztéséért és a kötetben szereplő tanulmányaiért. E két szakmai program házigazdája Bodó Sándor, a Népi Hagományokért Alapítvány kuratóriumának elnöke és Fejős Zoltán főigazgató volt. A szakmai közönség az este folyamán még egyszer hallhatta a Makám zenéjét, akik ezúttal a díszteremben adtak koncertet.

Ünnepelni csakis akkor a legjobb, ha az egész világ együtt örül velünk, és azt érezhetjük, hogy az a nap igazán csak a miénk. Születésnapból mindenkinek csak egyetlen jár egy évben... Kint szakadt a hó, de a több mint ezeröttszáz fős ünnepelő tömeg örömmel jött el köszönteni. Ajándékaik, a „felöltöztetett mintakincsek” most is mosolyogva őrzik a nap emlékét. Jövőre megint lesz születésnap: a Néprajzi Múzeum már most tervezgeti, 2007-ben vajon mivel várja a köszöntésére érkezőket. Egy dolog biztos: mint jó házigazda, a valódi csemegekéről jövőre is gondoskodik.

Treasure Hunting Sunday Birth Day Celebration in the Museum of Ethnography

The 5th of March is an important day in the history of the Ethnographical Museum. In March 1872 János Xántus was appointed manager of the Ethnographical Department of the National Museum. Thanks to his activity and work the basis of a future museum were laid down. So, for many ethnographers, this date is the birthday of the museum. On the 5th of March 2006, several shows and programs were dedicated to this birthday: special guided tours by museum professionals, informal talks with well-known professors of ethnography, presentations of museum publications, film premieres and even a concert were held in front of the celebrating crowd.

Nemzetközi kapcsolatok

Magyarországi Mária Pozsonyban

Basics Beatrix

A Budapesti Történeti Múzeumban 2006 januárjában bezárt, majd jó három hét múlva, február másodikán Pozsonyban megnyílt az a kiállítás, amelynek főszereplője a címek szerint egyazon történelmi személyiség. Aki itthon Habsburg Mária, Mohács özvegye volt, az Pozsonyban azt a nevet viselte, amelyen élete legnagyobb részében ismerték. Örömmel és izgatottan vártam, vajon milyen lesz a rendező szándéka szerint művészettörténeti szempontú tárlat.

A helyszín hasonló: uralkodói, illetve főúri palota felújított, átépített szárnya. Az átépítés időpontjának eltérése jól érzékelhető – Pozsonyban vadonatúj enteriőr fogadja a látogatókat, s ez a nagyon visszafogott, semleges, szinte steril környezet fontos részé lett a kiállításnak.

Az alacsony, kis alapterületű terem hófehér falain széles fehér paszpartuba foglalt, natúr fenyőfa keretezésű grafikák függenek, és egyszerű nagy üvegkubusokba zárva láthatjuk a könyveket, címeresleveleket, vagy éppen egy-egy ötvöstárgyat, pecsétet. A műtárgyfeliratok átlátszó fóliára nyomtatva jelennek meg a falon, mintha nem is a hagyományos értelemben vett feliratok lennének. Vannak olyan falfelületek, amelyek nem is kaptak műtárgyat, vakító fehérségüket részben textilborítás enyhíti. Ez a szigorú egyszerűség akár kedvezhetne is a műtárgyaknak, hiszen a látogató figyelmét semmi nem terelheti el róluk. Ez akkor lenne igazán

célravezető, ha a bemutatott művek jelentősége ezt mindenképpen megkívánná, itt azonban nem ez a helyzet.

A hét kis terem, vagy inkább szoba kevés műtárgyat mutat be, gyakran egy falra éppen egy jut, ez különösen furcsának tűnik például az V. Károly címerével díszített kályhaoromzat csempe esetében. A kiállított tárgyak jelentős része Magyarországról érkezett: a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának festményei és grafikái, a Pesten is látható Szépművészeti Múzeumbéli képek, a sárvári lovagi tornát bemutató nagyméretű festmény, pecsétek, érmek, ötvöstárgyak, és persze a bécsi, illetve németországi Krell-portrék. Mellettük számunkra újdonság az a csehországi anyag, amely nem jutott el Magyarországra. Rögtön az első teremben Lucas Cranach Szent Katalin és Szent Borbála táblaképei, annak a Thurzó püspöknek a megrendelésére készültek, aki II. Lajost és Máriát megkoronázta. Ez az összefüggés azonban nem derül ki a látogató számára, mert sem műtárgyfelirat, sem bármiféle magyarázó szöveg nem teszi a kapcsolatot világossá. Ez utóbbi hiánya nagyon is súlyos – a bejáratnál találhatunk ugyan egy pársoros szlovák és angol nyelvű szöveget, amely azonban oly szűkszavú, hogy sokat nem segít az eligazodásban és értelmezésben.

A kiállítás lényegében a történeti események sorrendjében, Mária életének menetét követve halad tovább: a következő terem képei a címszereplő családi hátterére, neveltetésére utalnak. I. Miksa császár halotti portréja mellett Bernhard Strigel Réti István által másolt családi csoportképe furcsán hat, s a későbbiekben is újra és újra egymás mellett szerepelnek kortárs művek és későbbi, főként XIX. századi másolatok. Erre magyarázatot igazán nem

Lucas Cranach: Szent Katalin oltárkép, 1515
Lucas Cranach: St. Catherine altarpiece, 1515

találhatunk, hiszen – például a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum gazdag grafikai anyagából – a historizmus képeit pótolni lehetett volna.

A harmadik terem könyvei, nyomtatványai, címereslevelei is jórészt ismertek már Budapestről, kiegészültek néhány szlovákiai gyűjteményekből származó tálalattal. Ismét a történet menetéhez illeszkedve Mária királyné tanultságát, érdeklődését, képzettségét, kapcsolatait illusztrálják.

A következő terem a fenyegető török veszélyt ábrázolja – a török szultánok genealógiája, vagy Daniel Hopfer kiváló sorozata Nagy Szulejmán díszmenetéről jól példázna ezt – bár magyarázat nélkül nem biztos, hogy megjelenésüket a látogató összekapcsolja a korábbiakkal.

Az ötödik terem metszetportréi esetében ismét felmerül a kérdés: vajon mindegyikről tudja a látogató, miért került oda? Kik az ábrázoltak (persze nem a nevükre gondolok), s milyen kapcsolatban vannak egymással, vagy éppen a kiállítás témájával? Érvényes ez a kérdés a tárlók ötvöstárgyaira is.

A pozsonyi kiállítás megnyitóját az Esterházy palotában
Vernissage in the Esterházy palace in Pozsony/Bratislava

A hatodik teremben a vöröskői Pálffy gyűjteményből származó Nagy Szulejmán portré, a sárvári lovagi torna képe, V. Károly, I. Ferdinánd és Anna képmásainak együttese jelenik meg a falakon, s az utolsó terem Szépművészeti Múzeumból származó arcképei hasonló feladatot töltenek be, mint Budapesten – a családi kapcsolatokat érzékeltetik, némi kitekintéssel a németalföldi évtizedekre.

Csak remélni lehet, hogy a kiállításvezetőt minél többen megvásárolják, és irányítóként, értelmezőként használják a kiállítás megtekintéséhez. (Ott árusítják még a budapesti katalógus angol változatát is mellettük.) Ellenkező esetben a műtárgyak sora nem marad más, mint szép tárgyak gyűjteménye, amelyekről sejtethetjük ugyan, hogy a főszereplő alakjához kapcsolódnak, de hogy miért, milyen módon, arról nincs magyarázat. Elgondolkodtató, hogy egy kiállítás hogyan, miként érheti el célját. Mivel nem tekinthetünk el attól, hogy itt egy történelmi személyiség a téma, az életét, sorsát, tetteit és a történelmi hátteret bemutatni szándékozó műtárgyak önmagukban nem tehetik teljessé a képet – nevezziük történelmi vagy művészeti szempontúnak a tárlatot.

(Szlovák Nemzeti Galéria – Mária Uhorská 1505-1558. Kiállítás 2006. február 2 – április 30. A kiállítás kurátora: Zuzana Ludikova.)

Mary of Hungary in Bratislava

The Budapest History Museum closed its exhibition on Mary of Habsburg in January 2006, just to be reopened in Bratislava a few weeks later. The show was based on an art historical concept. The venue is similar to the one in Budapest, a magnificent palace, but the settings are very simple; the graphics, books, documents and other relics are arranged in a plain environment. Explanatory notes are scarce, which makes the interpretation and understanding why these objects are there and what the relationship is between them and the queen. The show follows a chronological order, and the guide is of great value in explaining, otherwise the exhibition would be a collection of nice-to-look-at pieces, which is probably not its primary aim. Most objects came from Hungary, but a minor part is from the Czech Republic, so far unknown to the Hungarian audience.

A magyar ICOM tagok horvátországi kirándulása

Sedlmayr Krisztina

Az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága 2005 októberében horvátországi kirándulást szervezett. Az úticél a főváros volt, de jövetmenet igyekeztünk minél több érdekes helyen megfordulni. A gazdag programot magyar részről Szoleczky Emese állította össze, elsősorban az ő érdeme, hogy az út mindvégig jó hangulatban, intenzív nézelődéssel telt. Zágrábi kollégáink mindent megtettek azért, hogy a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt minél teljesebb képet kapjunk az ottani múzeumi helyzetről. Mi pedig szorgalmasan figyeltünk, érdeklődtünk, és közben persze élveztük a napsütéses őszi napokat.

Első állomásunk a szlavóniai barokk kisváros, Varazsd (Varaždin) volt. Az Erdődy család egykori várában meglepően gazdag művelődéstörténeti kiállítást találtunk. A múzeum alapításának éve 1925, ekkor került az épület is a város tulajdonába. Az elmúlt évszázadok kézművestörténeti emlékei, hangulatos enteriőrök sora, történelmi festmények vagyis rengeteg szép régi tárgy látható a várban. Persze mindez többnyire nem az eredeti berendezés része, hanem különböző magángyűjteményekből és hagyományokból származik, de a látogatót mégis a múltba vezeti. Időt szakítottunk arra, hogy Varazsd történelmi belvárosát – a főteret a városházával, a barokk kolostor együttest és a környező utcákat – megnézzük. Az épületek helyreállítása napjainkban történik, egy részük már elkészült, több középületet éppen állvány takar. Mindenütt délies nyüzsgés, sétálók, biciklizők.

Késődélután érkeztünk Zágrába. A hor-

A boszniai horvátok népviselete – kiállításmegnyitó. Zágráb, Néprajzi Múzeum, 2005. október 13.

The folk costume of the Bosnian Croats – exhibition opening, Zagreb, Ethnographical Museum, 13 October, 2005.

vát ICOM bizottság elnöke, és egyben a Néprajzi Múzeum (Etnografski Muzej) igazgatója, dr. Damodar Frlan kínált esti programot: a boszniai horvátok népviseletét bemutató kiállítás megnyitójára várt minket. Zágráb éppen aznap egy nemzetközi diplomáciai rendezvény színhelye is volt, mely a városban óriási közlekedési kaoszt okozott, így aztán kicsit elkéstünk. A Néprajzi Múzeum Monarchia-kori épülete Zágráb központi

részen, a Nemzeti Színház és az Iparművészeti Múzeum közvetlen közelében van. Állandó kiállítása kevésbé érdekes, a horvátországi népviseleteket bábkon mutatja be, kizárólag rekonstrukciók segítségével. Aznap is hasonló koncepció alapján készült kiállítást nyitottak. Unalomnak azonban híre sem volt, éppen ellenkezőleg, fergetes estén vettünk részt. A múzeum ugyanis vagy száz boszniai horvátot látott vendégül,

férfiakat, asszonyokat és sok gyereket, akik nemcsak festői népviseletüket mutatták be, hanem sodró temperamentumukat is. Az épületet betöltötte archaikus, több helyen egyszerre felhangzó többszólamú énekük (ennek hagyományairól Wehli Tünde később a buszban előadást rögtönzött), a helyiekhez képest is érezhetően eltérő gesztusaik, hangerejük. Ez az este egyszerre volt fájdalmas demonstráció, gesztus a meghívottaknak, hiszen a boszniai horvátokat államhatár választja el az anyaországtól, de örömnep is, hiszen lehetőségük volt megmutatni, hogy ez is a nemzeti kultúra része. A hőmpolygó tömeg rengeteg vörösbort és hatalmas fatálakon kínált nyerssonkát, füstölt sajtot és lepénykenyeret tüntetett el. A cél, hogy a kiállítás, ha máskor nem is, de a megnyitón igazi élmény, igazi esemény legyen, ezen a napon tökéletesen megvalósult.

Furcsa is volt másnap reggel a kihalt múzeumban felidézni az előző estét. Ezúttal azonban azért jöttünk, hogy találkozzunk és kicseréljük tapasztalatainkat a horvát ICOM tagokkal. Meglepően sokan jöttek el, valamennyi nagyobb múzeum képviselője jelen volt, valamint több minisztériumi tisztviselő és az egyetemi muzeológusképzés egyik „nagy öregje” is. A bő kétórás, mindvégig élénk beszélgetés alatt szakmánk legfontosabb kérdései szinte mind előkerültek. Úgy tűnt, egészen hasonló gondokkal küzdünk: az elegendőnél kevesebb pénz, a raktározási nehézségek és a múzeumi munkaerő leterheltsége mindenesetre nagyon ismerősen hangzott. Az Alfa program a horvát múzeumi állóvizet is felkavarta, az általa kínált megoldások és újítások a helyi múzeumi közbeszédben hangsúlyosan jelen voltak. Korunk divatos szlogenje, a preventív műtárgyvéde-

lem Zágábban is a nehezen megvalósítható vágyak közé tartozik. Bár pontos adatok ezzel kapcsolatban nem hangzottak el, úgy tűnt, a gyűjtemények digitalizálása az a terület, ahol horvát kollégáink előbbre tartanak. Szóba került a múzeumi segéderők képzésének és foglalkoztatásának megoldatlansága is. Mindkét fél körében akadt, akinek a sajátos kismúzeumi lét jelent húsbavágó, fájdalmas gondokat, sérelmeket. Idáig jutottunk, amikor a megingathatatlan kedélyű Damodar Frlan a közös panaszkodás helyett intenzívebb együttműködést javasolt. A beszélgetést remélhetőleg folytathatjuk, Szoleczky Emese ugyanis budapesti látogatásra hívta meg a horvát csapatot.

A tenger felé tartó magyar turista rendszerint épp csak keresztülrohan a horvát fővároson, pedig az sok és jelentős látnivalót kínál. Reggeli sétánk alatt az ébredő belváros igazán vonzó arcát mutatta, kár, hogy nem jutott több időnk nézelődni. Útban a katedrális felé, a nyüzsgő vásárlóutcán, az Ilicán, a XIX. századi házsorok között örömmel fedeztük fel az alsó- és felsővárost összekötő siklót, valamint a szecessziós passzázst. Megnéztük a piacteret, melynek festői háttérrel ad az óváros fölé magasodó gótikus Szent István székesegyház. Az átépítést ugyan ez a katedrális sem kerülhette el, de impozáns külsejével, szép belső térével és gazdag berendezésével mégis Zágábban első számú műemléke. Itt őrzik Erdődy Tamás, valamint Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc hamvait. A székesegyház építéstörténetéről és műkincseiről ugyancsak Wehli Tündét hallhattuk, délután pedig a várostörténeti múzeumban az építés periódusait makettek, rajzokon, festményeken és fotókon is megnéztük.

Zágábban gazdag múzeumi kínálatából kénytelenek voltunk választani. Legnagyobb sajnálatunkra kimaradt „szépművészeti” múzeuma, a Mimara, jártunk viszont a történeti, a várostörténeti és az iparművészeti múzeumban. A város egyik legszebb pontján, a Szent Márk székesegyház közelében álló későbarokk Vojkovič-Orlić-Rauch palotában kapott helyet a Horvát Történeti Múzeum (Hrvatski povijesni muzej). Nevezetes épületében működött Zágábban első nyilvános színháza, de bálakat is tartottak itt. A palota termeiben a múzeum képzőművészeti gyűjteményének vezetője, Marina Bregovac Pisk kalauzolt minket.

Ugyanebben a történelmi negyedben, melynek Gradec a neve, egykori kolostoregyüttes ad otthont a Zágábi Várostörténeti Múzeumnak (Muzej Grada Zagreba). A szépen helyreállított épület és benne a modern, nagylélegzetű várostörténeti kiállítás a horvát muzeológia talán legnagyobb büszkesége. A múzeum 1997-ben, az akkor frissen elkészült állandó kiállításával elnyerte Zágábban város díját, három évvel később pedig „Az év európai múzeuma” kitüntető címet.

*Találkozás a horvát ICOM Bizottság tagjaival. Zágábban, Néprajzi Múzeum 2005. október 14.
Meeting with the Croatian members of ICOM Committee. Zagreb, Ethnographical Museum, 14 October, 2005*

*Útban hazafelé: rövid pihenő az alsólendvai várban
On the way home: a short rest at the castle of Alsólendva*

Hihetetlenül gazdag, szépen installált kiállítás negyvenöt önálló egységben, a kezdetektől a XX. század közepéig meséli el a város történetét. A látogatót átvezeti a feltárt középkori pince jókora szakaszán, innentől kezdve valóban elvarázsolva haladunk. A kolostor terei hangulatos, mégis diszkrét helyet adnak az egyes témáknak, a rendelkezésre álló hatalmas területen pedig az anyagot lazán, tehát korszerű, élvezhető módon mutathatja be. Minden várostörténeti kiállítás nagy látványossága, a féltremnyi makett itt két helyen is segíti a megértést. Nagyon gazdag a kiállítás Monarchia-korabeli életmód anyaga, a berendezett kirakatok, portálok, enteriőrök a fáradó látogatót is átsegítik a holtpontra. A kiállítás utolsó termei, a huszadik századi anyag is tartogat néhány igazi csemegét, a borbélyműhely teljes felszerelése vagy a női fodrászszalon a „tartós hullám” készítéséhez használt berendezéssel például biztosan az. A múzeum bejárása hosszú, többórás program, mely után a látogató megpihenhet az étteremben, a kávézóban, vagy csak az épület hangulatos udvarán, a napóra alatt. Mi is ezt tettük, hogy erőt gyűjtsünk az Iparművészeti Múzeum (Muzej za umjatanost i obrt – MUO) végigjárásához, mely már kívülről is hatalmasnak tűnt. A múzeum ottjártunkkor ünnepelte alapításának százhuszonötödik évfordulóját, így tehát az egyik első ilyen jellegű intézmény volt Európában. Gazdag gyűjteményeiből ugyancsak óriási, kronológikus állandó kiállítást mutat be. Bútorokat, textilákat, üveget, porcelánt, kerámiát láthatunk a gótikától a modernizmusig, huszonhárom termen keresztül. Különösen gazdag a kiál-

lítás szecessziós és art deco terme, ahol Joseph Hoffmann gyönyörű garnitúrája mellett jónéhány Tiffany és Galle üveget, Zsolnay porcelánt és Wiener Werkstätte tárgyat is bemutatnak. Vezetőnk ezúttal a múzeum egyik gyakornoka, egy fiatal és nagyon lelkes művészettörténész hallgató volt. A kiállítást, mivel ekkor már késő este volt, Nela Tarbuk, az üveg és porcelángyűjtemény vezetője nyitotta ki nekünk. Nyitvatartási időn kívül múzeumot nézni igazi kiváltság, bár azzal a hátránnyal jár, hogy napközbeni hangulatából nem sokat érzékelünk.

Utunk harmadik napján eljutottunk Lepoglavába. A hegyek között megbújó pálos kolostor és templom a párás időben különösen festői látványt nyújtott. Megnéztük Corvin János falban elhelyezett síremlékét, majd továbbmentünk Csáktornyára (Čakovec). A Zrinyi várban 1954 óta működik a Muraközi Múzeum, melynek régészeti, művelődéstörténeti és néprajzi részlege is van. Sok magyar vonatkozású tárgy és dokumentum látható a nagy területen megrendezett, de kevésbé „látogatóbarát” tárlaton. Az épület és a kiállítás egyaránt felújításra szorul. Váratlan és kellemes meglepetés volt azonban, hogy a múzeum munkatársa, Lidija Plavec Butkovic lehetővé tette számunkra, hogy megnézhessük a város melletti Senkovecon álló frissen felújított pálos rendi Szent Ilona kápolnát. Útban hazafelé, késő délután érkeztünk Alsólendvára (Lendava), mely a szlovéniai magyarság központja. A muravidéki szőlődombokon éppen folyt a szüret, a városka főutcáján nem sok embert láttunk. Fenn a várban dr. Gerics Ferenc igazgató mutatta be a helytörténeti és a

képzőművészeti kiállítást. Beszámolt nagyszabású terveiről, elsősorban arról, hogy a lendvai várban fiatal képzőművészeknek szeretne alkotóhelyet biztosítani. A kirándulás méltó befejezése volt a jó lendvai bor, amit nála ittunk. Köszönet a szervezőknek a munkáért, az ICOM-nak a támogatásért!

The Excursion of the Hungarian National Committee of ICOM in Croatia

The Hungarian National Committee of ICOM organised a trip to Croatia between the 13th and 15th of October, 2005. The destination was Zagreb, where the members of the Croatian ICOM Committee were waiting for the Hungarians with a rich program. During the talks it became evident that the museum professionals have to face the same challenges and problems, thus it would be profitable for both sides to share their experiences in depth in the future. Despite the shortage of time the participants of the excursion tried to visit as many places as they could. The opening ceremony of the new temporary exhibition of the Ethnographical Museum proved to be a great experience: the folk dress of the Bosnian Croats were presented not only by dummies but by those concerned as well. The Committee went to see the rich collections of the Applied Art Museum, the permanent exhibition of the City Museum and the fabulous interiors of the History Museum. On the way to Zagreb the delegation visited the beautiful little baroque town of Varasdin, on the way home they stopped at the tomb of János Corvin in Lepoglava, visited Csáktornya and Alsólendva. It was a trip full of experience and information, the participants all have to thank the organisers for it.

Kiállítások

Ósidók végtelensége A népdalgyűjtő Bartók Béla és Móricz Zsigmond

Cséve Anna

Bartók Béla születésének 125. évfordulóján a Tavaszi Fesztivál rendezvénysorozatának látogatói egyszerre részesülhetnek a zene, a szó és a látvány élményében az Irodalmi Múzeum *Ósidók végtelensége* című kiállításán, mely a Néprajzi Múzeummal együttműködésben készült. A tárlat ötletének eredetisége abban a szándékban rejlik, hogy mórliczi hívóhangok szólaltassák

meg Bartók zenéjét és gondolatait, valamint alkotómódszerük – Bartók szavait idézve: „zseniális egyszerűségének” – közösen mondható kifejezőeszközeire hívják fel a figyelmet. Irodalommal emlékezünk meg a bartóki „zenei fordulatról”, tehetjük ezt azért is, mert bár nem teljesen köztudomású, mégis tény, hogy Móricz Zsigmond hasonló lendülettel vitázott a XX. század elején a népdal szövegszerű és zenei szépségének értékének elismertetéséért, mint Bartók Béla: „*Még Szatmárban, az én kis falumban*

a polifóniába fúló egyszólam uralkodik... Ki fogja ezt megszerettetni? Janka figyelmeztetett, hogy a Bartók néni fia. A fia: Béluska, az intézet kedvence, akivel én a hegytetőn találkoztam, Vashegy és Rákos közt” – emlékezik vissza Móricz. Bartók irodalomban formálódó portréinak e legkorábbi, és kevésbé közismert variánsa jelzi, hogy a téma kapcsán a két szerzői arckép bemutatása is fontos lesz a kiállításrendezők számára. A Bartók-szakirodalom szerint a két művész találkozására Budapesten, Rippl-Rónai József Ernst Múzeumbeli kiállításán (1905) került sor. Bár valóban ez az év kettejük kapcsolatának kezdete, mégis a bemutatkozás pillantásváltását Móricz igen jól rögzítette, mert eleve nem él gondolataiban még 1941-ben is: „*Ez is egy olyan furcsa, Babits formájú emberke. Micsoda mereven köszönt, és megfagyottan nézett, mintha mondaná: hagyjatok már békében, nekem nem kell magánélet, na. De már ekkor Bartók és Kodály csakugyan benne voltak az irodalmi köztudatban: hogy mit csináltak, azt ma pontosan le lehet mérni. Épp az ellenkezőjét, mint Babits. Ők a magyar psziché felé mélyítették el a poézis mezejét, ahogy Babits a világkultúra felé nyitotta a magyar literátori távlatot*” (Babits Mihállyal a Garda-tón).

Bartók Béla: *Négy siratóének zongorára*, 1910 címlapja
The cover page of Béla Bartók: *Four Funeral Songs for Piano*, 1910

Szöveg, dallam, kép

Móricz 1903 és 1907 között népköltési gyűjtőútjait járja Szatmár megyében. 1905-ben írt levelének tanúsága szerint vissza szándékozik térni egyes helyszínekre, azért, hogy a már leírt szövegek dallamát fonográffal rögzítse. Móricz írói vágya most, száz év elmúltával valóra válik Sipos Mihály (Muzsikás együttes) segítségével, akinek kutató, azonosító munkája következtében a dallam és a fakult kék gyűjtőfüzetek szövege végre találkozik e kiállítás alkalmával.

Bartók 1905-ben indul útnak, kottázva jegyez, s még ebben az évben lejátszhatják a zongorázni vágyók a Kodállyal közösen kiadott, főleg Vikár Béla korábbi gyűjtését tartalmazó füzetében található dallamokat (*Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel*). A kiadványhoz írt Előszó – egyébként Móricz két évvel korábban szorgalmazott, akkoriban igen merésznek tűnő – dalokat népszerűsítő célját a következő felkiáltó mondatban fogalmazza meg: „A magyar népdal hangversenyteremben!” A magyar dal egyenrangúsításáért tett kísérleteiben

Móríc Zsigmond: *Boldog világ*, 1912 címlapja
The cover page of Zsigmond Móríc: *Happy World*, 1912

Bartók gyűjtési mintája a finn népdalgűjtemény (Suomen Kansan Savelmia), Móríc pedig a német és francia kiadványokat tanulmányozza, kutatási körét tágítani igyekszik, s mint Bartók, ő is összehasonlító elemzéseket végez. Komoly zeneesztétikai és szépirodalmi „haszna” lesz számukra ezeknek az éveknek. 1907-ben Bartók *II. zenekari szvitjének* harmadik tételében megszólal az első pentaton dallam, Móríc pedig írja verses meséit (*Erdő, mező világa*, 1906), többek között a közismert *Iciripiciri*, *Mehemed és a tehene* címűeket, melyek élőszóából lejegyzett forráson alapulnak. Móríc népdalgűjteményének kiadása, bár már ekkor tervbe volt véve, sokat váratott magára: 1991-ben adta ki Katona Imre. Véleménye szerint csak a véletlenül múlt, hogy az író nem

vált tudóssá, ahogy Bartók Béla, aki a gyűjtő, zenetudós és zeneszerző kvalitásait egyszerre mutatja fel életművében.

Rekvizitumok

A kiállításban látható kéziratok közül kiemeljük Bartók Béla 1906-ban és 1907-ben Békésben, Pest-, Tolna-, Maros, Torda- és Jász Nagykun vármegyékben jegyzett kottáit, az Allegro barbaro autográfiáját, továbbá tanulmányainak kézzeit. Szépen illeszkednek e sorba Móríc Zsigmond irkafüzetei, melyekben azok tartalomjegyzékének tanúsága szerint katonadalok, népdalok, farsangosok, legény- és leánypanaszolók, mesék, mondások stb. találhatóak, valamint ceruzás skicrajzai (például a 18 éves Csizma Julcsáról, vagy

a járom, a szövőszék részletgazdag ábrája) magyarázó jegyzetekkel.

A kiállítás művészi látványelemként használja a Néprajzi Múzeumban és a Bartók Archívumban őrzött Móríc és Bartók által készített fotókat, melyek mintegy visszapillantó tükrök élményeiknek, amellet, hogy etnográfiai dokumentumértékkel is bírnak. A felvételeken jól látható az azonos tematika, Móríc és Bartók főleg beszélő-közlő alanyaik arcát, alakját, ruháját, illetve utca-részleteket, parasztházakat vagy életképeket fotóztak. E képek igazi újdonsággal szolgálnak az érdeklődők számára, mint ahogy az író szociofotóinak kiállított darabjai is, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz. Móríc „etnográfiai gyűjteményét” folyamatosan gyarapítja, riportútjain a helyi fényképészeketől is vásárol. A kiállítás frízként körbefutó installációját ezeknek a fényképeknek és kéziratoknak a montázs alkotja, a kor és a táj hangulatát felidézve. Az előtte haladó átlátszó síkfólia közlő felülete ad módot a Bartók-Móríc kapcsolat kifejtésére.

A bemutatott néprajzi tárgyak egy része a művészek saját gyűjtése, részben polgári otthonukat díszítette, mint például az író Hortobágyról hozott mázas agyag kulcsa, vagy a zeneszerző feleségének Csík vármegyéből származó párnavege.

A gyűjtés rekvizitumainak (fonográf, fonográfhengerek, támlapok, kanászgúnya, duda) sora személyes tárgyakkal (ceruzakészlet, csizma, vándorbot, fényképezőgép, zsebmétronóm) egészül ki. Láthatóak a gyűjtőkörutak szellemi hozadékát jelző partitúrák és kötetek is. Igen érdekes a Bartók *Négy siratóének zongorára* (1910) és Móríc *Boldog világ* (1912) címlapjainak hasonlósága, mindkettőn szecessziós virágrajzolat, az egyik Lesznai Anna, a másik Gara Arnold munkája.

Nyelv

„Hogyan válhat a régi magyar parasztzene, az egyetlen magyar zenei hagyomány, a magyar műzene megteremtésének alapjává? Semmi esetre sem úgy, hogy egyébként egészen nemzetközi vagy idegen jellegű, stílusú művekbe mesterségesen beleékelünk magyar parasztdallamokat vagy dallamrészeket. A zeneszerzőnek mintegy meg kell tanulnia a régi parasztzene nyelvét...” – írja Bartók Béla „A magyarországi modern zenéről” című tanulmányában. A nyelv, nyelvjárás és hangzó beszéd alkalmazásának jelentősége a móríci szépirodalomban közismert. Tehát mindketten olyan tudásformát próbálnak közvetíteni a „nyelven” keresztül, mely túl esik az akkor használatos zenei, illetve irodalmi kánonon.

A maguk útját keresve látszólag visszanyúlnak a XIX. századi vagy korábbi értékekhez, valójában azonban – Bartók meghatározását idézve – „a mindaddig teljesen ismeret-

len magyar paraszttzene felkutatását” kezdik el a XX. század első évtizedében. A romantika korabeli törekvéseitől abban különböznek, hogy a paraszti szöveg- és dallamvilág mögöttesét, annak gondolkodását, észjárását, vagyis „a paraszttzenének belső lényegét” fejezik ki. Móricz írja egyik levelében: „Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólás-mondások és az agytekervények csak annak állanak rendelkezésére, aki benne született.” Bartók zenei gondolkodásáról szóló következő sorai mintegy egybefoglalják az anyanyelv ily módon kitágított értelmezését: „Végezetül még egy harmadik módon mutatkozhatik a paraszttzene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint a paraszttzenéből. Azt lehet mondani ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a paraszttz zenei nyelvét és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével.”

Miben áll az éneklők, mesélők „lényege”? Mindketten leírják. Móricz számára a „daloló” nép a „szenvedő” emberek közönségét jelöli. Szerinte a nélkülözés „a lelki erőket szakadatlanul vad ellentétbe csapja”, a paraszttok, miközben „nemesebbek és gyöngédebbek”, „durvaságban őszintébbek és egészségesebbek”. Bartók is, falun szerzett tapasztalatainak következtében döbben rá, hogy bár a zenével kapcsolatban mindig magasztos érzelmeket szoktak emlegetni, a zeneművészet „válogatás nélkül őszintén, igazán minden emberi érzelmet” be kell, vegyen a kifejezhető sorába. Ezért lehet Bartók allegroja *Allegro barbaro*, ezért érzi s töpreng el naplójában többször maga Móricz is azon, hogy vajon „a magyar szellem, a barbár életharc komor próféciájaként” hatnak-e művei?

Két arckép

A rendezők a kiállítás keretei között csak utalni tudnak arra, hogy a „paraszt” téma személyes művészi képvisellete hogyan alakult a két alkotó esetében. A látottak-hallottak Móriczban rögtön személyes élménnyé alakulnak, az író nem csak megrajzolja „a parasztt” eddig nem ismert alakját, hanem írói attitűdjében azonosul is vele: „Felismertem, hogy parasztt vagyok.” Az írói önarckép finom és őszinte, karikatúrisztikus elemeit magán viselő kijelentés a *Sárrarany* (1909) Turi Danijának paraszttképeiből is kibontható, hiszen az író „beleélte magát életükbe” (*Népköltési gyűjtő*), s az átélés során első feleségével, Jankával folytatott magánpárbeszédét is belesodorta a regénybe. Elek Artúr, a Nyugat kritikusja és Móricz egyik legközelebb barátja jól érzékeli az írás mozgatórugóit: „Az a düh megvolt benned,

annak ki kellett kerülni belőled: ez a düh eddig leghatalmasabb sugallód volt.”

Érdekes, hogy Bartók Béla is hasonlóképpen nyilatkozik műveiről 1909-ben, leendő feleségének, Ziegler Mártának írt levelében: „nem tudok másképpen művészeti terméket elképzelni, mint alkotója határtalan lelkedésének, elkeseredésének, bánatának, dühének, bosszújának, torzító gúnyjának, szarkazmusának megnyilatkozását. Azelőtt nem hittem, míg magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei tulajdonképpen életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit. Persze csak igazi és igaz művészről beszélünk.” A mű és az életrajz átjárhatóságának egyik szép mozzanatáról számol be Kálmán Kata fotóművész visszaemlékezése: a zeneszerző lakásának ajtója ugyanis a Kékszakállú herceg szobáinak számát viselték. Az 5. ajtó, magáé „Kékszakállúé” – félreérthetetlen jelzésként – Bartók dolgozószobája volt. Bartók ugyanúgy mosolyogva nyugtázta e tényt, mint Móricz Zsigmond, akit a fotóművész ugyanebben az időszakban, a harmincas évek végén „Nagyfejedelem”-nek szólított.

Motívumok körforgása

A néphagyomány szólal meg, bár a ponyva műfajának közvetítésével, a *Barbárok* című novellában is, mely történetnek román feldolgozása (Sadoveanu *A balta* című regénye *A báránka* román népballada alapján) szinte Móriczéval egy időben született meg. A motívumok körforgását mindketten észlelik, egyre tágabb perspektívában: „Kezdetől fogva végtelenül meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága... Még figyelemreméltóbb ez, ha összehasonlítjuk más, többé-kevésbé távoli vidékek, például Észak-Afrika paraszttzenéjével... Az egyes nemzetek népzeneinek összehasonlítása azután tisztán megvilágosította, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és viszálykereszteződés, amely évszázadok óta tart már...” – írja Bartók, s Móricz is megdöbbenve ismeri fel egy ausztrál mesében azt a történetet, melyet Szatmárban gyűjtött, csak abban tölgyerdő helyett bambuszdzsungel szerepel. A szatmári szóttesminták motívumai – olvashatjuk *Ex oriente lux!* A népművészet ősi gyökerei című tanulmányában – „éppen úgy elvándoroltak az idők folyamán, a nagy özönvíz utáni időkben, mint a szellemi motívumok, a mesék csírái... Oly tökéletesek, mint a velencei csipke, a reneszánsz díszítőművészete, csak ezer évvel régebb...” A népi indíttatás műveikben kitágul, olyan nyira, hogy az már sérti a húszas, majd harmincas évek hivatalos Magyarországnak érdekeit, hazaárulás vádját emlegeti nevük-

kel kapcsolatban a sajtó. Bartókot azért éri elmarasztalás, mert szlovák, román, rutén dallamokat is adaptál műveibe. 1931-ben Móricz szlovákiai, prágai útja után támadások kereszttüzébe kerül, s áprilisban a vármegyék hazaárulónak bélyegzik. Móricz ekkor a Nyugat társszerkesztője, a neki szóló Bartók levél, mely szintén olvasható a kiállításon, szellemi rokonságuk, barátságuk egyik szép bizonyítéka.

Ősidő

„Bartók könyvtárában sűrű kijelöléssel sorakoztak Ady-kötetek” – írja Tallián Tibor. Móricz Ady-imádata szintén nem szorul bizonyításra. Németh László, akinek nevéhez fűződik a „Bartóki modell” fogalma az irodalomban, nem véletlenül fűzi össze e három szerzőt, s nem véletlen az sem, hogy a népi kultúrára való kezdeti rácsodálkozás esetükben párosul az őskultúrákra szóló utalásokkal (őseposz, őskaján, ősidő stb.). „Ősismeretlen darabok” – írja Bartók Béla, és az ős- előtaggal mintegy megnyitja az újfajta ismereteket, tudást közvetítő szimbolizáció időfolyosóját. A kiállításon felhangzó *Cantata profana* archaikus szövegében rejlő „mitologikus mag” azt az ősidő fogalomkört és őstér-képzetet idézi, mely szerint „Magyarország a teremtésnek egy vázlatkönyve” (Osvát Ernő). Móricz népköltési gyűjtéseinek időszakát biblikus élményként közvetíti: „pusztában való bujdosásának e hét évéről” (*Vallomás az írásról*) számol be. A zeneszerző említett monográfiája szerint „Bartók nagyon mélyről hozza fel tanulságát, olyan mélyről, ahol az európai történelem szinte még el sem kezdődött.” Az „ősidő” kulturális valóságként felfogott falu-élmény, mely egyben saját életrajzi-émlékezeti idejükbe épülve egy portré elemeiként is továbbélnék, a kiállítás e végtelenségben tett utazásnak csak egy állomása.

A kiállításhoz vezető folyosó belmagasságát hangsúlyozó, „égit érő” májusfa ennek a gondolatnak a megjelenítője, búzakoszorújáról lélogatott, térben forgó cserép sütőformájával, kékfestő dúcával, s a korabeli fotók és betűk alak kivágataival. A csigalépcső melletti hatalmas ablakra vetülő fénymozgások a tűnő időt érzékeltetik. Mindkét motívum megismétlődik a kiállítási térben, ahol a látvány film- és hanghatással egészül ki. A vászonra vetülő filmkockák a Móricz elbeszéléséből készült *Hortobágy* című filmet, a Bartók Béláról fennmaradt archív felvételt, valamint a zeneszerző lakásáról készült összeállításnak és Gaál István Bartók esszéjének részleteit mutatják be.

(Kiállításrendezők: Hegyi Katalin, H. Bagó Ilona. Látványterv és kivitelezés: Fákó Árpád, Zalavári Tibor. A katalógust készítette: Cséve Anna. A kiállítás megtekinthető 2006 novemberéig.)

The Eternity of Ancient Times**Béla Bartók and Zsigmond Móricz, the Folk Song Collectors**

Those who visit the exhibition celebrating the 125th anniversary of the birth of Béla Bartók at the Petőfi Literary Museum, will have the opportunity to experience the pleasure of music, sight and words put together. The exhibition

is the result of the co-operation of the Literary and Ethnographical Museums, and is based on the unique idea of incorporating the results of Bartók's researches on folk music with that of the writer Zsigmond Móricz, who collected samples of folk poetry. In the exposition several important documents are put into the limelight, such as the manuscripts of Bartók made during his 1906 and 1907 visits to Békés, Pest, Maros, Torda and Jász

Nagykun counties – and are displayed parallel with the notes of Móricz on soldiers' songs, folk songs and fairy tales, which he collected when making similar researches in Szatmár county between the years 1903 – 1907. In the exhibition those spectacular photos are also displayed, which were made by Bartók and Móricz – providing the visitors with the images of all who gave their stories, songs or poesy to the collectors.

Barbár allegrók, éjszaka-zenék Bartók, Kassák kiállítás a Kassák Múzeumban

Csaplár Ferenc

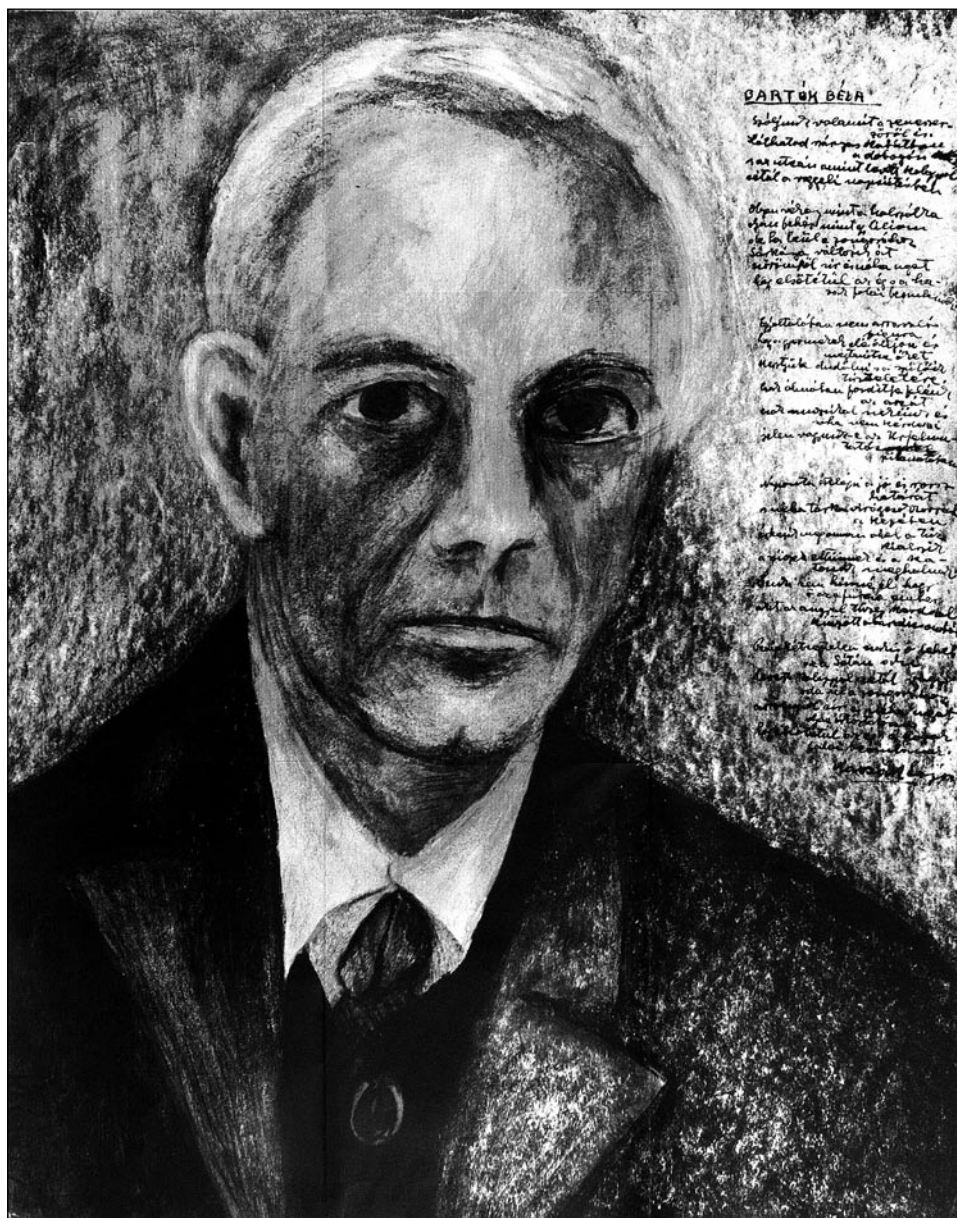
A zeneértőként is autodidakta Kassák már az 1910-es évek elején fölismerte Bartók művészetének jelentőségét. Első élménye az egyik házikonzerten hallott *Allegro barbaro* volt. A *Tett* című folyóirat szerkesztőjeként vers és kritika közlésével hozzájárulni törekedett ahhoz, hogy Bartók a kortárs magyar zenei életben elnyerje az őt megillető nyilvánosságot és megbecsülést. 1915-ben személyesen is megismerkedtek. Bartók érdeklődéssel és szimpátiával figyelte a *Tett* és a *Ma* körül csoportosuló magyar avantgárd mozgalom törekvéseit. A kölcsönös rokonszenv alapja az a – Juhász Gyula kifejezésével élve – „lelki forradalom” volt, mely Bartók ekkori műveit, valamint a *Ma* irodalmát és képzőművészetét jellemezte. Bartók két alkalommal is adott kéziratot a *Mának*, olyan fontos műveinek egy-egy részletét engedve át közlésre, mint az *Öt Ady-dal*, az *op. 14-es zongoraszt*, és *A fából faragott királyfi*. A *Ma* 1917 decemberétől 1919 májusáig rendezett budapesti és vidéki matinéin szinte minden alkalommal hallható volt a zeneszerző egy vagy két zongoraműve a nyilvános előadásukat misszionának tekintő fiatal művészek, Hevesi Piroska, Baranyi János és Freund Etelka tolmácsolásában. Kassákék Bartók iránti nagybecsülésének, a zeneszerző és a magyar aktivisták együttműködésének művelődéstörténeti jelentőségű dokumentuma a *Ma* 1917. június 15-i zeneszáma és az 1918. február 1-jén megjelent Bartók-szám.

A folyóiratszerkesztő és mozgalmarszervező Kassák Bartók-misszója a bécsi emigráció idején is folytatódott. Kapcsolatuk érdekes epizódja, hogy a magyar avantgárd ekkor már Európa-szerte ismert vezére kéz-

iratot kért Bartóktól a Moholy Nagy Lászlóval közösen szerkesztett *Új művészek könyve* című antológia számára. A bécsi *Ma* első és utolsó irodalmi-zenei rendezvényén Bartók-mű is elhangzott. Az 1920. november 21-i *Ma*-est zongoraművész-szolistája Balázs

Bélanak Erni von Lamadin művésznéven fölépő nevelt lánya volt.

Az 1930-as évek elején a Kassák vezette Munka-kör népdalkórusa számára példa volt Bartók munkássága. Az előzmények után szinte magától értetődő, hogy Kassák 1937.

Kassák rajza Bartók Béláról
Drawing of Béla Bartók by Kassák

március 21-i születésnap szerzői estjének műsorán Bartók-mű is szerepelt. Kassák nevelt lánya, Nagy Etel – a költő Vas István első felesége – Bartók hatására törekedett egy új magyar táncművészeti stílus megteremtésére. Az 1930-as évek végén Kassák számára Bartók a kor drámai feszültségeinek, a tragikus előérzeteknek a megszólaltatója volt. E Bartók-élmény maradandó emléke a *Sötét egek alatt* című kötetben megjelent *A mérleg serpenyője* című költemény.

A háború után Kassák a Magyar Művészeti Tanács alelnökéeként és az *Alkotás* című folyóirat szerkesztőjeként kezdeményezések sorával járult hozzá ahhoz, hogy Bartók művészete a magyar kulturális életben és a nemzetközi zenei világban állandóan jelenlévő értéké váljon.

A diktatúra éveiben – versek és naplófölgjegyzések tanúsága szerint – vigasz és remény volt számára Bartók művészete. Feltűnő a hangulati rokonság Bartók, Kassák által nagyra tartott 3. *Vonósnégyese*

és a költő-képzőművész Békásmegyeren, a „belső emigráció” idején festett fekete tusfestmény-sorozata között. Kassák 1953-ban a diktatúra legsötétebb korszakának lezárulásával szuggesztív hatású portrét készített Bartókról, a pokoljárás gyötrelmeit megörökítő művészt láttatva benne. Kassák fél évszázadot átívelő Bartók-élményének késői dokumentuma a 2. hegedű-zongoraszonáta ihlette *Zene* című költemény.

A Kassák Múzeumban rendezett kiállítás e különleges kapcsolat történetét mutatja be képzőművészeti alkotások, fotók, kéziratok, könyvek, folyóiratok, kották és egyéb dokumentumok segítségével. Bortnyik Sándor, Gergely Sándor, Moholy Nagy László, Nemes Lampérth József, Schadl János, Spamgher Ferenc, Uitz Béla festményeiből, grafikáiból, szobraiból összeállított kollekciónak érzékelteti Bartók és a magyar aktivisták törekvései közötti szellemi rokonságot. (A kiállítást rendezte: Csaplár Ferenc. Megtekinthető: 2006. június 11-éig.)

Barbaric Allegros, Night-Music

Bartók, Kassák Exhibition in the Kassák Museum

Lajos Kassák, the outstanding figure of Hungarian Avantgard realised the importance of the activity and music of Béla Bartók as early as the 1910s. His first musical experience connected to the composer was the listening to Allegro Barbaro in a home concert. In 1915 they met in person and found each other's art remarkable enough to co-operate on certain occasions: in the 1910s Bartók twice gave manuscripts to Kassák's journal – *Ma (Today)* – which in 1917 dedicated a whole issue to Bartók's art. When Kassák, already in emigration, continued working in Vienna, he could rely on Bartók's help: he gave a manuscript to the great anthology *The Book of New Artists*, which Kassák edited together with László Moholy Nagy. The exhibition opened in the Kassák Museum tries to present this unique partnership with the help of works-of-art, photos and manuscripts. The graphics and sculptures by Moholy Nagy, Sándor Bortnyik, or Béla Uitz give ample proof for the spiritual connection between Bartók and the Hungarian "activists".

Bartók és a tánc Kiállítás a Bajor Gizi Színészmúzeumban

Szűdy Eszter

Bartók Béla, a XX. század magyar zenei géniusza, 1881. március 23-án született Nagyszentmiklóson. 2006 tavaszán születésének 125. évfordulójáról emlékeztünk meg. A Bartók-jubileumot, számos más megemlékező esemény mellett a Budapesti Tavasz Fesztivál is gazdag programmal ünnepelte, melyben az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet is részt vállalt, Táncarchívumának a Bajor Gizi Színészmúzeumban rendezendő tárlatával. *A Bartók és a tánc* című kiállítás a modern magyar és egyetemes táncművészetet hallhatatlan remekművekkel gazdagító zeneszerző emléke előtt tisztel. Nem mellékesen 2005. december 9-én jubilált *A csodálatos mandarin* első hazai bemutatója, Harangozó Gyula koreográfiájával a Magyar Állami Operaházban.

A kizárólag magyar alkotásokat bemutató kiállítás anyaga két fő téma köré szerveződött: egyrészt Bartók táncszínpadi művei, mint *A fából faragott királyfi* és *A csodálatos mandarin*; másrészt Bartók művek a táncszínpadon – a zeneszerző opusainak különféle koreográfiai feldolgozásai.

Az első tematikus részben Balázs Béla szövegkönyvére készült *A fából faragott királyfi* adaptációit mutatjuk be az 1917-es operaházi ősbemutatótól (Balázs Béla, Brada Ede, Zöbisch Ottó) kezdődően a további operaházi (Jan Cieplinski, Harangozó Gyula, Vashegyi Ernő, Seregi László, Fodor Antal), illetve

Fülöp Viktor és Lakatos Gabriella Bartók Béla:
A csodálatos mandarin című darabjában.
Magyar Állami Operaház, 1956. Harangozó
Gyula koreográfiája
Viktor Fülöp and Gabriella Lakatos on stage
int he *Miraculous Mandarin*
Hungarian State Opera House, 1956,
choreography by Gyula Harangozó
Fotó – Photo: Mezey Béla

más társulatoknál (pl. Eck Imre és Keveházi Gábor – Pécsi Balett, Juronics Tamás – Szegedi Szabadtéri Játékok, Ruszt József – Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház stb.) született változatokig.

A következő kiállítási témakör A csodálatos mandarin koreográfiai megvalósításának történetét tárja a látogató elé a zene születésétől napjainkig. A hazai alkotóművészek (Harangozó Gyula, Lőrinc György, Eck Imre, Seregi László, Fodor Antal, M. Kecskés András, Regős Pál, Markó Iván, Ruszt József, Herczog István) munkái között természetesen szerepel Milloss Aurél 1942-ben, Milánóban bemutatott alkotása, a címszerepben a szerzővel, illetve Imre Zoltán németországi adaptációja. Az utóbbi évtized termését a kortárs magyar táncalkotók: Bozsik Yvette, Juronics Tamás, Horváth Csaba, Egerházi Attila Mandarin-verzióit szintén bemutatjuk.

A második főtemakör azon koreográfusaink színpadi munkáiba ad bepillantást, akik

különböző Bartók zenedarabokra készítenek önálló táncműveket, kezdve a mozduletművészettől a balett, kortárs és néptánc világáig (pl. Szentpál Olga, Eck Imre, Molnár István, Kricskovics Antal).

A kiállításon fotók, jelmez- és díszlettervek, jelmezek, plakátok, kéziratok, színlapok, kritikák, tematikus filmbejátszások kalauzolják a látogatót a bartóki örökség gazdag táncművészeti kivetülésében.

A dokumentumok lelőhelyei: az OSZMI táncarchívuma, az MTA Zenetudományi Intézetének Bartók Archívuma, a Magyar Állami Operaház archívuma és jelmeztára, fővárosi és vidéki társulatok, együttesek archívumai, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti tára és számos magánszemély gyűjteménye. A kiállítás több társintézmény sikeres együttműködésének eredménye.

A *Bartók és a tánc* című tárlat létrehozói a táncarchívum munkatársai: Szúdy Eszter gyűjteményvezető, Halász Tamás munka-

társ, valamint Paseczki Zsolt látványtervező. A kiállítást 2006. március 23-án Seregi László, a Magyar Állami Operaház Kossuth-díjas koreográfusa nyitotta meg.

Bartók and Dance Exhibition at the Gizi Bajor Actors' Museum

Béla Bartók, the genius composer was born 125 years ago. His anniversary was and has been celebrated with a series of events, including the Budapest Spring Festival, in which the Hungarian Institute for Theatre History had also taken part. The exhibition called "Bartók and Dance" was set up at the Gizi Bajor Museum, representing only Hungarian works, grouping around two main topics: Bartók's dance suites, the „Miraculous Mandarin” and the „Wooden Prince”; and other works by Bartók put on stage in different choreographies. Visitors can have an insight into the work of choreographers, the realisation of a dance performance using photographs, designs, sketches, costumes, manuscripts, posters, film clips and other interesting exhibits.

Dől a dominó!

Fejős Zoltán

A Néprajzi Múzeumban 2006. április 27-én *műanyag* címmel megnyílik egy időszak kiállítás, amely egyben újjára indítja a *Kiállítási dominó 2006* rendezvénysorozatot. Hónapról hónapra egy-egy újabb kiállításra kerül sor, s egy év alatt összesen tizenkét helyszínen, tizenkét kiállításból áll össze ez az újszerű kollektív kiállítási vállalkozás. A program címe utal arra, hogy az egyes bemutatók egymást követően nyílnak meg. A dominó havonta kirakott „téglaínak” köszönhetően újabb és újabb témák, múzeumok lesznek részesei a közös kiállítási programnak. Az egyes kiállítások változó ideig tartanak nyitva, idővel a partnerek az egyes kiállításokat kicserélhetik egymás között. Ez a lehetőség azzal kecsegtet, hogy egy jó kiállításért „cserébe” akár több újhoz is hozzájuthat bármelyik résztvevő. Minden helyszínen készül valamilyen kiállítási kiadvány – részletes leprellő, vezető vagy katalógus –, valamint a bemutató lényegét érzékelhető, képekkel kísért internetes prezentáció. Ez lehet az egész kiállítást felölelő „virtuális kiállítás”, de lehet annak tömörebb változata is. A lényeg, hogy a hónapról hónapra építkező közös kiállítás a múzeumi honlapokon keresztül is összekapcsolódik, egyre kiterjedtebbé válik, s látható akkor is, amikor egy részkiállítás már bezárt. A tizenkét partner munkáját formailag egy közös, Gerhes Gábor tervezte logó is egymáshoz kapcsolja. Ez minden kiállításon, katalóguson, web-helyen

megjelenik. Az egyes kiállítások látványát, grafikáját minden intézmény a saját maga elképzelései szerint alakítja ki, de a logó összeköti őket.

A háttér: a múzeumi jelenkutatás, a MaDok

A jelenkor egy-egy társadalmi jelenségét bemutató kiállítás-sorozat a 2003 őszi elindult MaDok-program alapján szerveződött meg. A mai társadalmi és kulturális viszonyok rendszeres múzeumi megismerését, reprezentációt elősegíteni hivatott kutatói-múzeumi hálózat – a *ma dokumentálására* utalva – a *MaDok* nevet kapta. A kezdeményezés célja, hogy a múzeumok folyamatosan figyelemmel kísérjék a mai életkörülmények s tárgykultúra változását, valamint az ezekkel kapcsolatos képzeteket. A program abból a felismerésből indult ki, hogy aligha van olyan múzeumi szakág, amelynek ne lennének jelenkutatási feladatai s kötelességei, ezért csakis a *múzeumok közötti kooperációra* alapozva lehet eredményt elérni. A jelenkorra irányuló gyűjtőmunka összehangoltsága rendkívül fontos, mert enélkül egyrészt óhatatlanul is párhuzamosságok alakulnak ki, másrészt az egyes múzeumok, kutatók önmagukban sokkal nehezebben tudják meghatározni saját maguk számára is a jelen múzeumi dokumentálásával és reprezentációjával kapcsolatos teendőket. A MaDok-hálózat nyitott minden múzeumi szakág, minden múzeumtípus előtt; a hozzá való csatlakozás önkéntes. (Ceterum censeo: a MaDok nem a

néprajzosok „bulija”, nem az ő „belügyük”.) A közreműködés kutatóintézetek, egyetemi tanszékek, egyéni kutatók számára szintén nyitott, feltéve, ha kutatási dokumentációjukat megőrzik és szükség esetén kutatási céllal hozzáférhetővé teszik

A MaDok keretében a *jelen* a legszűkebb értelemben az éppen megfigyelhető és tanulmányozható, szinkron események, kulturális-társadalmi folyamatok, felfogásmódok jelentik, tágabb értelemben az 1989/1990-es rendszerváltástól számított közvetlen közelmúlt is figyelembe vehető. A kvalitatív módszerekkel folyó munka hangsúlyosa – beleértve természetesen a legkonkrétabb tárgygyűjtést is – az *aktuális jelen* múzeumi megközelítésén nyugszik. Sikeres működés, aktív részvétel mellett pár év alatt kialakulhat a jelenkori tárgyak, más jellegű kulturális források és kutatási információk kollektíven birtokolt gyűjteménye. Ez a *kooperatív múzeumideál* a jelenkor vonatkozásában az egyes intézmények gyűjtötte és őrizte anyagok közös muzeológiai s tudományos hasznosítását biztosíthatja a legteljesebb önkéntesség és szakmai-szemléleti nyitottság mellett. A „kollektív gyűjteményben” az elsődleges tájékozódást, az egyes adat- és tárgycsoportok elérhetőségét egy

központi információs rendszer és adatbázis biztosítja. A múzeumba vitt tárgyak, a konkrét források, gyűjtemények a csatlakozott intézményeknél maradnak, ott férhetők hozzá. Gyakorlati okok mellett, ez biztosítja a források, a kutatások tulajdon- illetve szerzői jogi védelmét is.

Az elmúlt két évben a Néprajzi Múzeumban létrejött a jelenkutatási hálózat központja, az a hely, ami a különálló, esetenként meglehetősen elszigetelt vállalkozások – intézmények, egyének – számra a közös alapot képezi (lásd www.neprajz.hu/madok). Ez jelenleg elsősorban információcserét, a hálózathoz csatlakozó intézmények és munkájuk adatait felölelő, interneten keresztül elérhető adatbázist jelent, továbbá módszertani, tudományos munkáulések megszervezését, s ilyen jellegű információk, bibliográfiák, cikkek stb. közzétételét. A tájékozódás és a jelenkutatás eredményeinek publikálása érdekében a Néprajzi Múzeum *MaDok-füzetek* címmel egy évente megjelenő kiadványt is indított. A további építkezés legfontosabb követelménye, hogy a hálózatba jelentkező intézmények határozzák meg azokat a konkrét kutatási, dokumentálási koncepciókat, illetve terveket, amelyek alapján néhány nagyobb témakörben alaposabb, rendszeresebb, egymással is összekapcsolódó munka kezdődne, elsősorban is szisztematikus gyűjteménygyarapítás. A MaDok-hálózat kezdeményezésekor három nagyobb lehetséges vizsgálati csomópont fogalmazódott meg, melyek részletekre bonthatók, kiegészíthetők, de akár másokkal felcserélhetők, ha ez indokolt. A három terület: (1) a lakókörnyezet, a személyes lakótér; (2) a mobilitás, helyhez kötöttség változása; (3) az interkulturális tapasztalatok s viszonyok, különös tekintettel a kisebbségekre, romákra.

Kollektív kiállítás

A MaDok-gondolat összehangolt, mintegy kollektív gyűjtőmunkát, kutatást céloz meg. Mivel ez eredendően nagyfokú önkéntesség, a helyi kreativitás függvénye, a tapasztalatok szerint ez a módszer s kutatásszervezési technika egyelőre még szokatlanok számát. Annak rutinja, hogy „mondják már meg, mit kell csinálni” ezen a téren is tapasztalható. Remélhetőleg előbb utóbb azonban mind több résztvevő fogalmazza meg saját múzeumi jelenkutatási elképzeléseit, s ebben támaszkodni fog a hálózat nyújtotta információkra, továbbá megtalálja az érdeklődésének, tevékenységének leginkább megfelelő partneri együttműködést másokkal. A még tapasztalható „döcögés” miatt az egyes múzeumi programok kialakítása mellett, azt serkentve, hasznosnak látszott mindjárt a vállalkozás kezdeténél egy kollektív kiállítást szervezni. Ennek legfőbb előnye, hogy segítségével aktivizálni lehet több intézményt, de egyben arra is lehetőség nyílik, hogy a jelenkutatás viszonylag gyorsan, még a jelen-

ben s nem a távoli jövőben hoz muzeológiai – tudományos és közművelődési – eredményt. Az sem kevésbé fontos, hogy ezáltal a múzeumok *mai kérdések* kapcsán tudnak a *mai emberhez* szólani. Ez tehát a *Kiállítási dominó 2006* mozgó rúgója, s nem a „fent megmondott igazság” vagy az „egy kézből irányított” centralizált kutatói-kiállítási vállalkozás indításának a szándéka.

A közös kísérlet műfaja: *kiállítási dominó*. Dominó, amit egymáshoz képest lehet kirakni, cserélgetni is lehet az egyes elemeket, s mint ahogy a mondás tartja: a dominó eldőlhethet, tehát az elemek másként is egymáshoz kapcsolódhatnak. Az elképzelés arra irányul, hogy kis eltéréssel az egyes „téglák” egymást kövessék, és egymáshoz kapcsolódva rajzoljanak ki egy nagyobb képet. Ennek jegyében nyílnak havonta a kiállítások az ország valamely pontján – múzeumban, kiállítóteremben – a mai társadalom, kultúra valamilyen jeleniségéről. A résztvevők között épp úgy megtalálhatók a „nagy” múzeumok, mint a „vidéki” műhelyek. A sorozatot három országos múzeum mellett egy szakmúzeum, öt megyei múzeumi szervezet, egy helytörténeti gyűjtemény és egy egyetemi tanszék együttműködéséből jön létre. Az egyes kiállítások legalább egy hónapig tartanak nyitva, de ahol lehetséges, ennél hosszabb ideig. Az eredeti tervet – miszerint 2006 januártól egy naptári éven keresztül zajlik az akció – a tavalyi év őszén életbe léptetett pénzügyi megszorítások megakadályozták, így némi késéssel indul, és az évet „keresztül lépve” valósul meg a program. Ez nem csorbítja a lényegét, sőt, siker esetén új közreműködőkkel a tizenkettes mezőny bővíthet, a dominó terítése folytatódhat. A kezdeti időpont megváltoztatásával egyedül a közös marketingeszközként elképzelt falinaptárról kellett lemondani, amiben minden kiállítás, intézmény kapott volna egy lapot, egy hónapot programjának bemutatására, képes illusztrálására. Ennek hiányában a „tizenkettes” keresik a kiállítás közös népszerűsítésének lehetőségeit. Közös információk egyelőre a MaDok web felületén érhető el, ismerhető meg (www.neprajz.hu/madok/dominio.html).

A sorozattal szemben mindössze az a *taralmi követelmény* fogalmazódott meg, hogy az egyes bemutatók minél inkább a jelenről szóljanak, az esetleges (vagy szükségszerű) visszatekintés a mai viszonyok értelmezését szolgálja, s lehetőleg ne haladjon meg az elmúlt maximum másfél évtizedet. A kiállítások pillanatképeket adnak a mából, s amennyiben történeti folyamatokat is érzékeltetnek, magyaráznak, ebben az esetben is főként a ma megtapasztalható tényeket elemzik, a hangsúly pedig nem a kezdetekre, a múltbeli kiindulópontokra, az előzményekre kerül. Minden kiállítás saját intézményi szervezésében, többnyire új anyaggyűjtéssel nyugszik. Ehhez 2005 folyamán – idej felhasználással – a NKÖM Múzeumi Főosztálya gyűjteménygyarapítási támogatást is nyújt-

tott, ily módon a dominók várhatóan *teljesen friss, újonnan megszerzett gyűjteményi anyagokat* tárnak a közönség elé. A kiállítások tárgyak mellett természetesen képeket, vizuális dokumentumokat is felhasználnak, hiszen a jelenkutatás önmagában is folyhat – bár nem merülhet ki – például fotó- és filmdokumentáció, valamint szóbeli interjúk, terepmegfigyelések készítésében. A lehetőségekhez mérten azonban ki kell terjedjen – bár nem kizárólagosan – a tárgygyűjtésre és az anyagi manifesztumok értelmezésére. A kollektív program résztvevői arra törek-szenek, hogy mindenképpen az általuk képviselt muzeológiai szakág normáinak megfelelő „teljes értékű” kiállítást valósítsanak meg.

Mik lesznek a dominó egyes „téglái”?

Címszavakban s intézményenként így fest a dominó tematikája – zárójelben a kiállítás megnyitásának hónapjával:

Néprajzi Múzeum (április): a műanyag; Gőcseji Múzeum (május): a szerelem, az udvarlás és az esküvői öltözetek változása; PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, a kiállítást egy pécsi galériában rendezik (június); a városi fesztivál; Tragor Ignác Múzeum (július): a váci vásár és búcsúvásár; Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum (augusztus): a falusi higiénia; Janus Pannonius Múzeum (szeptember): turizmus és fazekas szuvenírek Óbányáról; Nagyatádi Helytörténeti Gyűjtemény (október): a kockaház; Képfestő Múzeum (november): a farmer; Magyar Nemzeti Múzeum (december): a bakonybéli bencések közössége; Laczkó Dezső Múzeum (2007. január): a zsákmány – a halban és turistában gazdag Balaton tárgyi világa; Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (február): a mai kávéházak; Jóna András Múzeum (március): a bokortanyák és az autópálya-építés.

A tematika alapján úgy tűnik, hogy a kiállítás-sorozat résztvevői a jelenkutatás lehetséges irányai közül azt a megoldást képviselik, amely a mai tárgyi világot elsősorban a használat szempontjából közelíti meg. A ma dokumentálása, kutatása érdekében ugyanis megkülönböztethető az anyagi javak, mint *termékek* rendszeres, program szerinti gyűjtése, tanulmányozása, valamint a tárgyi világ társadalmi, személyes elsajátításának, tartalommal, *jelentéssel való „föltöltődésének”* dokumentálása, tanulmányozása. Az első aspektus közelebb áll a tárgytörténet problémájához, a második inkább társadalomtörténeti, szociológiai, néprajzi-antropológiai jellegű megközelítést és programot jelent. Az első esetben – ideális célként – azt kellene megvalósítani, hogy minden magyarországi termékből „köteles példány” kerüljön illetékes szakmúzeumi intézményekbe. Ez a termelési eszközök, fogyasztási javak esetében egyaránt alapkövetelmény kellene, hogy legyen. Gépek, járművek, de a mindenkori fogyasztókat kiszolgáló

Néger mesemondó, Marokkó, 1898,
Zichy Jenő
African story teller, Morocco, 1898,
Jenő Zichy

Lábcsőrgő, Afrika, 1967
Jinglers, Africa, 1967

Sárosi Bálint a Néprajzi Múzeum munkatársaként a hangszergyűjtemény fejlesztésének, szakszerű feldolgozásának, kiállításokban való folyamatos bemutatásának szentelte idejét. A magyar nyelvterületen kívül Etiópiában és Örményországban is gyűjtött népzenei és hangszereket. Halmos István és Boglár Lajos 1967-68-ban Venezuelában végeztek terepmunkát, ahonnan több zenei felvétellel, hangszerrel, hangszerleírással tértek haza.

A legelső hangszerkiállítást 1966-ban rendezte Sárosi Bálint, s ehhez a kiállítás-hoz kislemez is készült, amely különböző népek hangszereinek a hangjait tartalmazta. 1967-ben két kisebb kiállításra került sor

Pécsváradon, Sárosi Bálint és Tóth Margit rendezésében. 2004-ben Szabó Zoltán rendezett hangszerkiállítást a múzeumban található dudákból, kiegészítve egyéb nyelvsipos hangszerekkel a nemzetközi gyűjteményekből.

A jelen kiállítás nem vállalkozhat a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben lévő mintegy 3 ezer hangszer bemutatására, de a kiállított hangszerek segítenek a köztük lévő hasonlóságokat, illetve egyediségeket megvilágítani. A hangszerek kulturális környezetükből kiszakítva csak ritkán vannak hatással a szemlélőre, ezért arra törekedtünk, hogy a technika adta lehetőségeket kihasználva a hangszerek hangzását eredeti felvételekkel, használatuk módját pedig ábrákkal és fotókkal is bemutassuk. Hogy az egymástól térben távol eső hangszerek között könnyebb legyen a hasonlóságokat és a különbségeket megértenünk, az azonos típusú hangszereket – a megszólaltatás módjának megfelelően – együtt mutatjuk be. A hangképzés módja szerint négy csoportba osztottuk a hangszereket „A hangszerek rendszertana” című gyűjteményes kötet alapján.

Az *idiofon* hangszerek esetében maga a hangszer teste adja a hangot, melyet dobantással, ütéssel, rázással, dörzsöléssel, kaparással, pengetéssel szólaltatnak meg. A mai napig minden népnél megtalálhatjuk ennek a hangszercsoportnak a különböző változatait. A csengők, csörgők és harangok elsősorban nem zenei célra készültek, de hangszerként való használatuk nem ritkaság. A rázócsörgőknek számos változata van használatban a világ minden területén, viszont a *jávai anklung* egy speciális, bambusból készített csörgő, amelyet különböző méretekben használtak. A testcsörgőket és csengőket általában tánchoz használják,

*Domború citera, Indonézia, Borneó,
XX. század eleje*
*Round zither, Indonesia, Borneo,
early 20th century*

Hosszúdob, Óceánia, Új-Guinea, 1964
Long drum, Oceania, New-Guinea, 1964

a test különböző részeire vagy ruhadarabokra erősítve, hogy a tánchoz ritmikus kíséretet biztosítsanak. Ütéssel megszólaltatott hangszerek a réztányérok, csattogtatók.

A pengetéssel megszólaltatott idiofon hangszerek közül a *doromb* jellegzetes, ám igen halk hangját a játékos szájúrege erősíti fel. A szájúrege méretének változtatásával egyszerűbb dallamok is lejátszhatók rajta. Távol-Keleten, Indonéziában és Óceániában elsősorban bambuszból készítik, míg Ázsia nyugati felén és Európában a fém dorombok terjedtek el.

A világon számos helyen használják tánc-kíséretre az egyszerű ütő- és táncdeszkákat. Gyűjteményünkben Óceániából van néhány szép darab. Hasonlóképpen működnek a világ más helyein elterjedt egyszerű *deszkadobok* és az üreges testű *fadobok* is. Ezeket ritmuskeltésre és jeladásra is használják. A méretük egészen különböző lehet a kézben hordozhatótól a többméteresig. A gongok, gongjátékok esetében a fémtestet ütővel ütik meg. Számuk és alakjuk alapján lehetnek egyszerű vagy dallamjátékra is alkalmas, összetett *gongjátékok*. Elsősorban Délkelet-Ázsiában terjedtek el, onnan kerültek át Európába és Amerikába.

Az ütéssel megszólaltatott hangszerek közé tartoznak a különböző hosszúságú farudacskákból összeállított xilofonok, és a hasonló, defémleapokból készült metallofonok. Ezek különösen Indonéziában játszanak kiemelt szerepet, ahol a zenei élet közép-pontjában álló gamelán zenekarok hangszerkészletének egyik fontos elemét alkotják. Az afrikai xilofonok különböző méretűek, föld-re állítható és nyakba akasztható változataik egyaránt népszerűek. Jellegzetessége a

hangzó falemezek alá szerelt, tökhéjből vagy cserépből készített rezonátor-sor, amely felerősíti a hangszer hangját.

A magyar *facimbalom* a xilofon egyik változata. Skálabeosztása és játékmódja azonos a cimbalomével, főleg virtuóz játékokra használják.

A *szanza* jellegzetes afrikai pengetős hangszer, amely egy deszkalapra erősített, különböző hosszúságú rugalmas fémmylevelekből áll.

A *chordofon* hangszereknél a hang forrása a húrok rezgése. A húros hangszereket három módon lehet megszólaltatni: ütéssel, pengetéssel és vonóval. Bár a húr teljes egészében rezeg, a hang felerősítésére szükség van rezonáns testre. A hang magassága függ a húrok vastagságától és

feszességétől. Legegyszerűbbek az íjak, melyen egyik végét a szájbán tartva, másik végén az arc előtt fogva, pengetve lehet játszani. Afrikában, Amerikában és Ázsiában is honosak. A kiállításban Afrikából mutatunk be *összetett zenélőíjakat*, amelyek húrjai különbözőképpen vannak hangolva, és az íjkarokat tartó rezgőtest egyben a hang felerősítését is szolgálja.

A *lira* ókori eredetű, de tulajdonképpen csak Afrika néhány területén maradt fenn. Ez tulajdonképpen keretre feszített húrból áll, melyeket pengetéssel szólaltatnak meg. Általában ének kíséretre használták őket vallásos ünnepek és gyógyító rítusok alkalmával. Európában nem maradtak fenn pengetéssel megszólaltatott lírák, de Észak-Európában vannak vonóval használatosak.

A hárfák húrjai hegyesszögben húzódnak a test és a nyak között. Európára szinte kizárólag a *keretes hárfák* jellemzőek, míg Afrikában és a Távol-Keleten *íjhárfákon* és *szöghárfákon* is játszanak.

A népi lantfélék családja igen gazdag, és nagy változatosságot mutat a különböző népeknél. Pengetéssel szólaltatják meg, általában érintőkkel is rendelkeznek. Megkülönböztetünk rövid és hosszúnyakú lantokat, valamint lapos és domború hátúakat. A pengetővel megszólaltatott citerák esetében a húrok a hangszer testén párhuzamosan helyezkednek el. Közülük legegyszerűbbek a *csöves citerák*, melyeknek húrjait a hangszertest anyagából választják le. A primitív *botciterák* Afrikából származnak. A távol-keleti zenei kultúrában nagy jelentőségűek a *domborúciterák*, Európában pedig a *laposciterák* a jellemzőek. A cimbalmok tulajdonképpen a laposciterák ütővel megszólaltatott változatai, melyek Európából hódították meg a Távol-Keletet.

A mai vonós hangszerek elődei sokkal nagyobb változatosságot mutattak, alakjukban és játékmódjukban is különböztek. Némelyik hangszert nem az áll alatt, hanem a térden függőlegesen tartották. Ezek közül sokat használnak ma is a népzeneben. A népi *fidulákat* ezért vonóval megszólaltatott lantnak is tartják. Két fő típusuk van: a hosszúnyakú *tüskefidulák* és a rövidnyakúak. A primitív fidulák között ismerünk olyat, amely csak egy- vagy kéthúros. A rövidnyakú fidulák főleg Európában terjedtek el. Népi használatban megtaláljuk a modern vonós hangszerek kézzel készített változatait. A kiállításban bemutatunk számos vonótípust is. A szőrözés, és a szőr feszítésére változatos megoldásokat használtak. Előfordult, hogy a vonóra csörgőket is raktak, a ritmus erősítésére.

*

Az *aerofon* hangszerek azoknak a hangszereknek a gyűjtőneve, amelyeknél a rezgő közeget a levegő képezi. Az ajaksípos hangszereknél a befújt levegő éles peremnek ütközik. Nagyon sok változata van, többek

Brácsa. Magyarország, XX. század
Viola. Hungary, 20th century

közt a minden kontinensen szép számban meglévő peremfurulyák, fúvókás furulyák, sípok, harántfuvolák, edényes fuvolák, több részes furulyák.

A nyelvsípos hangszerek esetében a levegő többnyire nádból vagy fémből készített nyelvet hoz rezgésbe. Ide tartoznak a legegyszerűbb nádsípok, melyekben a nyelv egy nádszálból van kivágva vagy ráhelyezve. Szimpla nádnyelves hangszerek a primitív klarinétok. Ezek Afrikában és Európában terjedtek el. A többrészes klarinétok az arab népek körében népszerűek. A dupla nádnyelves hangszerekhez tartoznak a *schalmeiek*,

melyek a világon mindenütt elterjedtek, valamint a *dudák*, melyek tömlő alakú szélkamrával rendelkeznek. Nyelvsípval működnek a Távol-Keleten elterjedt szájjorgonák, továbbá a könnyű- és népzeneben elterjedt harmonikák is.

A tölcséres fúvókájú hangszereknél a hang a játékos megfeszített ajkának rezgésétől jön létre. Ide tartoznak a primitív trombiták és kürtök, melyek a világ számos helyén megtalálhatóak. A legegyszerűbbek az állat szarvából készített kürtök, de a helyi adottságoknak megfelelően kagylókürtöket is szép számban találunk a víz mentén

elő népek körében. Mindkét hangszertípusnál előfordulnak oldalt fúvott példányaik. A trombiták többnyire egyenesek és hengeres alakúak. Ide tartozik a kiállítás nevében szereplő *didzseridu* is.

A szabad aerofon hangszerekről akkor beszélünk, ha a légoszlop nyitott, nem körülhatárolt. Ezek közül a *zúgattyúk* a legrégibb hangszerek közé tartoznak, és minden kontinensen elterjedtek. A zúgó és búgó hangszereket többnyire termékenységi rítusoknál használták, napjainkban főleg gyerekhangszerként használatosak.

*

A *membranofon* hangszerek esetében a hang forrása a rezgésbe hozott membrán. Ezek megszólaltathatók ütéssel (pl. dobok), dörzsöléssel (pl. köcsögduda) és ráénekléssel vagy beszéléssel (pl. a miriltonok). A dobok az egész világon számos típusban előfordulnak. Legtöbbször rituális céllal, de jelzőeszközként is alkalmazzák őket. A dobok között a hangszer alakja, a bőr felerősítése, kifeszítése, a zsinórozás módjai szerint tudunk különbséget tenni. Alakjuk szerint megkülönböztetünk henger és kúp alakú dobokat. Ide tartozik az indiai *tabla*, amely a szitárzene kísérőjeként az egyik legfontosabb indiai hangszer lett. Üstdobnak nevezzük az edényre vagy valamilyen edényformájú hangszertestre kifeszített, egymembrános dobokat. A hosszúdobok nyúlánk alakjukról kapták nevüket. Sajátos válfajukat képviselik az új-guineai hangszerek, amelyek jellegzetessége a test közepén található fogantyú és a domború fafaragásos díszítés.

A tölcserdobok főleg az arab világban terjedtek el. A keretes dobok közül jellegzetesek a sámándobok, amelyek rokonait az eszkimók és az észak-amerikai indiánok is használják, főleg vallási szertartások, gyógyító eljárások során. A kínai *kelontong* megszólaltatása nem ütővel, hanem a keret-

hez madzaggal rögzített kis golyócskával történik.

*

A hangszerek gyűjtésében fontos állomás volt a népzene fonográfra történő rögzítése. A zenekutatók mellett, hogy a zenét rögzítették, szinte minden terepről hangszereket is hoztak a múzeumba. E kutatók közül kiemelkedő jelentőségű *Bartók Béla* munkássága, akinek gyűjtései a Népzenei Gyűjtemény fonográfhangereinek egyharmadát teszik ki. Több mint egy évtizeden keresztül bejárta az ország legkülönbözőbb vidékeit, gyűjtött magyar anyanyelvű területeken, de több mint ezer fonográfhenger tartalmaz román felvételeket, s felvételei között rutén, szerb, szlovák anyag is található.

Bartók népzene iránti érdeklődése azonban nem állt meg a szomszédos népek zenéjének kutatásánál. 1913-ban 118 fonográfhengernyi felvételt készített Észak-Afrikában, az algériai Biskrában és a környékén található három oázisban. Énekes és hangszeres dalokat is felvett Edison-féle fonográfjával. A felvételekhez jegyzeteket készített, melyeket később le is jegyzett. A hengereket budapesti hagyatékával együtt az MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archívuma őrzi.

Bartók utóbb Rásonyi László, az ankarai egyetem magyar nyelvet előadó professzora közvetítésével meghívást kapott Törökországba is. A gyűjtőút 1936. november 16-tól 29-ig tartott. Kilenc nap alatt tizennégy településen, tizennégy előadótól hatvanöt fonográfhengerre nyolcvanhét dallamot vett fel. A hengereken nyolcvanhárom dal énekes előadásban, hat énekelve hangszeres kísérettel, tíz pedig hangszeren megszólaltatva hangzik el. Később tizenegy dallam kivételével le is jegyezte őket.

Bartók jelentősége a népzenei gyűjtések mellett a népzene rendszerezésében, és a népzenei motívumoknak a műzenében való felhasználásában volt. Ezt saját

megfogalmazása szerint a következőképpen tette: *„Először is úgy, hogy a parasztdallamot minden változtatás nélkül vagy csak alig variálva, kísérettel látjuk el, esetleg még elő- és utójáték közé foglaljuk. [...] A parasztszene hatásának másfajta megnyilvánulási módja ez: a zeneszerző nem használ fel valódi parasztdallamot, hanem ehelyett maga eszel ki valamilyen parasztdallamimitációt. [...] Végszül még egy harmadik módon mutatkozhatik a parasztszene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamokat, sem parasztdallamimitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint a parasztszenéből. Azt lehet mondani ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a parasztszenei nyelvet és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével.”*

Lásd még – See also: Képmelléklet II – III.

Musical Instruments of Nationals in the Museum of Ethnography

From the 1980s not only the researchers but also visitors became more and more interested in the music and instruments of various ethnic groups and cultures. Thanks to the interest taken in the cultures of the so called exotic lands, even the first ethnographical collecting trips and explorations brought instruments of such kind to the Museum of Ethnography. After the great collecting journey carried out by Xántus János in 1869-70, more than 40 musical instruments were catalogued originating from Japan, China and Siam. Several more instrument collections were added to the Museum's storages throughout the following decades. One of the most important collecting was carried out by Vilmos Diószegi, who between 1947 and 1963 travelled to Mongolia, Siberia and made several thousands of photographs, and carried home more than 300 instruments of Shamans. The exhibition opened in the Ethnographical Museum gives an outline of the history of collecting instruments, displaying several unique objects of making music.

Kárpit 2. „Átváltozások”

A szövött kárpit művészete egykor és ma

Elsje Janssen

Több mint ötven, többségében kortárs művész által készített kárpitot mutatott be a Szépművészeti Múzeum 2005. november 8 – 2006. január 8-á között megrendezett kiállításán. A műveket a Magyar Kárpitművészek Egyesülete által kiírt nemzetközi pályázatra érkezett alkotásokból válogatták erre az alkalomra.

A felhívásra 138 színvonalas pályamű érkezett, melyből az öttagú nemzetközi zsűri 40 művet válogatott be a kiállításra 36 művésztől, az Egyesült Államoktól Koreáig. A kárpit-

művészet megújításában élen járó magyar művészek 14 művel képviseltették magukat. Mellettük a 2001-ben, szintén a Szépművészeti Múzeumban rendezett *Kárpit 1.* kiállítás díjazott művészei is szerepeltek a tárlat tematikájába illő egy-egy művel. A kortárs alkotások mellett 8 darab, XVII. századi metamorfózis tematikájú kárpit is látható volt, melyből öt a műfaj nagy hagyományú intézményéből, a Mobilier national et Manufactures des Gobelins de Beauvais et de la Savonnerie-ből, Párizsból érkezett, míg hármat az Iparművészeti Múzeumból kölcsönzött az intézmény a kiállításra. A Magyar Kárpitművészek Egyesületével közösen szer-

vezett kiállítást kétnyelvű, gazdagon illusztrált katalógus kísérte.

Az 1996 óta működő Magyar Kárpitművészek Egyesületének célja a szövött kárpit műfajának művelése mellett az erőteljes megújítás elősegítése is. A magyar kárpitművészek sikeresen képviselik a magyar művészetet nemzetközi viszonylatban is jelentős kiállításokon, emellett számos külföldi művésznek, művészcsoportnak kínálnak bemutatkozási lehetőséget hazánkban.

A *Kárpit 2. Átváltozások – A szövött kárpit művészete egykor és ma* című kiállítással a Szépművészeti Múzeum a magyar kárpitműv-

szet fejlődésében, nemzetközi elismertetésében kívánt támogatói szerepet játszani.

A kárpitművészet egykor vezető műfaj volt, majd hosszú évszázadokig háttérbe szorult. A nyolcvanas-kilencvenes években azonban a klasszikus technikához visszatérve, ugyanakkor kihasználva a számítógépek nyújtotta lehetőségeket, megújította nyelvét. A szövés képes arra, hogy ötvözzön egy ősi nyelvet a kortárs érzékenységgel. E nemes műfaj régi és új pompájában mutatkozott be a világ minden tájáról érkező, s a kiállítás címében jelzett ovidiusi gondolatot mára adaptáló nagyméretű szövött kárpitok által.

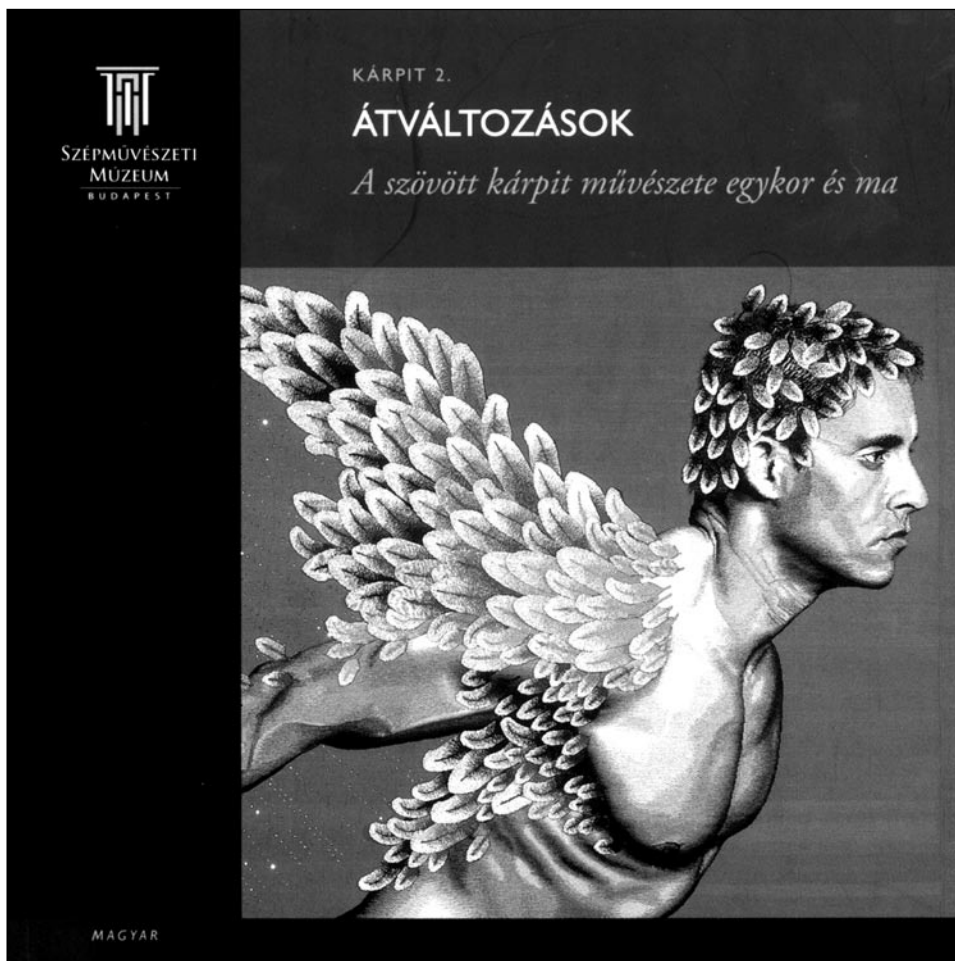
Történeti és kortárs kárpitok – gondolatok hasonlóságokról és különbségekről

(Részletek a kiállítást kísérő katalógus bevezető tanulmányából)

A falikárpitról az embernek első pillanatban egy olyan hatalmas, két-dimenziós, négyzetleteres szövött textília jut eszébe, amelyet a falra akasztanak. Hagyományosan a középkortól a XIX. századig a falikárpitokat szinte mindig sorozatban készítették, a falon egymás mellé akasztották fel, amelyek így egyfajta „kárpitszobát” alkottak. A különböző darabokat képekben elmesélt történeteként lehetett értelmezni.

A vázlat

A középkor és a reneszánsz falikárpitjaihoz a művész először egy rajzot készített, amit víz- vagy fedőfestékkel kiszínezett. Ezt követően egy minta- vagy kartonfestő a vázlatot valódi nagyságúvá ültette át. Az így elkészült karton szolgált mintaként a szövőmesterek számára. Ebbe a munkamódszerbe először az elsődlegesen freskófestőként tevékenykedő Raffaello hozott változást, aki a vázlatokat rögtön valódi

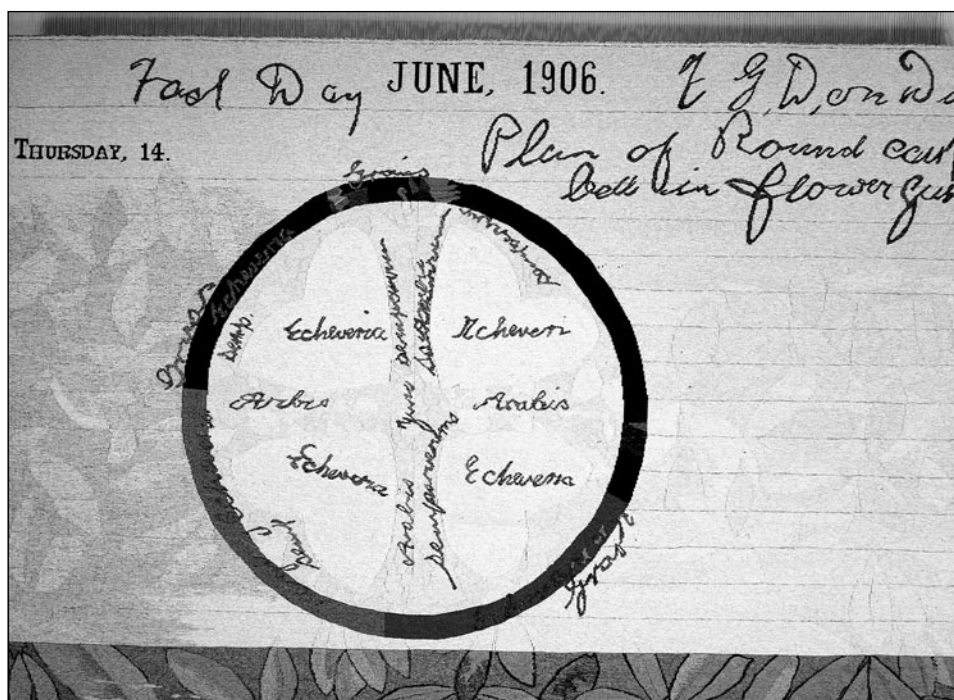

Jon Eric Riis: Icarus – katalógus címlap – Jon Eric Riis: Icarus

nagyságukban készítette el, mely szükségtelenül tette mintafestők közbeiktatását. Egy évszázaddal később a flamand festőművész, Peter Paul Rubens már nemcsak a kisebb vázlatokat (*bozzetti*) készítette olajfestékkel, hanem az életnagyságú kartonokat is. Manapság a falikárpitok megtervezése különböző módokon tör-

ténik. Egy rajzot vagy festményt készítenek, de lehet egy fénykép is a kiindulási pont. Néha kollázt állítanak össze, melynél egy kiszabott, összetépett papírból indulva, azzal játszva, azt áthelyezve és elmozdítva jutnak el a kívánt eredményhez. Kivételes esetekben számítógéppel is készítenek vázlatot.

Carol Dunbar: Roppant finom munka – Carol Dunbar: Such terribly gentle work

A technika

A falikárpitot vízszintes vagy függőleges szövőszéken szövik. Hagyományosan a szövőmester, a kárpitszövő volt az, aki értelmezte és „lefordította” a kartont falikárpittá. A szövő személyisége és szakértelme pontosan kifejeződött abban, ahogy a kartont átültette szövött munkává. A végeredmény minőségét az határozta meg, hogy a kárpitszövő milyen módon értelmezte a művész által készített kartont, illetve hogy ezt milyen tökéletességgel vitte át a szövött falikárpitba. A szövő szaktudása tehát alapvető fontosságú volt a sikeres eredmény eléréséhez.

A kárpitművészet a XXI. század elejére már teljes értékű művészeti ággá vált. A legtöbb esetben maga a tervező művész az, aki a szövés feladatát végzi, ellentétben a történelmi falikárpitokkal, melyeknél a művész és mesterember együttműködése révén született meg a műalkotás. Az elmúlt évszázadok során technikai téren kevés változás történt, de a mai kárpitok nagy része a formát illetően is a hagyományokhoz kapcsolódik.

A régi, manufaktúrákban készült falikárpitok szövőszálai gyapjúból, a keresztzál pedig gyapjúból és selyemből voltak. Nagyon sok reneszánsz kori brüsszeli falikárpitban mindezek mellett arany- és ezüstsálakat is feldolgoztak. A XX. században és jelenleg leginkább pamutot vagy lent használnak szövőszálként. A keresztzál főleg gyapjúból áll. A kiállításra kiválogatott kárpitokhoz más természetes anyagokat is felhasználtak, mint pl. lent, pamutot és selymet, valamint mű- és fémszálakat.

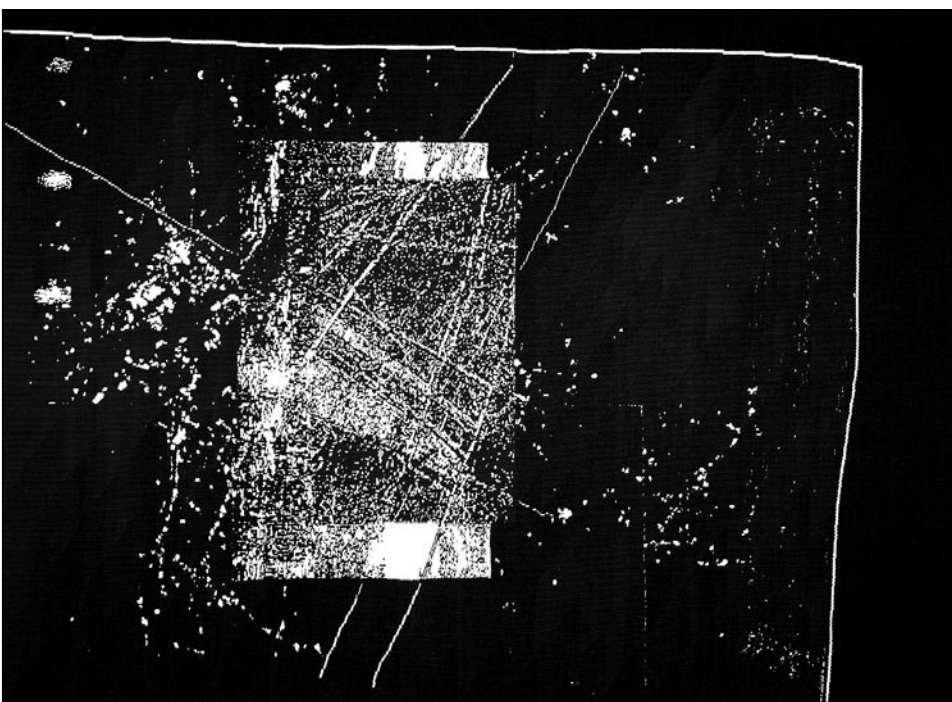
Felhasználás, méret és forma

A falikárpitoknak korábban politikai szerepük volt, presztízskérdésből vásárolták őket. Emellett természetesen gyakorlati szerepet is játszottak, a kastélyokban és palotákban évszázadokon keresztül az üres terek berendezésére és díszítésére, illetve a hideg elleni védelemre használták őket.

Amikor e monumentális műalkotások méreteit vizsgáljuk, egyértelmű különbség mutatható ki a régi és a jelenkori alkotások között. A kárpitok méretét gyakran a megbízás és a rendeltetés helye határozza meg, melyről előre megállapodnak. A versenyeken és kiállításokon, mint a *Kárpit 2* esetében is, sokszor minimum-méreteket határoznak meg (ez esetben minimum 3 négyzetmétert).

A falikárpitok hagyományosan vízszintes, függőleges négyzög vagy négyzet alakúak, ám az 1860-as évektől mégis készültek e klasszikus formától eltérő alkotások. Így a *Kárpit 2* kiállításon láthattunk például egy háromszög alakú falikárpitot (Lencsés Ida: *Időköz*), kis négyzögeket, melyek trapézvá vagy más formává állíthatók össze (Urn Slnji: *A nyugalom tengere – Variáció IV.*), valamint egy szabad hajlított formát is (Száras Marika: *Pozitív – negatív*). Emellett két háromdimenziós kárpittal is találkozhattunk.

Joanna Foslien: *Nagy nem tudás* – Joanna Foslien: *The Great Unknowing*

Az *Ajándécsomagolás* (Hajnal Gabriella) című alkotásnál a szövet a falikárpitból fényűző csomagolópapírrá való átváltozáson esik át, ami által mintha önmaga válna az ajándékká. Kneisz Eszter a *Keringő* című munkájában körformával játszik: a szövőfonalak mintha kört alkotnának, melyben a szőtt halak szinte szabadon úszkálnak körbe. Ez utóbbi munkák bemutatásához már falra sincs szükség.

Téma és kidolgozás

A legnagyobb különbség a téma kidolgozása területén tapasztalható. Egykor sokféle témát dolgoztak fel a falikárpitokon, főleg vallásos jeleneteket, később mindenféle világi témát is. A középkorban a hiteősítő szerepet játszó falikárpitokat, mint színekben gazdag képsorozatokot függesztették ki a templomokban. A XX-XXI. században a témák gyakran az emberhez és a társadalmi élethez, politikához, történelemhez, természethez, városhoz és vidékhez, utazáshoz, irodalomhoz, legendákhoz és népszokásokhoz kötődnek.

A *Kárpit 2* kiállítás témájának az igen széleskörűen értelmezhető metamorfózist jelölte meg. Belső érzések, személyes tapasztalatok jutnak itt igen kreatív módon kifejezésre.

Az átváltozás már megtörtént, folyamatban van, vagy még jönnie kell. A munkák szemlélése a nézőt önkéntelenül is a be nem mutatott pillanatokon való töprengésre készíti. Hogyan volt előtte, milyen változások követik még majd? E művek az idő más pillanataira utalnak, mintha az is a valóság lenne. A kárpit így hat tehát a szemlélő képzeletére. A metamorfózis, azaz az átváltozás több mint csupán egy szó: számos szinten értelmezhető és számos formában visszaadható. Ezt minden művész a maga alkotó módján valósítja meg, miközben meghagyja a teret számunkra is a saját kreatív módunkon

való értelmezésre. Ez az, ami a kárpitot művészeti alkotássá teszi.

(Fordította: Zacharné Fűrész Anikó)

A Kárpit 2. Átváltozások – a szövött kárpit művészete gyakor és most c. kiállítás díjazottjai

Fődíjasok

Balogh Edit, Magyarország – az Átváltozások I-II. (Metamorphoses I-II) című művéért.

A díjat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete ajánlotta fel.

Ariadna Donner, Finnország – a Hosszú vörös év (The long red year) című művéért.

A díjat Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma ajánlotta fel.

Thomas Cronenberg, Németország – a Tommy USA, Meleg Tommy, Tommy Én (Tommy USA, Tommy Gay, Tommy Me) című művéért. A díjat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma ajánlotta fel.

Különdíjasok

Hegy Iboya, Magyarország – az Időjárásjelentés (Weather report) című művéért. A díjat a XIX. kerületi Kispesti Önkormányzat ajánlotta fel.

Joanna Foslien, Egyesült Államok – a Nagy nem tudás (The Great Unknowing) című művéért. A díjat a II. kerületi Önkormányzat ajánlotta fel.

Carol Dunbar, Skócia – a Roppant finom munka (Such terribly gentle work) című művéért. A díjat a Szépművészeti Múzeum ajánlotta föl.

Feliksas Jakubauskas, Litvánia – a Vilnius arany barokkja (Gold Baroque of Vilnius) című művéért. A díjat a II. kerületi Önkormányzat ajánlotta fel.

Lásd még – See also: Képmelléklet II.

The art of woven tapestry then and now

The Hungarian Museum of Fine Arts presented a show of more than 50 pieces of tapestry between November 2005 and January 2006, selecting from the 138 entries to the international competition of the Hungarian Tapestry Artists' Association. 40 of the exhibits was selected from the competition, by 36 artists from all over the world, among them 14 Hungarian works. The rest is a selection from the artists present at the Tapestry 1. show, and 8 pieces of 17th-century works. The theme of this exhibition was Metamorphoses, leaving enough freedom for interpretations of several topics. One of the very obvious ones is the metamorphosis of tapestry weaving, how it has been changing in function, technology, topics and interpretations. The Hungarian tapestry association aims at promoting and renewing the art of tapestry. This genre was less dominant for a long period, while in the 1980s and 90s traditional techniques mixed with up-to-date computer technology were rediscovered and revived. This exhibition is one part of this renewal, presenting tapestry as a work of art, making visitors use their imagination and creativity in their interpretations of the more or less traditional works.

Kép a képben a Szépművészeti Múzeumban

Basics Beatrix

A kiállítás, egyúttal a grafikai tárlatok sorsa mintha önmagában is példázná azt, amiről részben szól: a grafika, mint műfaj általában a közönség számára kevésbé érdekesnek, kiállításon történő szereplésre talán nem is igazán méltónak vagy alkalmasnak ítélt manapság, különösen annak az egyre erősödő elvárásnak ismeretében, amely a közgyűjteményektől úgynevezett „blockbuster”, azaz látványos, áttűrt sikert hozó kiállításokat vár el.

A Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítóterme 170 műből álló válogatást mutatott be „Kép a képben” címmel. Ahogy a katalógus bevezetőjében is olvashatjuk, a témának könyvtáryi a szakirodalma, s bármennyire is úgy tűnik, ez könnyűvé teszi a bemutatását, nem akármilyen feladat egy ilyen kiállítás keretében jól összeválogatni a legfontosabb részterméket, érthetően bemutatni, és megfelelően csoportosítani a rendelkezésre álló műtárgyakat. E műtárgyak szinte kivétel nélkül a múzeum gyűjteményéből származnak, s a válogató munkáját, anyagismeretét és arányérzékét dicséri, hogy remekül áttekinthető műtárgy-együttest láthatunk, amelynek elhelyezése, a terem- és műtárgyfeliratok,

Cornelius Cort Stradanus után: A művészetek elsajátítása, 1578

Cornelius Cort after Stradanus: The Practice of Visual

valamint a katalógus mind a látogatót szolgálja, aki szinte észrevétlenül és élvezettel juthat új ismeretek, tudás birtokába olyan témákról, amelyekről talán még nem is hallott.

A rendező a legfontosabb témakörök szerint csoportosította a grafikákat, s ezeket is további résztermékre bontotta. Az „Antik történetek” címmel megjelenő lapok egy része a festészet eredetéről szóló történeteket jeleníti meg; nem véletlen, hogy van olyan közülük, amely éppen a festészetéről szóló traktátus címlapképe. Zeuxis és Apellés, Nagy Sándor és Apellés történetei olyan mondanivalóval bírtak, amelynek különböző korok különböző művészei más és más elemét látták szükségesnek hangsúlyozni. Mercurius és Minerva, mint a művészetek támogatói nem véletlenül lettek bonyolult kompozíciójú manierista metszetek kedvelt témái. A művészet-allegóriák az ihletet, vagy éppen az egyes művészeti ágak kapcsolatát, versengését, rangsorát megfogalmazó lapok között – mint az egész bemutatott anyagban – különféle művészettörténeli korszakok ismert és kevésbé ismert mestereinek műveit láthatjuk.

A Madonnát festő Szent Lukács témája meglehetősen korán vált gyakran alkalmazott ikonográfiai típusú. A középkorban a festőcéhek patrónusa lett az evangélista, s ez jelentősen segítette az ábrázolástípus elterjedését. A céhektől a művészeti akadémiákig vezető út fontos állomása volt a képzőművészeteknek a szabad művészetek közé való bekerülése. A rajzolás különösen fontosnak tartották, a „disegno” volt mindennek az alapja. A művészeti oktatásról, az akadémiák gyakorlatáról szóló kompozíciók különösen érdekesek számunkra, hiszen a művészi alkotómunka folyamatába engednek betekintést. De a gyakorlatot bemutató művek mellett bonyolult tartalmú, nehezen értelmezhető allegorikus kompozíciókat is látha-

Philipp Galle Stradanus után: A Madonna megjelenik Szent Lukácsnak, XVI. század második fele

Philipp Galle after Stradanus: Virgin Appearing to Saint Luke, second half 16th century

tunk, s a XVI. századi művészek akadémiai képzésének egyik legjelentősebb eleme is megjelenik: az antik művészet, művek tanulmányozása. Ezt segítették az ezekről készült grafikák is.

Az akadémiák XVIII. századi fénykorát idéző metszetek valójában a leghíresebb akadémiai művészek csoportképei, mint például a londoni Royal Academy vagy a bécsi Képzőművészeti Akadémia tagjait bemutató mezzotintók. A művészpörtrék és műterem-ábrázolások talán a legismertebbek a közönség számára, hiszen nincs olyan múzeumi állandó kiállítás, amelyről hiányoznának. A művészek magukat gyakran ábrázolták egy-egy kiemelkedő, híressé vált művükkel, esetleg annak készítése közben, s nem ritkán ugyanezt egy művésztárs tette meg. A műteremben dolgozó művész inkább életképi téma, akár családja körében is megjelenhet. A művész és modellje ismét népszerű és ismert ábrázolás, itt XX. századi példákat is láthatunk, Stuttgartból kölcsönzött Picasso rézkarcokat. S a gúnyrajz, ahol a típus karikatúraszerű értelmezést kap, egy sajátos változathoz vezet bennünket, amelyen a művész, mint a természet majma jelenik meg. A trecento művészeire alkalmazott megállapítás a természethűség értékelésére szolgált. Ami azonban eredetileg értéket jelentett, az a XVIII. századi metszeten már gúnyos jelentést kapott.

Művész és közönsége ismét olyan téma,

amely hasonlóan a műteremképekhez, a művészt munkája közben mutatja be. Nagy különbség azonban, hogy itt a művek fogadtatása és értékelése az elsődleges szempont. A mecénás és megrendelő jelenik meg az ábrázolásokon, illetve a társadalmi elismerést, rangot kivívott művészt láthatjuk. Az alkotónak meg kell élnie, s természetesen mi másból, mint műveiből. Ehhez meg kellett mutatni, sőt árusítani kellett őket. Az utcai metszetárustól a műkereskedőig vezető út során változott a művek értéke: a siker, az elismerés egyre fontosabbá vált a művész számára, annál is inkább, mert jelentős volt a különbség a régi és kortárs művek értéke között. A művek bemutatásának módja már a XVII. század második felében a kiállítás lett. Az akadémiák rendezték meg eleinte évente azokat a bemutatókat, ahol tagjaik számára kötelező volt a részvétel. A kiállításokat dokumentáló ábrázolások révén lehet

elképzelésünk arról, hogyan mutatták be a műveket egykor. A Magyar Tudományos Akadémia épülete harmadik emeletének termeiben az Országos Képtár festményeiből rendezett kiállításról készített akvarellek pedig nemcsak a tárlat rendezési elvéről adtak információt, hanem a későbbi műemléki helyreállítást is segítették például. A kiállítások látogatói nemcsak műértők voltak, a tárlatlátogatás társadalmi eseménnyé, divattá vált. Ezt a művészek olykor gúnyolták, vagy éppen értékelték. Az áttekintés lezárásaként pedig a kép a képben téma néhány szokatlan megvalósulási formájával ismerkedhetünk meg.

A tematikus-tipológiai csoportosítás egy műtárgy-együttes bemutatásának igen vonzó és érthető módja. A sokszorosítás szerepe, fontossága mindvégig jól érzékelhető: a grafikák gyakran híres művek másolatai, azok ismertté válásának eszközei voltak. E kiállítás

lítésen pedig egy ábrázolástípus különböző változatainak bemutatása révén több évszázad grafikáit, művészek generációinak műveit láthatjuk együtt. Sok szempontból fontos tehát, amit látunk, s talán éppen ez az, aminek eredményeképpen a grafika műfaja jelentőségéhez mértén jelenik meg. Remélhetjük, egyre több látogatót vonz majd egy ilyen kiállítás is, és a várható, sőt megjósolható siker hasonló kiállítások megrendezésének támogatására ösztönöz.

William Hogarth: *Önarckép*, 1749
William Hogarth: *Self-Portrait*, 1749

Pierre-Louis Surugue Jean-Baptiste Chardin után: *A Festézet*, 1743
Pierre-Louis Surugue after Jean-Baptiste Chardin: *Painting*, 1743.

A kiállítás a Szépművészeti Múzeum centenáriumi évének nyitó eseménye volt. A magyar és angol nyelvű katalógus tanulmányait a kurátor Gonda Zsuzsa írta, s az összes kiállított mű adatait megtalálhatjuk benne, a témára vonatkozó válogatott irodalommal és száz illusztrációval.

Picture in a Picture in the Museum of Fine Arts

Graphic art seems to be less interesting and attracting at exhibitions these days as they are not "blockbuster" shows. The Museum of Fine Arts though, arranged a show of 170 graphic works from its collections. The "Picture in a Picture" exhibition was centred around the most important topics and sub-topics, like the stories on the beginnings of painting, the famous cuts from the 18th century portraying the greatest masters and their studios, absorbed in their work, sometimes with a model. There are some great caricatures, making fun of the genre itself. One of the key moments is the relationship of the artist and his audience. Hopefully the exhibition, which is the opening of the centennial celebrations, will be interesting enough for visitors who would understand the importance of graphic art within arts.

In memoriam

Belitschka-Scholz Hedvig (1944-2006)

Szoleczky Emese

2006. január 11-én ismét egy sokoldalú, szeretetre és tiszteletreméltó egyéniséggel foglalkozott meg a magyar közgyűjtemények földi teátruma: fájdalmasan korán, hatvankét évesen elhunyt Belitschka-Scholz Hedvig művészettörténész, színháztörténész, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának vezetője.

1944. március 25-én született Budapesten, 1968-ban szerzett művészettörténet és német nyelv- és irodalom szakon diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A több nyelven beszélő, felkészült kutató előtt ígéretes tudományos pálya állt. Életútját a Magyar Színházi Intézetben kezdte, művészettörténész muzeológusként, ezzel egyidőben egyéni levelezőként elvégezte az olasz nyelv- és irodalom szakot is. Közben új gyűjteményt hozott létre: a Bábgyűjteményt, amelynek első felelősségteljes gondozója lett, s amelynek sorsát, gyarapodását mindvégig figyelemmel kísérte.

Első kiemelkedő, úttörő jelentőségű és máig ható tudományos teljesítménye a nagy magyar műgyűjtő, Jankovich Miklós tevékenységének feltárására irányult, rámutatva a magyar és egyetemes szempontok elválaszthatatlan jelenlétére Jankovich gyűjtői és műpártolói törekvéseiben. Második nagy alapvetése – a pesti és budai német színház normatív katalógusa és dokumentációja – is egyszerre világított rá a felvirágzó magyar színházi világ nemzeti és nemzetközi vonatkozásaira. Hedvig elsőként rendszerezte és minősítette a XVIII-XIX. század fordulójáról származó, hazai német nyelvű színjátszásra vonatkozó forrásanyagot, és jelölte ki a későbbi magyar és külföldi kutatás irányát. E korszak német színlapjainak gyűjtése az utolsó pillanatig szívéhez igen közelálló terület maradt.

1980. január 1-jén került át az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának élére. A gyűjtemény folyamatos, tervszerű gyarapítása Hedvig kiváló hozzáértését és empatikus készségét dicséri. Irányításával a Tár gazdagodása új célterületekkel és terjedelmes, egyedi hagyatékokkal bővült. Színházi kapcsolatai, elfogadottsága révén gyűjthette be a feloszló társulatok, például az Állami Déryné Színház, a Huszonötödik Színház, a Népszínház vagy

a Vidám Színpad ma már felbecsülhetetlen értékű anyagát, de ő kezdeményezte a hírneves színházi személyiségek kéziratok hagyatékának gyűjtését és fonszerű feldolgozását is. Szorgalmazta a szcenikai gyűjtemény fejlesztését, így kerültek a gyűjteménybe a legújabb kortárs díszlet- és jelmeztervezők munkái.

Tagja volt az MTA Színháztudományi Szakbizottságának, a nemzetközi, több mint hétezer intézményt tömörítő *Société Internationale des Bibliothécaires et Musées des Arts du Spectacle*-nak, továbbá a *L'Organisation internationale des scénographes et techniciens de théâtre (OISTT)* Szcenikai Szakbizottságának, levelező tagja a kanadai *Société Internationale d'Étude du Dix-huitième Siècle*-nek, az ICOM Magyar Nemzeti Bizottságának. Nagyformátumú egyéniség volt a szó legnemesebb értelmében, a világ minden csodájára nyitott, könnyen barátkozó és beszélgető – nem csoda, hogy olyan széles körben ismerték és szerették. S bár a szavak elkoptattak: szakmai és emberi tisztessége, szeretetreméltósága, nagylelkűsége és korrektsége néha még azokat is meglepte, akik egyébként is nagyra tartották. Szakmáját magas fokon művelte és életre szóló hivatásnak tekintette, ugyanakkor össze tudta egyeztetni családjára iránti elkötelezettségével. Szelíd humora, jókedve, szípkázó szellemessége éppúgy hatott környezetére, mind időnként tapasztalható elmélyült és makacs kutatószenvédele. Hozzáértő, szakmaszerető munkatársakat nevelt és gyűjtött maga köré. El- és közismert szakemberként pedig sikeresen vonta be a Tárát a tudományterület nemzetközi vérkeringésébe, együttműködési programokba.

Munkás élete utolsó szakaszában családi hátterét borzalmas szerencsétlenség rázta meg: ragyogó képességű fia egy országúti baleset során a messzi távolban, váratlanul elveszítette az életét. Ezt a csapást Hedvig sosem tudta kiheverni. Életigenlését, vidámságát menthetetlenül aláásta e pótolhatatlan veszteség, bár a rátámadó pusztító kórt türelemmel és alázattal viselte.

Utolsó, nagybetegen létrehozott alkotása – amelynek bemutatóján már nem vehetett részt – a kollégáival: Rajnai Edittel és Somorjai Olgával közösen szerkesztett Színháztörténeti képekonyv volt, amely 2005 karácsonyára az Osiris Kiadó gondozá-

sában jelent meg. Nagyszabású művei közül e harmadikat, amely mintaszerűen egyesíti a tudományos igényességet és a könnyed ismeretterjesztést, a szórakoztatva művelés szándéka hatja át. S a Tár kötetbe foglalt kincsei közt tallózva valahol elpusztíthatatlanul felsejlik, és köztünk marad Hedvig sokoldalú személyisége is.

Az égi panteonba távozott családja, barátai, munkatársai és tisztelői a Cegléd-Újvárosi temetőben szeretett fia, Balázs hamvai mellé temették 2006. január 27-én.

Hedvig Belitschka-Scholz (1944-2006)

Hedvig Belitschka-Scholz was born in 1944 in Budapest. She studied art history and German, later Italian at university. She began her career at the Hungarian Theatre Institute as an art historian and museologist. She established the Puppet Collection, which she took great care of all along her career. She tried to combine theory and practice in a way that fulfills best the requirements of a modern collection and the standards of academic work as well. Her fields of interest included the activities of the art collector Miklós Jankovich; the history of German-language theatres in Buda and Pest, puppet shows, travelling troupes, theatre architecture and organisation, sponsorship, props and settings etc. She contributed to many successful exhibitions and publications, her personal features and her devotion made her extremely popular and great to work with. Her impressive career was interrupted by her unfortunate early death this year, leaving the rich collections and works she left behind.

Könyv- és folyóiratszemle

Hímzések a veszprémi múzeumból

Szalontay Judit

A néprajzi szakirodalom új, értékes kötetel gyarapodott. A gyűjteménykatalógusként megjelentetett, színes borítóval készült kiadvány a Laczkó Dezső Múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött, hímzéssel díszített kultikus és ünnepi textíliák Bakonyból és a Balaton-felvidékről származó műtárgy-együttesének sokoldalú bemutatására vállalkozott. Örömmel olvashatják a hímzőkultúrával foglalkozó muzeológusok, s bizonyára sikeres lesz a hímzőkultúránk átörökítésével foglalkozó hímzőszakkörök alkotói, valamint a művészeti iskolákban oktató tanárok és diákok körében egyaránt.

A reprezentatív kiadvány első két fejezetében Lackovits Emőke a halottas lepedők tárgyejüttesének időbeli és térbeli elterjedését, továbbá használatát ismerteti. A halottas lepedőkkel kapcsolatban megállapítja, hogy „hosszú élettartamukat részben ünnepi, kultikus-reprezentációs tárgyakhoz való tartozásuk, valamint a halottkultusszal való kapcsolatuk magyarázza”. A tárgyejüttes megléte szinte az egész magyar nyelvterületen ismert, így a Bakonyban és a Balaton-felvidék községeiben is általános volt. A Laczkó Dezső Múzeum néprajzi gyűjteménye 151 db hímes halottaslepedőt őriz. Ezek legszébb változatai Bakonytamásból, Bakonyszombathelyről, Pápáról és környékéről, Nemesvámosról és Nyárádról kerültek a múzeumba. Többségük protestáns községekből származik. A szerző kiemeli a Pápa melletti Nyárádról származó kultikus textíliákat, ahol nemcsak legtovább használták, hanem készítették is ezeket a jelentős tárgyakat. Használatuk mindaddig általánosnak mondható, ameddig fél a halottat (1950-ig). Ezek a kultikus textíliák változatos hímzőkultúráról tanúskodnak, legrégebb darabjai a XVIII. század második és a XIX. század első felében készülhettek. Mintakincsükben a növényi elemek mellett megjelenik az egymást követő mada-

rak, kakasok és pávák alakja. Díszítményeik csillagok, „halottvezető” vagy halottkísérő madarak, közöttük négyágú fenyőfa, az életfa, zárósorokként pedig szegfűk és tölgyfalevelek. Jobbról balra haladva mindig tíz madarat és tíz fenyőfát hímeztek rájuk. Színeik fehér alapon fekete (öregeké), fehéren bordó (kő-

díszítményeit és színvilágát. A negyedik fejezet a fehérrel hímzett Veszprém megyei női kendők mintakincsét, technikai változatossággal (laposhímzés, tűcsipke) készült szép példányait ismerteti. A 99 oldal terjedelemben megírt tanulmányt követő ötödik fejezet a szövegben ismertett tárgyak (264 db) pontos műtárgyleírását tartalmazza.

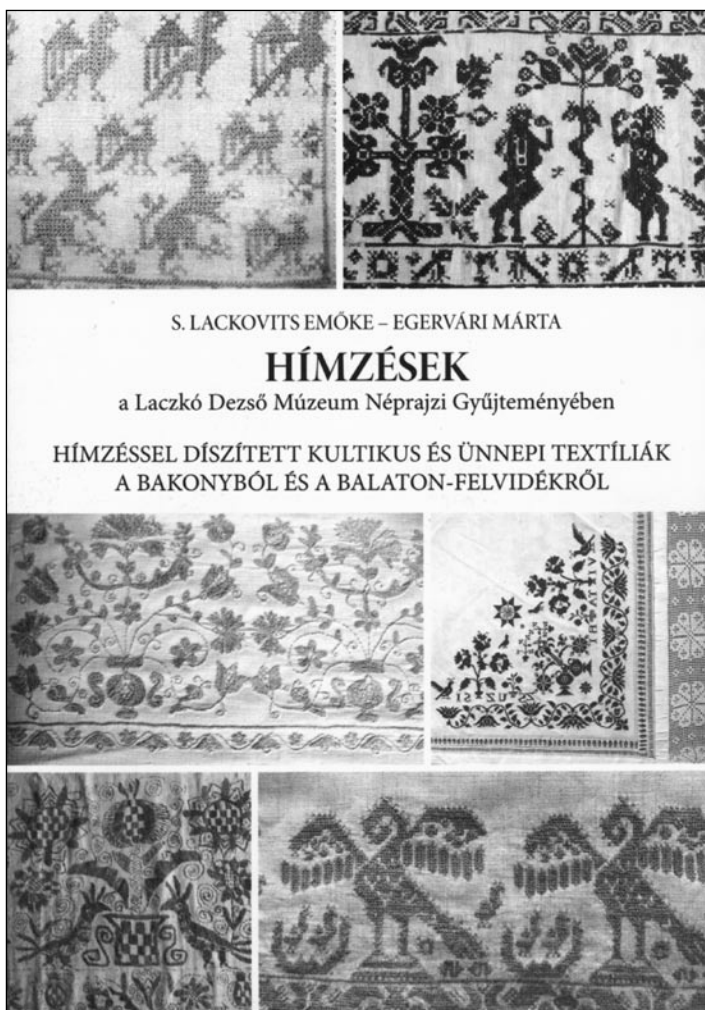
A katalógus különleges ajánléka a hímzőtechnikák leírása és rajzos illusztrációkkal történő bemutatása. Ez a fejezet, a szép rajzos illusztrációk Egervári Márta textilrestaurátor gondos munkáját dicsérik.

A rendkívüli szakmai igényességgel készült néprajzi kiadványból 151 halottaslepedő értékes tárgycsoportját ismerhetjük meg, melyek legrégebb példányai a XVIII. század második feléből, többségük a XIX-XX. századból maradt fenn, s többnyire a Veszprém megyei (Pápa környéki) protestáns községekben készültek. Mintakincsük változatos, leggyakoribb díszítményeik a gránátalma, tulipán, szegfű, rozetta, sarlós vagy fogazott levél, palmetta, szőlőfürt, szőlőlevél és más falevelek. A protestáns családoknál megőrzött halottaslepedőket az állatalakos díszítmények (páva, kakas, pelikán, sas) gazdag mintaváltozatai jellemzik.

S. Lackovits Emőke és Egervári Márta szerzőpáros gondos munkáját dicséri ez az új, hiánypótló néprajzi kiadvány, mely a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Kulturális Alap, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

és Borbás János támogatásával jelent meg. Ünnepeles bemutatását 2006. február 9-én tartották Veszprémben. A nagy érdeklődéssel kísért bemutatót a Csermák Antal Zeneiskola zongoristáinak művészi bemutatkozása és Kruppa-Jakab Éva énekes szólista kamarakonzertje tette emlékezetessé.

(S. Lackovits Emőke – Egervári Márta: *Hímzések a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében. Hímzéssel díszített kultikus és ünnepi textíliák a Bakonyból és a Balaton-felvidékről.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2005.)

zépkorúaké), fehéren piros (a fiataloké), fehéren sárga (a gazdagoké) – vagyis a színeket az életkornak megfelelően alkalmazták.

Ezt követően a Bakonyvidéki párnahajak változatos technikáival és mintakincsével ismerkedhetünk meg. Ezek legrégebb példányai Bakonytamásból, Bakonyszombathelyről, Kővágóörsről, Nyárádról és Pápa környékéről származnak. Mintaelemek között a növényi ornamentika mellett az állatábrázolások (pelikán, kakas, stb.) ötletgazdag változatai láthatóak. A kötet harmadik fejezetében a szerző részletesen bemutatja a múzeumban őrzött, eddig szinte ismeretlen lepedők és párnahajak

Magyar színháztörténet

Gajdó Tamás

Másfél évtizede jelent meg a *Magyar színháztörténet* első kötete, mely a kezdetektől 1873-ig tárgyalta a hazai színházművészet kialakulását. A második, jóval vastagabb mű az 1873–1920 közötti évtizedekkel foglalkozott, és 2001-ben került az érdeklődők kezébe. A munka folytatódott, és elkészült a tudományos kézikönyv-sorozat harmadik része, mely az 1920–1949 közötti három évtized magyar színháztörténetét dolgozza fel. Az új vállalkozást Bécsy Tamás vezetésével a Veszprémi Egyetem Színháztudományi Tanszéke irányította. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára valamint az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet elkészítette e korszak bibliográfiáját és ikonográfiáját – némileg pótolva a tudományterület hiányosságait. A nagyszabású kutatási terv megvalósítását a Nemzeti Kutatási Technológiai Hivatal tette lehetővé.

A főszerkesztőknek az volt a célja, hogy az 1920-tól 1949-ig szóló összefoglalás az előző részek szemléletéhez igazodjon, kövesse azok szerkezeti felépítését; így elsősorban azokra a szerzőkre támaszkodtak, akik már korábban részt vettek a munkában.

A kézikönyvsorozat új kötetének első két fejezete – Kékesi Kun Árpád és Fuchs Livia munkája – bemutatja az európai színházművészeti és táncművészeti törekvéseket, történeti mércét kínálva a hazai színi kultúra értékeléséhez. A hazai színházelmélet és színháztudomány történetének ismertetését Bécsy Tamás és Székely György folytatja. Új megközelítésben, önálló fejezetben Szabó István foglalkozik e művészet „nem-esztétikai”, de nem kevésbé fontos oldalával: a színház fenntartásával és finanszírozásával. Az 1939 utáni politikai helyzetben bevezetett adminisztratív intézkedésekről, a színművészeti kamara működéséről szól Borsos Zsuzsanna tanulmánya.

A kötet intézménytörténeti részében Székely György, illetve Tallián Tibor és Fuchs Livia a két nagy állami színház, a Nemzeti Színház és az Operaház törekvéseit foglalja össze. Ebben az időszakban a Nemzeti Színházat két európai látókörű tájékozott vezető: Hevesi Sándor és Németh Antal irányította. Hevesi magas színvonalú dramaturgiai tudásával, Németh a teatralitás iránti érzékenységgel és sokoldalúságával tartotta a magyar kultúra élvonalában a színházművészetet. Az Operaház élén Radnai Miklós és Márkus László nagyszerű rendezőkből, scenikusokból és énekesekből nemzetközi színvonalú, kiváló együttest alakított ki.

A fővárosi magánszínházak világába Alpár

Ágnes, Borsos Zsuzsanna, Gajdó Tamás, Galgovics Tamás, Huber Beáta, Molnár Klára és Székely György kalauzol. Az első világháború előtt megalapított intézmények folyamatosan működtek: így a stílus-teremtő, polgári eszményeket ápoló Vígszínház; a modern színjátszással – általában Bárdos Artúr vezetésével – újra meg újra megpróbálkozó Belvárosi Színház; a különféle színjátéktípusok között ingadozó Magyar Színház és a zenés műfajokat bemutató Városi Színház. A Király Színház változó szerencsével vívta harcát az 1922-ben alapított Fővárosi Operettszínházzal. A kíméletlen versenyben végül a patinás intézmény maradt alul, s 1936-ban bezárta kapuit.

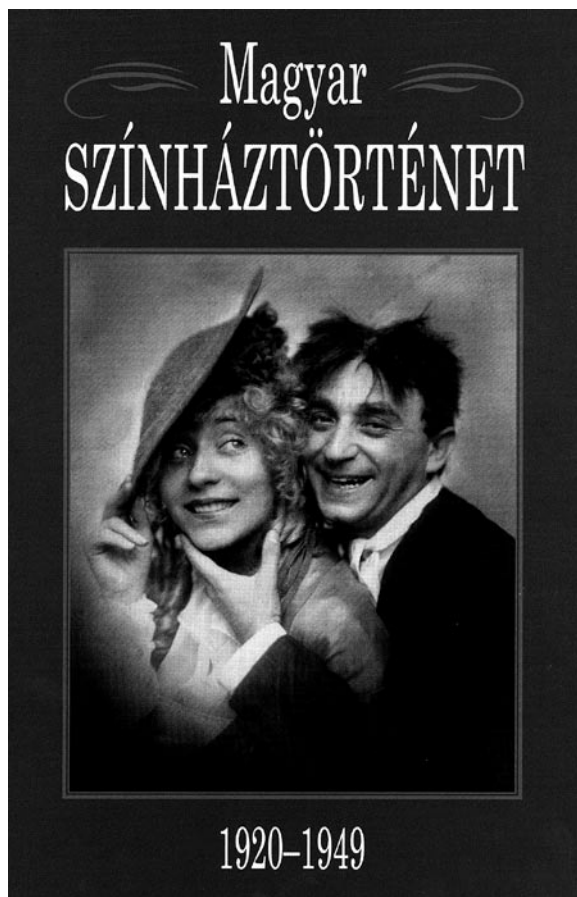
Jellegzetes műfajjá nőtte ki magát Pesten a kabaréművészet; a színvonalas szórakoztatás mellett irodalmi és zenei értékeket is teremtett. A külvárosi és peremvárosi színházak inkább nyári előadásaikkal kerültek a publikum érdeklődésének középpontjába; neves művészeknek biztosítva megélhetést.

Újdonsága a kötetnek, hogy – Jákfalvi Magdolna, Böhm Edit és Lenkei Júlia jóvoltából – a hazai avantgárd kezdeményezéseket beillesztette a magyar színháztörténet folyamataiba. Az 1920-30-as években dolgozó alkotók – például Palasovszky Ödön, Hont Ferenc, Madzsar Alice, Róna Magda – a tánc- és mozgalművészet eszközeit is felhasználva olyan alkotásokat vittek színre, melyek túlléptek a verbális színjátékon. A bábművészek is bekapcsolódtak a művészi kísérletezésekbe; e törekvésekről Balogh Géza számol be.

Az 1930-as, 1940-es években a vidéki színházi életben az volt a legfontosabb kérdés, hogyan lehet a színésztársadalom életben maradását biztosítani. Művészi kérdésekkel csak ritkán foglalkoztak – derül ki Gajdó Tamás tanulmányából.

A határon túli magyar nyelvű színjátszás és az emigráció színházi törekvéseit Enyedi Sándor, Gerold László és Bodó Ibolya foglalja össze.

A második világháború és a holokauszt borzalmai után némi megnyugvást és reménykedést hoztak az 1945-ös év első hónapjai. Ám a színházaknak is alkalmazkodniuk kellett a megváltozott viszonyokhoz. A nehézségeken a hatalmi igényekkel fellépő Magyar Színészek Szabad Szakszervezete sem tudott úrrá lenni. Sorra mentek csődbe a fővárosi és vidéki színházigazgatók. A színházakat 1949-ben

államosították. A művészek mégsem veszteségnek minősítették a változást, hiszen ettől az alapvető átszervezéstől biztos megélhetést vártak.

„Óhatatlan a kérdés: mikor és hogyan folytatódik a sorozat?” – tette fel a legizgatóbb kérdést a mű bevezetőjében Székely György. Majd így folytatta: „Olyan négy évtized következett ezután, melynek köztörténetét még csak most kezdik – sok nehézség árán – feldolgozni. A rendelkezésre álló gazdag anyag jórészt feltáratlan, rendezetlen. Adattárakra, kismonográfiákra, módszertani tanulmányokra lesz ahhoz szükség, hogy jövődó színháztörténetünk megközelítően hiteles képet tudjon rajzolni az 1949-től 1989-ig tartó időszakról. Az intézményrendszer ebben a korszakban lényegében változatlan maradt; az új szintézis összeállítóinak a színházi szakma belső életéről és értékeiről kell beszámolnia: a műsorpolitikáról, a művészi törekvésekről, a stíluskorszakokról, a kortárs külföldi színházi élet legváltozatosabb irányzataihoz való nehézkes, mert megnehezített, igazodási kísérletekről, az összeurópai változásokban való tájékozódásról – egyszóval színházművészetünk sorsáról. Mindez azonban valószínűleg már egy másik, új történetész nemzedék szép feladata és kötelessége lesz.”

(*Magyar színháztörténet 1920–1949.* Főszerkesztő Bécsy Tamás és Székely György. Szerkesztő: Gajdó Tamás. Magyar Könyvklub, Budapest, 2005.)

Egy régészeti detektívregényről

Éri István

Lapunk 2005/3. számában Trogmayer Ottó régészeti olvasókönyvét ajánlottam az olvasók figyelmébe. Ezúttal Hatházi Gábor nyomozástörténetnek *álcázott*, a Kiskunhalas környéki kunok középkori hagyatékát feldolgozó kötetéről ejtenék szót.

Hazai muzeológiai értelmező szótárunkban (ha lenne ilyen), már szerepelhetne a *látogatóbarát múzeum* kifejezés. Nem mintha eddig nem tevékenykedtek volna ennek érdekében minden múzeumban, de manapság különös hangsúlyt kapott a közérthetőségre, a közönségre hatni kívánó munkastílus. Mindez a társadalom újbóli rokonszenvének megnyerése, gyakorlati támogatása, értsd mecenatúrája érdekében. Ezt szolgálja az alább ismertetendő, tudományos igénnyel megírt olvasmányos kötet: Hatházi Gábor: *Sírok, kincsek, rejtélyek* című munkája.

Mielőtt a tárgyra térnék, egy fontos körülményre hívom fel a figyelmet. Ez az impozáns kötet *nem hivatásos* kiadónál jelent meg! A kiskunhalasi múzeum – 1998-ban Az év múzeuma – „Halasi Albumok” című sorozatának ez a 7. kötete. A sorozatot *Szakál Aurél* múzeumigazgató indította útjára. 1994-től szerkeszti és adja ki – egyre igényesebb minőségben – gazdagon illusztrált számain, egy-kétezres példányszámban. Egyes kötetek már kifogytak, de akad 3. kiadású is. Ami a legfontosabb: megjelentetésüket kizárólag pályázatokon nyert összegek, előfizetések révén, illetve szponzoroktól kapott támogatások tették lehetővé. Hatházi kötetének 17 helybeli támogatója volt. Ez egy igazán közönségbarát kezdeményezés évtizedes múltja.

A 2005 augusztusában napvilágot látott kötetünk stílusa, tárgyalásmódja a szerző szándéka volt. Bevezetőjében írja: „... a régész munkája sok tekintetben hasonlít a *bűnügyi nyomozati munkához*. Majd fel is sorolja az eljárások azonosságait. Csupán kötetét nem nevezi régészeti detektívregénynek, ezt a minősítést ráhagyta a mű ismertetőjére. A „szerepjátás” azonban nem jelenti a szakszerűség mellőzését, háttérbe szorítását.

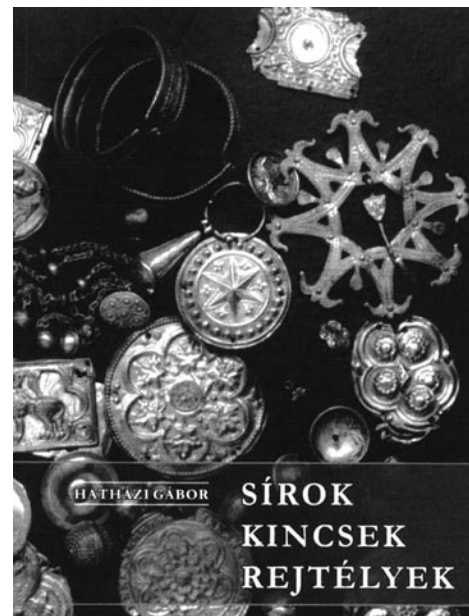
A kötet eleve két részre oszlik. A 220 oldalnyi terjedelem kétharmada az érdeklődő, ám laikus olvasót is magával ragadó *izgalmas* rész. Ezt követik a szárazabb, szakszerű fejezetek: a precíz katalógus – szintén precíz, táblákba csoportosított tárgyraírókkal – egy kis ötvöslexikon, bibliográfia, jegyzet-apparátus, végül német és angol rezümék.

Ezek után ideje már elárulni miért említ rejtélyeket ez a könyv? Mert nem foglalkozhatna másként azzal a hat jelentős lelettel, amelyek bizonyíthatóan a Halas környéki kunok XIII-XIV-XV. századi régészeti hagyatékából valók. A három XIII. századi sírlelet csakúgy, mint a másik három, XIV-XV. századi elrejtett kincslelet, véletlenül került napvilágra. Avatatlank kezéből kalandos úton-módon hiányosan jutottak darabjaik a múzeumba. Csak a kelebiai leletnél végezhettek hitelesítő ásatást a szakemberek. Ki kellett tehát deríteni az összefüggéseket, kikövetkeztetni az eredetet, megfejtetni a rejtélyeket. Vagyis *szakszerű nyomozásra* volt szükség.

Hatházi Gábor köztudottan a kun régészeti anyag avatott kutatója. Erről publikációinak sora tanúskodik. Esetünkben a mások által jól-rosszul közzétett leletek új feldolgozására vállalkozott. A kötet páratlan – esetenként már-már túlzó – alaposággal tekinti át, gyarapítja és értékeli újra az információkat. Hasonló módon gazdag az illusztrációk mennyisége és minősége. A kb. 200 illusztráció fele színes, új felvétel. A táblákba rendezett tárgyraírókról már esett szó. A térképvázlatok hitelessé, az analógia-ként közölt fotók és ábrázolások igazoltá teszik a szerző állításait. A leletek sokrétű megszólaltatása (viselet, életmód, gazdasági értékszámítás, stb.) mellett a *nyomozati anyagban* lépten-nyomon találkozhatunk téves következtetések cáfolatával is. Pl. az egyes vereteken olvasható szövegek másodlagos, csupán díszítőelemként történő felhasználásának bizonyításakor.

A szerző eljárása a nyomozó szerepében leginkább Colombo hadnagy körmonfont módszereihez hasonlítható. Játsszik is olvasóival, de végeredményben híven tájékoztatni, ismeretekkel gazdagítani akarja őket. Ezért foglalkozik a kunok történetével a VII. századtól itteni megtelepedésükig. Megtudjuk, hogy a földet is művelő kun köznép már a XIII. század közepétől folyamatosan krisztianizálódott. Előszóval telepedtek a tatárjáráskor elpusztított magyarlakta falvak helyére. Ezzel ellentétben előkelők – egyébként fokozatosan elszegényedő kunkapitányok családjai – még a XIII. század végén is pogány módra éltek. Sírjaik mellékletei, ruházatuk veret-díszei ezt bizonyítják. Ékszereik java bizánci hatásra, eredetre utalnak. Ezeket 1246 után hozták magukkal a Balkánról. Az itteni viselettől eltértek.

Meggyőződhetünk arról, hogy mind a sírleletek, mind az elrejtett kincsek a XIII. még inkább a XIV-XV. századi árák ismeretében

nem képviseltek túl nagy értéket. Az elrejtők vagyoni helyzetét jelezheti, hogy a XIV-XV. században elásott ötvösművek között az őseiktől örökölt, divatjamúlt, töredékes ékszereket csupán az ezüst értékük miatt őrizték meg. Megismerhetjük a viselethez tartozó veretek helyét a ruházaton, a korabeli analógiák bemutatása révén. Még ennél is fontosabb Hatházi felismerése arról, hogy az egyes kincsleletekben egymással megegyező, tehát azonos veretől készült veretek találhatók. „Ugyanazon szalomból öltözködtek” – állapítja meg.

A bodoglári kincslelet múzeumba kerülésével kapcsolatos irattári kutatása eredményeit a szerző a katalógusban részletesen közli. Számunkra már furcsa és érthetetlen az 1941-ben még gyakorolt „kiválasztási” eljárás és a leletegyüttes darabjainak táruk közötti sajátos szétosztása. Így tűnhettek el fontos, korhatározó tárgyak nyomtalanul korábban is, múzeumi raktárakban. (Lásd a kigyópusztai lelethez tartozó érmek, illetve páncéling töredékek „elsüllyedését.” Ezzel – annakidején – e sorok írójának volt szerencséje találkozni.)

Hatházi Gábor a kötet címeiben jelzett rejtélyek jórészt megoldotta. Nyomozásának számos megállapítását, természetesen nemcsak a laikusok, a szakemberek is új tudományos eredményként fogadhatják. A Halasi Albumok 7. számú kötete okvetlenül besorolandó a hazai régészeti kézikönyveket őrző könyvtárak polcaira. Helye lenne a külföldi múzeumokban is.

(Hatházi Gábor: *Sírok, kincsek, rejtélyek. Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén.* Halasi Albumok 7. Thorma János Múzeum – Halasi Múzeumi Alapítvány. Kiskunhalas 2005. 224 p.)

Museums Journal 2006/2

Gönczi Ambrus

A folyóirat februári számában az első brit holocaust kiállítás bemutatása különösen érdekes és tanulságos olvasmány. A brit Hadtörténeli Múzeum (Imperial War Museum) 2000-ben nyitotta meg kiállítását, s hogy ez nem történt meg jóval előbb, számos oka volt. Ezeket elemezte a tárlat kurátora, Suzanne Bardgett. A téma feldolgozása és főleg kiállításban való bemutatását sokáig, egészen az 1970-es évekig szinte lehetetlennek tartották Nagy Britannia-szerete. Paradox módon egészen az 1980-as évek több híres-hírhedt, médiában megjelenő pereinek is köszönhető (ilyen volt a holocaust-tagadó történész David Irving esete), hogy mind a társadalom, mind a történészek egyre nagyobb számban forduljanak a holocaust megismerése és megismertetése felé. A Múzeum 1996-ban kezdett hozzá a kiállítás előkészítéséhez, melyből két év csupán a tárgyi emlékek kutatásával telt – s így is mindvégig tartottak attól a szervezők

és előkészítők, hogy nem sikerül megfelelő számú és minőségű tárgyat fellelni. Suzanne Bardgett akkor ismerte csak fel, hogy a legjelentéktelenebbnek látszó tárgynak is mekkora ereje lehet, amikor felkereste a washingtoni Holocaust Emlékmúzeumot. „Szánalmasnak tűnő, apró kis tárgyaik voltak, koszos, szakadt tárgytorodékek – s mégis, érzékeny belsőépítészeti megoldások, világítás, jól megválasztott fotóanyag segítségével ezek a tárgyak átlényegültek, s a hozzájuk kapcsolódó történet befogadhatóvá vált.” Valami hasonlót szeretett volna ő is elérni. Amikor a kiállítás végül megnyílt, a közönség érdeklődése a kurátorokat is meglepte. Talán mindennél beszédesebb az a tény, hogy még hat évvel később is, a múzeumot naponta felkeresők mintegy fele (ez nagyjából 700 látogató) tekinti meg a tárlatot. A tanulságokat összegezve Bardgett elmondta még, hogy a kiállítás biztosan sokkal kevésbé lett volna hatásos, ha a kutatómunka során fellelt túlélők audiovizuális visszaemlékezéseit nem használták volna fel. A kiállítás mondanivalójának erejét, hitelességét, s a bemuta-

tott tárgyak helyét végeredményben ezek a tanúságtételek alapozták meg.

Pamiatky a Múzeá 2005/2

Gönczi Ambrus

A szlovákiai kulturális örökséggel foglalkozó folyóirat jelen számának első nagyobb lélegzetű írása Sebastian Majsch pozsonyi festő működését mutatja be. Majsch, akinek Ede nevű fia szintén festőművészként szerzett nevet a XIX. század második felében, az 1850-es években vált igazán sokat foglalkoztatott festővé: munkái között több helyi templombelső található, de neve leginkább a Pozsonyi Lövészegylet megbízásából készített céltáblákkal kapcsolható össze. Az első festett céltáblákat már az 1840-es években elkészítette az Egylet számára, de azok, melyek a Pozsonyi Városi Múzeum gyűjteményében találhatók, már egy évtizeddel későbbi időből származnak. 1852 augusztusában készült az első, I. Ferenc József császár látogatásának tiszteletére. A céltáblára festett látkép Pozsonyt mutatja a petralkai oldalról. A veduta majdnem azonos azzal a képpel, melyet Majsch a mariazelli bazilika számára készített ugyanabban az évben. A következő céltáblát, melyen a császár portréja látható, 1854-ben készítette. Az uralkodó a Duna parton, lóháton látható, a háttérben a pozsonyi vár körvonalaival. A céltáblát I. Ferenc József születésnapja alkalmából a Lövészegylet

Anton von Ruckstul vezérőrnagynak, a katonai kerület parancsnokának készítette és ajándékozta. Talán mind közül a legérdekesebb alkotás az a céltábla, mely 1857-ben készült, a császár egészalakos portréjával, abból az alkalmából, hogy I. Ferenc József személyesen nyitotta meg a Lövészegylet *Császári Lövészversenyét*, s egyben rögtön az azt nyitó díszlövésessel el is hódította az első díjat. A lövés nyoma, mellyel az uralkodó megnyerte a viadalt, a tábla felső részében, egy koncentrikus kör közepén ma is felfedezhető. A tábla alsó részén látható a tábormoki huszáregyenruhában pózoló császár portréja. Majsch munkásságát sajnos nem sikerült még teljes részletességgel feltárni, de a fennmaradt alkotások, köztük a Városi Múzeumban megtekinthető céltáblák, bizonyítják tehetségét és festészetének várostörténelmi jelentőségét.

A Pulszky Társaság hírei

Választmányi ülés (2006. február 16.)

Társaságunk közgyűlést előkészítő választmányi ülésére 2006. február 16-án került sor a Néprajzi Múzeumban. Az ülésen először megtárgyalták, majd egyhangúlag elfogadták a 2005. évi közhasznúsági jelentés tartalmi beszámolóját, majd megvitatták a 2006. évi munkatervet. A beszámoló, kiegészítve a mérleggel, valamint a munkaterv, minden Pulszky Társasági tag számára, még a közgyűlés előtt postázásra került. A tanácskozáson a főtitkár röviden ismertette a Társaság hamarosan megújuló, önálló internetes honlapjának szerkezetét; a Magyar Múzeumok főszerkesztője pedig részletesen bemutatta a 2006. évi számok tematikáját.

Museum.hu hírek

Szerkesztőségünk az elmúlt hónapokban számos szolgáltatással, újdonsággal örvendeztetette meg olvasóit, a múzeumokat, valamint a sajtó munkatársait. Az alábbi összefoglaló a honlapot üzemeltető Kultúra az Interneten Alapítvány munkájáról, legfrissebb eredményeiről nyújt rövid tájékoztatást.

Sajtóhírlévé

Márciusban egy új hírlevél-szolgáltatást indítottunk útjára, melyet kifejezetten újságírók számára fejlesztettünk ki. A hetente megjelenő sajtóhírlévében a múzeumok kiállításairól, valamint rendezvényeiről nyújtunk teljes körű kitekintést – két hétre előre. A vadonatúj, országosan egyedülálló hírszolgáltatásunk segítségével egyszerűbbé, gyorsabbá és hatékonyabbá válik a múzeumok és média közötti információáramlás: a sajtó egy helyen, egy forrásból értesülhet a múzeumi világ híreiről, a múzeumoknak pedig továbbra sincs más dolguk, minthogy időben tájékoztassák szerkesztőségünket a közelgő kiállításairól, eseményeiről, s nem kell vesződniük az újságírók kiértékelésével, költséges meghívók készítésével.

Pályázatok

Alapítványunk 2005 szeptemberében a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával, illetve a Magyarországi Tájékoztatószövetséggel

karöltve pályázatot írt ki „Muzeális intézmények a világhálón – Tájékozódás digitális tartalomfejlesztése” címmel. A nyertes tájékoztatószövetségnek színvonalas, szakmai szempontok alapján megtervezett, magyar és angol nyelvű honlap készül. Az Alapítvány a közeljövőben további pályázatok kiírását tervezi, melyekkel hozzá kíván járulni a csekély publicitással rendelkező, ám igényes szakmai munkát végző muzeális intézmények korszerű, online megjelenéséhez.

Technikai fejlesztések

A Nemzeti Civil Alapprogram támogatásával 2005 novemberében lehetőségünk nyílt a Museum.hu szerverparkjának fejlesztésére, melynek következtében a Magyar Múzeumok Honlapja, valamint az Alapítványunk által üzemeltetett múzeumi honlapok korszerűbb, biztonságosabb és mindenekelőtt gyorsabb szerverparkkal működnek. Az új technikai háttérnek köszönhetően lehetőségünk nyílt arra is, hogy a múzeumok által térítésmentesen használt webes levelező rendszer keretében az egy postaládára jutó tárhelykapacitást

a háromszorosára növeljük, így 2006-tól minden elektronikus postacímre 1 Gigabyte tárhely jusson.

Felhívás adatfrissítésre

2006. március 17-én zárult le a múzeumok éves adatfrissítése a Magyar Múzeumok Honlapján. Ezúton is kérjük azokat az intézményeket, akik mindezidáig nem tettek eleget felkérésünknek, hogy haladéktalanul küldjék vissza részükre az elektronikus, ill. postai úton Önökhöz eljuttatott adatlapokat a szerkesztőségünknek. Ezek hiányában nem áll módunkban az intézmények kiállításait hírlevelünkben, kiállításajánlónkban, illetve a főoldalunkon reklámozni, mivel nem tudjuk garantálni olvasóinknak az intézményről publikált adatok helyességét, kifogástalan megjelenését. (Adatlapok utólag is igényelhetők szerkesztőségünknel: az info@museum.hu címen, vagy a (1) 239-9831-as telefonszámon.)

Szíves együttműködésüket előre is köszönjük!

Kotzián Orsolya
Museum.hu

Kattintson a kultúrára!

www.museum.hu
A Magyar Múzeumok Honlapja

vadonatúj kiállítások

könnyű- és komolyzenei koncertek

szabadtéri rendezvények

kézműves bemutatók

Múzeumi hírek kéthetente - feliratkozás: hirek@museum.hu

E számunk szerzői

Basics Beatrix dr. (1956)
művészettörténész
főigazgató-helyettes
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest

Benkhard Ágota (....)
PR munkatárs
programszervező
Néprajzi Múzeum
Budapest

Borók Zsuzsa (1975)
etnográfus, tanár
muzeológus, múzeumpedagógus
Országos Műszaki Múzeum
Budapest

Csaplár Ferenc dr. (1940)
irodalomtörténész
igazgató
Kassák Múzeum
Budapest

Cséve Anna (1956)
irodalomtörténész
tudományos titkár
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest

Éri István (1929)
régész, muzeológus
Budapest

Falvy Zoltán dr. (....)
a zenetudomány doktora
ny. igazgató
MTA Zenetudományi Intézet
Budapest

Fejős Zoltán dr. (1954)
etnográfus
kandidátus
főigazgató
Néprajzi Múzeum
Budapest

Gajdó Tamás (1964)
színháztörténész
Országos Színháztörténeti Múzeum és
Intézet
Budapest

Gönczi Ambrus (1973)
történész muzeológus
gyűjteményvezető
Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény
Budapest

Holló Szilvia Andrea (1964)
történész
megyei múzeumigazgató
Komárom Megyei Múzeumi Igazgatóság
Tata

Janssen, Elsje
osztályvezető, gyűjteményi koordinátor
Államgőgvási és Restaurátor Osztály
Antwerpen

Kelemen Éva
ügyvezető igazgató
Művészetek Háza Kht
Eger

Pálóczy Krisztina (1973)
zenetanár
muzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Pávai István dr. (1951)
népzene kutató
PhD.
tudományos munkatárs
MTA Zenetudományi Intézet
Budapest

Ringer István (1979)
régész
muzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum
Rákóczi Múzeuma
Sárospatak

Sedlmayr Krisztina dr. (1960)
etnográfus
főmuzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

G. Szabó Zoltán (1960)
etnográfus
főmuzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Szalontay Judit (1947)
etnográfus
igazgató
Csornai Múzeum
Csorna

Szebényi Ágnes (1965)
múzeumpedagógus
Országos Színháztörténeti Múzeum és
Intézet
Budapest

Szirányi János (1944)
művész tanár
igazgató
Bartók Béla Emlékház
Budapest

Szójka Emese (1955)
etnográfus
főmuzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Szoleczky Emese (1960)
történész muzeológus
tanácsos
osztályvezető
Hadtörténeti Múzeum
Budapest

Szűdy Eszter
Táncarchívum vezetője
Országos Színháztörténeti Múzeum és
Intézet
Budapest

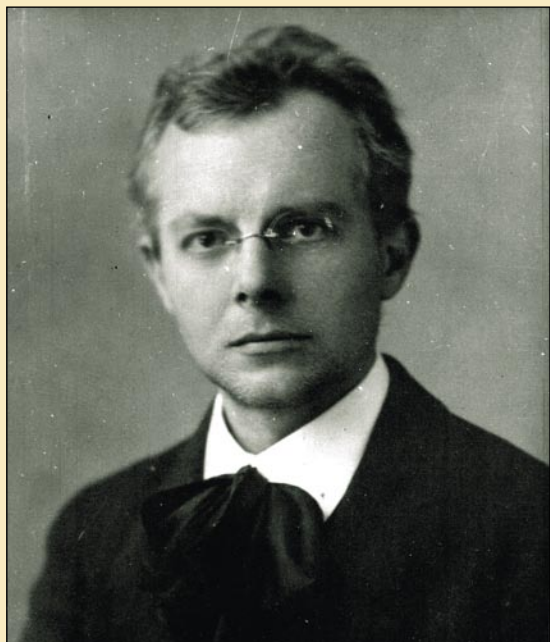
Szűnyogh Gábor dr. habil. (1951)
okl. bányagép- és bányavillamossági
mérnök
muzeológus
Országos Műszaki Múzeum
Budapest

Vikárius László dr. (1962)
zenetörténész
kandidátus
archívumvezető
MTA Zenetudományi Intézet
Bartók Archívuma
Budapest

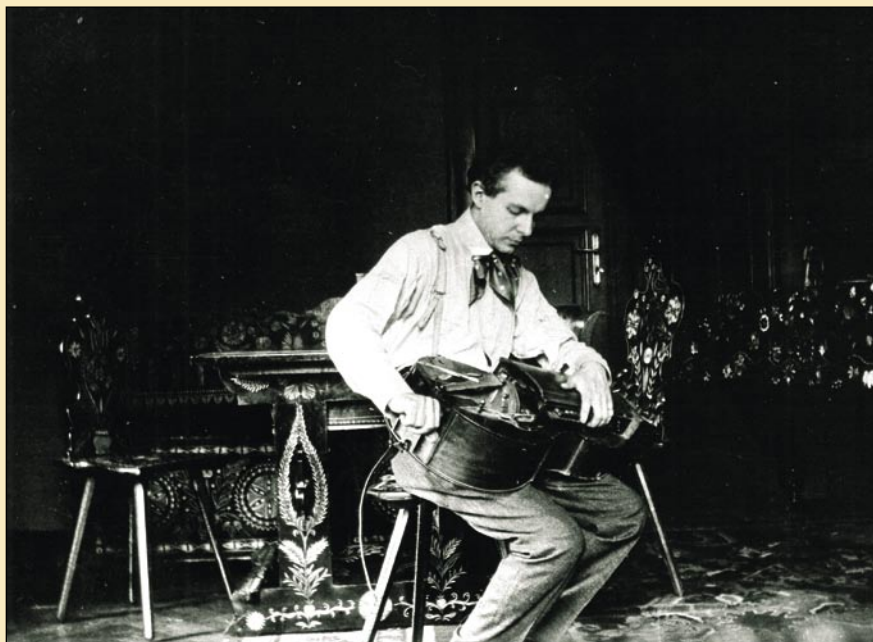
Vitkay Katalin
építészmérnök
titkár
Budapesti Városvédő Egyesület
Budapest

125 éve született Bartók Béla

Béla Bartók Born 125 Years Ago

Bartók Béla arcképe, 1912
The portrait of Béla Bartók, 1912

Tekerőlanton játszik. Budapest, 1908
Bartók playing on the hurdy-gurdy, Budapest, 1908

Kodályval és a Waldbauer-Kerpely vonósnégyessel 1910-ben
With Kodály and the Waldbauer-Kerpely string quartet, 1910

A Magyar Rádió stúdiójában, 1935 körül
In the studio of the Hungarian Radio, circa 1935

Csorba Géza műtermében, 1930
In Géza Csorba's studio, 1930

Útban Amerika felé, 1940
On the way to the USA, 1940

BUDAPEST
2005/10
október
a városiakok folyóirata

Csak egy
BUDAPEST van!

Huszonkilencedik évfolyamához érkezik 2006 januárjában
a főváros reprezentatív tartalmú és kivitelű kulturális folyóirata, a

BUDAPEST

a városiakok lapja

A város életének, társadalmának, történetének, építészetének, örökségének legjobb ismerői (Budapest szakértői) jelenről, múltról és jövőről szóló írásait gazdag illusztrációs anyag – archív és riportfotók, grafikák, festmények reprodukciói – teszik teljesebbé. Ha ön érdekli a főváros múltja, jelene és jövője iránt, ha igazán meg akarja ismerni a várost, ahol él: fizessen elő lapunkra. Szerezzen barátainak, ismerőseinek, családtagjainak is kellemes karácsonyi, újévi meglepetést magazinunkkal!

Előfizetési díj 2006-ban, 12 számra: 5 000 Ft
(a lap példányonkénti ára 480 Ft)

Fizessen elő lapunkra, adatait - név, cím - küldje el kiadónkba
(PressXPress Bt. 1089 Budapest, Elnök u. 1.),
illetve a <http://budapest.neuropolis.hu> honlapon jelezze szándékát.
Kérésére csekket vagy számlát küldünk.

BUDAPEST
2005/7
július
a városiakok lapja

BUDAPEST
2005/11
november
a városiakok folyóirata

BUDAPEST
2005/8
augusztus
a városiakok lapja

BUDAPEST
2005/9
szeptember
a városiakok folyóirata